

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI**

M.Ö. 2. BINDE BATI ANADOLU'NUN DENİZ TİCARETİ

Yüksek Lisans Tezi

Dilşad Sıla Votruba (Mangaloğlu)

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hayat Erkanal**

Ankara-2006

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ (PROTOHİSTORYA VE ÖNASYA ARKEOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

M.Ö. 2. BİNDE BATI ANADOLU'NUN DENİZ TİCARETİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hayat Erkanal

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Hayat Erkanal

Prof. Dr. Aliye Öztan

Prof. Dr. Servet Günel

İmzası

Prof. Dr. Hayat Erkanal
Prof. Dr. Aliye Öztan
Prof. Dr. Servet Günel

Tez Sınavı Tarihi 25-04-2006

ÖNSÖZ

M.Ö. 2. binde Batı Anadolu'nun Deniz Ticareti konulu bu çalışma, 1999 yılından beri bir parçası olduğum İzmir Bölgesi Kazı ve Araştırmalar Projesi (IRERP: Izmir Region Excavations and Research Project) kapsamında kazılan yerleşimler başta olmak üzere, Batı Anadolu yerleşimlerinin M.Ö. 2. bin süresince deniz aşırı ticari ilişkileri üzerine yoğunlaşmaktadır.

Tez konumun belirlenmesi ve hazırlanması sırasında bana yol gösteren ve her konuda destek olan Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Başkanı hocam ve danışmanım sayın Prof. Dr. Hayat Erkanal'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimin hazırlanması sırasında yardımlarını esirgemeyen Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü araştırma görevlisi Dr. Vasıf Şahoğlu ile her konuda fikirlerini benimle paylaşan Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji Bölümü araştırma görevlisi Ulaş Deniz'e özellikle teşekkür ederim. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi araştırma görevlileri Levent Keskin ve İrfan Tuğcu'nun destekleri de gözardı edilemez. Ayrıca, IRERP kapsamında gerçekleştirilen kazılarda emeği geçen tüm öğretim üyeleri ve öğrencilerin bu tezin hazırlanmasına şüphesiz çok büyük katkıları olmuştur. Bu vesileyle hepsine teşekkür etmek isterim.

Bana her zaman destek olan aileme, arkadaşlarıma ve sevgisiyle hep yanımda olan, hayatımı paylaşmaktan gurur duyduğum eşim ve en yakın dostum Gregory Votruba'ya en içten teşekkürlerimle.

DİLŞAD SILA VOTRUBA
(MANGALOĞLU)

İÇİNDEKİLER

Önsöz	iv
İçindekiler	v
Kısaltmalar	vii
Diğer Kısaltmalar	viii
I. Giriş	1
I.1. Amaç, Kapsam, Yöntem	1
I.1.1. Amaç	1
I.1.2. Kapsam	3
I.1.3. Yöntem	4
I. 2. Batı Anadolu'nun Coğrafyası ve Jeomorfolojik Yapısı	5
II. M.Ö. 2. Binde Ege Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bakış	9
III. M.Ö. 2. Binde Anadolu'nun Deniz Ticareti	40
III. 1. M.Ö. 2. Binin ilk Yarısında Batı Anadolu'nun Deniz Ticareti	40
III. 2. M.Ö. 2. Binin İkinci Yarısında Batı Anadolu'nun Deniz Ticareti	72
IV. M.Ö. 2. Binde Denizcilik Faaliyetleri	104
IV. 1. Batıklar	111
IV. 1.1. Şeytan Deresi	111
IV. 1. 2. Ulu Burun	113
IV. 1. 3. Gelidonya	137
IV. 1. 4. İria	142
IV. 1. 5 Ha Hotrim	143
IV. 1. 6. Kfar Samir	144

V. Sonuç	146
Özet	151
Abstract	153
Kaynakça	155
Haritalar, Tablolar ve Levhalar Listesi	192
Haritalar	
Tablolar	
Levhalar	

KISALTMALAR

AA: Archologischer Anzeiger.

AJA: American Journal of Archaeology.

Annuario: Annuario della Scuola Archaeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente.

ArchJ: Archaeological Journal.

AS: Anatolian Studies.

AST: Araştırma Sonuçları Toplantısı.

ASOR: American Schools of Oriental Research.

A.Ü.D.T.C.F.C.A.D: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafiya Fakültesi Coğrafiya Araştırmaları Dergisi.

BAR: British Archaeological Records.

BASOR: Bulletin of the American Schools of Oriental Research.

Belleten: Belleten Türk Tarih Kurumu.

BMB: Boston Museum Bulletin.

BSA: British School at Athens, Annual.

DTCFD: Dil ve Tarih, Coğrafiya Fakültesi Dergisi.

Hesperia: Journal of the American School of Classical Studies at Athens.

IstMitt: Istanbuler Mitteilungen.

JHS: Journal of Hellenic Studies.

JOAIBeibl: Jahreshefte des oesterreichischen archologischen Instituts, Beiblatt.

IJNA: International Journal of Nautical Archaeology.

IRERP: Izmir Region Excavations and Resarch Project.

KST: Kazı Sonuçları Toplantısı.

MDOG: Mitteilungen der deutschen Orient-Gesellschaft.

MTA: Maden Tetkik Arama.

NGM: National Geographic Magazine

PZ: Prähistorische Zeitschrift.

SANTORINI: Santorini. The Island of the Volcano. Tourist Guide.

SIMA: Studies in Mediterranean Archaeology.

SMEA: Studi Micenei Ed Egeo Anatolici.

TAD: Türk Arkeoloji Dergisi.

TUAS: Temple University Aegean Symposium.

TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi.

DİĞER KISALTMALAR

Bkz. Bakınız

d.n. dipnot

Çiz. Çizim

D-O-L: Dark on light

EH: Erken Hellas

EK: Erken Kiklad

EM: Erken Minos

ETÇ: Erken Tunç Çağı

Fig: Figür

GH: Geç Hellas

GK: Geç Kiklad

GKb: Geç Kıbrıs

GM: Geç Minos

GT: Geç Tunç ağı

Hrt. Harita

Lev: Levha

L-O-D: Light on dark

OH: Orta Hellas

OK: Orta Kiklad

OM: Orta Minos

OT: Orta Tunç ağı

Res: Resim.

Yak. Yaklaşık.

I. GİRİŞ

I.1. Amaç, Kapsam, Yöntem

I.1. 1. Amaç

Bu çalışma, M.Ö. 2. binde Batı Anadolu yerleşimlerinin deniz aşırı bölgelerle olan ticarî ilişkilerinin boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Diğer coğrafyalarla en yoğun ticarete sahne olan yerleşimlerin limanlara sahip oldukları göz önünde bulundurularak, Batı Anadolu'nun kıyı kesiminde bulunan yerleşimler bu çalışmada özellikle mercek altına alınmıştır.

Ticaret olgusunun incelenmesinin esas nedeni, geçmişte aktif bir şekilde ticarî ilişki içine girmiş olan toplumların birbirlerini kültürel açıdan ne şekilde etkiledikleri sorusuna yanıt bulmaktır. Nihayetinde ticaret, deniz yoluyla taşınan ticaret mallarının alınıp satılmasının ötesinde, farklı kültürlere mensup insanların bir araya gelip fikir alışverişinde buldukları bir olgudur.

Tez konusunun dönemini kapsayan M.Ö. 2. bin, baskın kültürlerin etken oldukları zaman dilimlerine bölünerek incelenmiş, böylece Batı Anadolu yerleşimlerinin etkisi altında kaldığı kültürlerin maddi kalıntıları daha net bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda M.Ö. 2. binin ilk yarısı ve ikinci yarısı olmak üzere bütün bir bin yıl iki farklı zaman dilimi çerçevesinde incelenmiştir.

Batı Anadolu yerleşimlerinde bulunan ve deniz aşırı bölgelerden geldiği için "ithal" olarak isimlendirilebilecek küçük buluntulardan mimari bir takım elemanlara kadar her türlü maddi kültür varlığı bu çalışmada ele alınmış ve yabancı unsurların yerli Batı Anadolu kültürüne hangi oranda nüfuz ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu esnada, deniz ticaretinde rol oynayan Batı Anadolu yerleşimlerini ayrı ayrı incelemek yerine, bir bütünün parçaları olarak incelemek uygun görülmüştür. Böylece bölgenin ekonomik ve kültürel yapısını bir bütün olarak ele alıp genel bir tablo oluşturmak amaçlanmıştır.

Ticaret, en az iki bölge arasında, iki taraflı gelişen bir olgu olduğu için sadece Batı Anadolu yerleşimlerinde bulunan ithal malzeme değil, deniz aşırı bölgelerde bulunan ve tanımlanabilen Batı Anadolu kökenli malzemeler de incelenmiştir. Bu sayede Batı Anadolu bölgesinin M.Ö. 2. binde, deniz ticaretinde sahip olduğu pay ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın bir başka hedefi, özellikle M.Ö. 2. binin ikinci yarısına tarihlendirilen batıklar sayesinde bilgi sahibi olunan ve ticaretin belkemiğini oluşturan organik ve inorganik materyallerin geldikleri bölgeleri bulmaya çalışmaktır. Ham maddelerin elde edildiği coğrafyaların belirlenmesi, dönemin ticaret ağı tablosunu ortaya koymak bakımından son derece önemlidir.

I. 1. 2. Kapsam

Bu çalışma kapsamında incelenen bölge, kuzeyde Tekirdağ'dan güneyde Muğla'ya, doğuda ise yaklaşık olarak Anadolu platosunun batı sınırına kadar olan bir alanı içine almaktadır.

Tez konusunun kapsadığı zaman aralığı M.Ö. 2. bin yıldır. Bu süre, M.Ö. 2000-1500 ve M.Ö. 1500-1040 olmak üzere iki ayrı zaman dilimi halinde incelenmiştir. İlk zaman dilimi Orta Tunç Çağı'nın tamamı ile Geç Tunç Çağı'nın erken dönemini, ikinci zaman dilimi ise Geç Tunç Çağı'nın sonuna kadar olan bir süreyi kapsamaktadır. Tez çalışmasının Orta ve Geç Tunç Çağı olmak üzere iki ayrı dönem yerine, bin yılın ilk ve ikinci yarıları olarak ele alınmasının nedeni, binyılın ilk yarısında Girit kökenli Minos, ikinci yarısında ise Kıta Yunanistan kökenli Miken uygarlığının kültürel etkilere sahip olmasıdır.

Çalışmada incelenen arkeolojik kalıntılar seramik, metal ve taş gibi küçük buluntulardan mimari elemanlara kadar her türlü maddi kültür kalıntısını kapsamaktadır.

M.Ö. 2. binde, deniz ticaretinde kullanılan gemiler "Batıklar" başlığı altında ayrıca incelenmiştir. Bu gemilerin yapım teknikleri, ticaret rotaları, taşıdıkları organik ve inorganik ticaret malları gibi konular bu başlık içerisinde ele alınmıştır.

I. 1. 3. Yöntem

Bin yıl gibi uzun bir zaman dilimi içerisinde geniş bir coğrafi alanı kapsayan bu tez çalışmasında, gerekli olan veriler esas olarak kütüphane çalışmalarıyla elde edilmiştir. Gerek Batı Anadolu yerleşimlerinin deniz aşırı bölgelerle olan ilişkilerine tanıklık eden buluntular ile ilgili bilgiler, gerekse bu konuda bugüne kadar yapılmış olan yorumlar Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Yunanca literatür taranarak elde edilmiştir. Bu çalışmalar BIAA Ankara Kütüphanesi (British Institute of Archaeology at Ankara), ARIT Ankara Kütüphanesi (American Research Institute in Turkey), Bilkent Kütüphanesi, MTA Kütüphanesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kütüphanesinde gerçekleştirilmiştir.

Tez çalışmasının giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi açıklanmış, Batı Anadolu'nun coğrafi ve jeomorfolojik yapısı hakkında gerekli bilgiler verilmiştir. Tezin bir sonraki bölümünde, M.Ö. 2. binde Batı Anadolu'nun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum anlatılmıştır. Bütün bir bin yıl, kronolojik bir sıra ile Ege ve Akdeniz bölgelerinde cereyan eden önemli olayların ışığında işlenmiştir. Bu bağlamda, yazılı belgeler, bölgeler arasındaki ilişkiler, ticaret tipleri, metal başta olmak üzere ham maddeler gibi çalışmanın konusu için önem taşıyan olgulardan genel bir çerçeve içerisinde söz edilmiştir.

Çalışmanın asıl konusu olan M.Ö. 2. binde Batı Anadolu'nun deniz ticareti başlığı altında M.Ö. 2. binin ilk ve ikinci yarıları iki ayrı bölüm halinde ele alınmıştır. Bu bölümlerin içerisinde Batı Anadolu yerleşimlerinin deniz ticaretine

işaret eden maddi kültür kalıntıları, çevre kültür bölgeleri ile karşılaştırmalar yapıp bağlantılar kurularak incelenmiştir.

M.Ö. 2. binde denizcilik faaliyetleri başlığı altındaki bir sonraki bölümde dönemin gemi yapım teknikleri, tasvirleri ve denizcilik aktiviteleri gibi konular hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Ardından dönemin deniz ticareti hakkında en kesin bilgilerin elde edildiği batıklar incelenmiştir. Bu incelemede batıkların kargosu, kargo mallarının gelmiş olabilecekleri bölgeler ve batıkların gitmekte oldukları olası rotalar üzerinde yoğunlaşmıştır.

I. 2. Batı Anadolu'nun Coğrafyası ve Jeomorfolojik Yapısı

Batı Anadolu ile Kıta Yunanistan'ın doğu kıyıları gerek iklim gerekse coğrafya bakımından birbirine çok benzemektedir. Bu iki coğrafya yer hareketlerine bağlı parçalanmalar ve çökmeler sonucu bugün Ege denizinin suları altında kalan kara kitlesiyle geçmişte birbirine bağlıydı¹. Söz konusu çökmeler yüzeyde kırılmalara ve oluklara neden olmuştur. Kıta Yunanistan'da doğudan batıya uzanan uzun vadiler bu tipte kırılmalar sonucunda oluşmuştur. Batı Anadolu'da ise doğudan uzanan dağ sıraları, Asya kıtasının bir parçası konumundadır. Bu dağ sıralarının oluşturduğu vadiler, yer kabuğunun uzun çatlaklarının sedimanlarla dolması sonucu oluşmuştur². Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes Vadileri bu tipte oluşumlardır. Söz konusu vadilerin önceleri deniz suyuyla kaplı tabanı, nehirlerin

¹ Atalay 1982: 204-211.

² Gödecken 1988: 308.

getirdiği alüvyonlarla dolmuş ve günümüzün düz ve verimli ovaları ortaya çıkmıştır. Bu bereketli delta tipi kıyı ovaları prehistorik dönemlerde çok sayıda yerleşime sahne olmuşlardır.

Akarsuların taşıdığı alüvyonlarla giderek denizden uzaklaşan bu kıyı yerleşimleri zamanla önemlerini kaybetmişlerdir. Batı Anadolu kıyı çizgisinin geçmişte, gerek deniz seviyesinde meydana gelen yükselmelerle gerekse de nehirlerin getirdiği alüvyal dolgularla günümüzden çok farklı bir kıyı çizgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Biga Yarımadası'nın kuzeybatısında, Çanakkale boğazının ağızı yakınlarında söz konusu duruma örnek teşkil eden Troia yerleşimi yer almaktadır (Hrt. 1). Yerleşim, 7000 yıl kadar önce Çanakkale boğazının bugünkü kıyılarının güneyinde denizin 15 km. kadar sokulduğu bir körfezde bulunmaktaydı. O zamandan beri bir yandan deniz seviyesi yükselirken diğer yandan Karamenderes (Skamender) ve Dümrek (Simois) çaylarının çevredeki platolardan taşıyıp getirdiği alüvyonlar bu körfezi doldurmuştur³. Bu durumda Troia'nın ilk yerleşim dönemlerinde, M.Ö. yaklaşık 5000 yıl önce kıyı çizgisi ve kıyı ovasının bugünkünden oldukça farklı bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer bir durum Gediz Vadisi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Gediz Nehri'nin, bir kıyı ovası görünümüne sahip olan Menemen Ovası'na açıldığı kesimde yer alan Panaztepe, Taşlıtepe, Değirmentepe ve Üçtepeler (Leukai) gibi yükseltiler

³ Kraft vd. 1981: 113; Korfmann 1986b: 12.

alüvyon zemin üzerinde yükselen birer ada görünümüne sahiptirler⁴. Bu yükseltilerin prehistorik dönemlerde birer ada olup daha sonra Gediz Nehri'nin taşıdığı alüvyonlar ile ada özelliklerini kaybetmiş oldukları düşünülmektedir. Gediz Deltası boyunca sıralanan Geren, Höyücek ve Larisa gibi birçok yerleşim de prehistorik dönemlerde çok daha geniş bir alana sahip olan İzmir Körfezi'nin kuzey sınırında yer alıyormalıydı⁵.

İzmir Körfezi'nin güney sahilinde yer alan Liman Tepe yerleşimi tektonik hareketlenmelerin yoğun olduğu bir başka merkezdir. Liman Tepe yerleşiminin kuzey alanı bugün kısmen deniz suları altındadır. Bu durum yerleşimin prehistorik dönemlerdeki kıyı çizgisinin günümüzdekinden farklı olduğunu göstermektedir. Kuvaterner döneminde alüvyonlarla kaplı olan İzmir bölgesinin en önemli alüvyon sahaları İzmir civarından Liman Tepe yerleşiminin de bulunduğu Urla İskelesi'ne kadar uzanan kıyıda, İzmir ve Değirmendere arasında, Değirmendere'nin güneydoğusundaki vadi tabanlarında ve Torbalı civarında yer almaktadır⁶. Liman Tepe'de yürütülmekte olan jeomorfolojik araştırmaların sonuçları, prehistorik dönemlerdeki kıyı çizgisi konusunda daha detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.

Küçük Menderes çukurluğunun kıyısında yer alan Ephesos ile Büyük Menderes Nehri'nin deniz ile birleştiği kesimde yer alan Miletos yerleşimlerinin limanları da günümüzde denizden uzakta, kıyıdan 7 km.lik bir mesafede kalmıştır. Miletos yerleşiminin doğusunda yer alan Bafa/Çamiçi Gölü geçmişte büyük bir

⁴ Günel 1999a: Hrt.1.

⁵ Erkanal-Günel 1996: 306; Erkanal-Şahoğlu 2000: 6.

⁶ Akartuna 1962: 36.

körfez konumunda olan Büyük Menderes Vadisi'nin bir parçasıyken, Menderes Nehri'nin, ana çukurluğu alüvyonlarıyla doldurması sonucu kenarda kalmış bir çukurlukta meydana gelmiştir⁷.

Eldeki jeomorfolojik veriler değerlendirildiğinde, bugün denizden uzakta yer alan önemli Batı Anadolu yerleşimlerinin, prehistorik dönemlerde kıyıda yer aldıkları ve deniz ticaretinde önemli birer rol üstlenmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de bereketli olan Batı Anadolu'nun iklimi ve toprak yapısı sebze, meyve ve tahıl gibi çok çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine olanak sağlamıştır. İncir, zeytin ve şarabın aynı zamanda bölgenin ihraç ürünleri arasında olduğu ve özellikle Karia bölgesinin antik dönemlerde şarabı, zeytinyağı ve yünü ile ün yaptığı bilinmektedir.⁸

Batı Anadolu'nun kıvrımlı coğrafyası nedeniyle kıyı bölgeleriyle iç kesimler arasındaki bağlantılar, doğu-batı istikameti boyunca uzanan nehir vadileriyle sağlanmaktadır. Batı Anadolu bölgesinin en büyük nehir vadileri olan Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes, prehistorik dönemlerden itibaren Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşımı sağlayan birer doğal yol olma özelliğine sahipti⁹. İç kesimlere doğru, Gediz vadisinin güneyi ile Menderes vadisinin kuzey kesiminde yer alan dağ sıraları kıyı ile iç kesimler arasında bir bariyer oluştururken kıyıya doğru, Kemalpaşa üzerinden sağlanan yol iç kesimlere kolay bir geçiş oluşturmaktadır. M.Ö. 2. binde

⁷ Kraft vd. 1981: 116-117.

⁸ Marchese 1989: 18.

⁹ Marchese 1986: 27; Marchese 1989: 11.

Orta Anadolu merkezli Hitit İmparatorluğu'na ait Karabel Kabartması'nın söz konusu bölgede yer alması da bu geçişin prehistorik dönemlerde kullanıldığını göstermektedir. Bu durumda Batı Anadolu bir yandan nehir vadileri aracılığıyla Anadolu'nun iç kesimleri ile, diğer yandan Ege denizi sayesinde diğer coğrafyalarla bağlantı kurabilmekteydi.

II. M.Ö. 2. Binde Ege Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bakış

Batı Anadolu Bölgesi'nin deniz aşırı bölgelerle olan ilişkisi, coğrafi konumu nedeniyle çok eskilere dayanmaktadır. Yalnızca Ege'de değil, diğer bölgelerde de farklı insan gruplarının kendileri için gerekli olan materyalleri sağlamak amacıyla birbirleri ile bağlantıya geçip ham madde ve diğer tipte ürünlerin değişimini yapmış olmaları bilinen bir durumdur. Buna en güzel örnek Melos Adası'ndan toplanan obsidyenin Neolitik Dönem'den itibaren Ege Bölgesi'nin birçok yerleşiminde bulunmasıdır.

M.Ö. 3. binin başlarından itibaren metalurjinin gelişmesi ile birlikte insanlar arasındaki mal değişim mekanizmasının ticarî bir yöne doğru kaydığı görülmektedir. Madenleri kaynağından çıkartıp işleyebilecek zanaatkârların gerekli olduğu bu yeni alanda metal bir prestij malı olarak görülmüş ve tüm coğrafyalarda gelişmekte olan elit tabaka için arzu edilir bir metaya dönüşmüştür.

Elit tabakanın giderek güçlenmesi sonucunda M.Ö. 2. bin başlarından itibaren merkezî yönetimlerin ortaya çıktığı gözlenmektedir. Deniz gücüne, dolayısıyla da deniz ticaret ağına hâkim bir konuma gelmesi nedeniyle M.Ö. 2. binin ilk yarısında Ege bölgesinde Girit merkezli Minos Uygarlığı'nın etkileri görülmektedir. Antik çağ tarihçileri Herodot ¹⁰ ve Thucydides¹¹ de, Girit'in efsanevi kralı Minos'un denizlerin efendisi olduğunu yazmışlardır.

Girit'in Eski Saraylar olarak adlandırılan döneminde politik birtakım gelişmeler sonucu geniş ve karmaşık yapıları yönetsel ve dinsel merkezler olan ilk saraylar inşa edilmiş (M.Ö. yak. 2000), bununla paralel olarak da Girit, ham madde arayışı içinde deniz aşırı ticaret ağını kurmaya girişmiştir. Bu nedenle de söz konusu dönemden itibaren Ege bölgesinin her yerinde Girit kökenli Minos kültürünün etkileri görülmektedir. Kıta Yunanistan'ın Aegina adasında, Argolis bölgesinde yer alan Lerna'da ve Lakonia ile Messenia bölgelerinde yer alan yerleşimlerde, Kiklad adalarından Thera, Kythera, Melos ve Keos'ta, kuzeyde Samothrace adasında ve Batı Anadolu'daki bazı yerleşimlerde bu etkiler rahatlıkla izlenebilmektedir.

Kurduğu ticaret ağı sayesinde Ege bölgesinin dışında, seramik başta olmak üzere¹² Minos ticaretini yansıtan kalıntılar, İtalya, Mısır ve Suriye-Filistin kıyılarını kapsayan çok geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Mari arşivlerinde Suriye-Kıbrıs ve Suriye-Girit arasında organize bir ticaretten söz eden tabletler bulunmuştur. Bu tabletlere göre Girit kalay, tunç, fildişi gibi ham maddeler

¹⁰ Herodot: I. 171, 173, III. 122, VII. 169-171.

¹¹ Thucydides: I. 4, I. 5, I. 8

¹² Bu dönemde Girit'in en karakteristik seramiği *light on dark* (koyu üzerine açık) olarak adlandırılan mallar, özellikle devetüyü hamurlu, siyah astarlı, beyaz boyayla ve genellikle bitkisel ya da denizsel motiflerle bezenmiş olan Kamares seramiğidir.

ithal ediyor, karşılığında da saraylarda üretilen silah, tekstil ve ayakkabı gibi lüks malları ihraç ediyordu¹³. Fildişinin OM IA gibi erken bir dönemden itibaren Mısır ve Levant bölgesinden Girit'e ithal edildiği ve mühür yapımında yaygın olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır¹⁴.

Girit saraylarında ana üretim metalurjiydi ve gerekli hammaddeler metal kaynakları bakımından fakir olan Girit'in dışından, çoğunlukla da Girit'in doğusundan sağlanıyordu. Metaller arasında özellikle silah, alet, yapı ve gemi inşaatında kullanılan tunç, sarayların güvenliği, ekonomisi ve prestiji için kritik bir öneme sahipti.

Farklı coğrafi bölgelerden elde edilen kalay ve bakır gibi metaller için koordine bir sistemin gerekli olduğu açıktır. Metal türünde değerli malları getiren bir ticaret gemisi, şüphesiz bu malları korumak için askeri donanma gücüne ihtiyaç duyuyordu¹⁵. Ticaretin yapıldığı mesafe ve ticareti yapılan malların miktarı arttıkça daha büyük bir organizasyon gereksinimi doğmaktadır, bu durumda "devlet", yani Girit Sarayları tarafından yönetilen ticaret, tekil kişiler tarafından yürütülen ticarete kıyasla denizlerdeki korsanlık gibi güçlüklerle daha kolay başa çıkabilir bir pozisyondadır¹⁶. Bu sebeplerden dolayı Minos yönetici sınıfının, madenleri

¹³ Bu döneme tarihlenen Minos seramiği ve bazı metal buluntular Kıbrıs, Suriye-Filistin ve Mısır'da karşımıza çıkmaktadır. Bu malların karşılığında Girit'e ithal edilmiş olan Mısır skarabeleri, Suriye-Mezopotamya silindir mühürleri, Suriye hançerleri ve Mısır taş vazoları az sayıdadır. Bunların yanında fildişi, kalay, altın ile mühür yapımında kullanılan yarı değerli taşlar da Girit'e gelen ham maddeler arasındaydı (Bkz. Branigan 1989: 65-66, Tablo.1).

¹⁴ Watrous 2005: 114.

¹⁵ Bu dönemde herhangi bir savaş olayına dair bir bilgi bulunmadığı için bu tür donanmalara ait bilgiler de mevcut değildir. Olasılıkla ticaret gemileri, hem savunma hem de ticaret rolünü bir arada üstleniyorlardı.

¹⁶ Bu konudaki fikirler için Bkz. Kopcke 1984: 257 vd.

getirecek Yakın Doğu tüccarlarını pasif olarak beklemek yerine bizzat deniz ticaretini kontrol ettiği düşünülmektedir.

Gerek Minos, gerekse sonrasında Miken kültürüne ait olan maddi kalıntıların yayılım alanı, bu kültürlerin etkileşim içinde oldukları alanları göstermekteyse de, ihtiyaçları olan ham maddeleri tam olarak hangi bölgelerden elde ettikleri sorusuna birebir yanıt sağlamamaktadır. Söz konusu kültürlere ait kalıntıların bulunduğu bazı yerleşimler, ham maddenin bulunduğu asıl bölgeye gitmek için sadece birer durak olabilmektedirler. Örneğin Girit Adası Kıta Yunanistan, Anadolu, Levant ve Nil Deltası'na giden deniz yollarının kavşağında yer almaktadır. Her   kıtanın kıyılarına yakın, fakat kendi güvenliği açısından da yeterince uzaktadır. Bu nedenle bu uzak hedeflere varmak için yolu üzerindeki adalar ya da kıyı yerleşimlerinde duraklaması bir gereklilik olmuştur.

Bu bağlamda Girit'in, Batı Anadolu'nun da aralarında bulunduğu hammadde kaynaklarına ulaşımlarını, rotası üzerinde bulunan yerleşimlerde koloniler kurarak kolaylaştırdığı  ne s r lm şt r¹⁷. Örneğin Girit'ten Batı Anadolu'ya ulaşımak için izlenen ve "Doğu Zinciri" olarak bilinen yol Rodos  zerinden Kasos, Karpathos, Chalki, Tilos, Nisyros, Kos ve Knidos olmalıydı¹⁸ (Hrt. 1).

Gerek Kiklad gerekse de Dodecanese adalarındaki yerleşimlerin kıyılarda yer alması ve korunaklı liman, koy ve k rfezlere sahip olması, bu adaların birebir deniz

¹⁷ Branigan 1981: 24-33; Branigan 1984: 49-53.

¹⁸ Love 1984: 251. Bir çok bilim adamına göre Batı Anadolu'ya ve Yakın Doğu'ya gitmek için birer durak olan Dodecanese adalarında OM I-II seramiği Rodos'ta Ialysos ve Trianda'da ile Kalymnos-Vathy mağarasında, OM III seramiği ise Kalavarda-Aniforos'ta, Kos-Seraglio'da, Karpathos-Pegadia'da ve Kasos-Ellinokamara mağarasında bulunmuştur (Mee 1982: 79-80).

ticaret ağı içinde bulduklarına işaret etmektedir. Bu adaların gelişimi coğrafi ve jeomorfolojik yapılarına bağlı olarak adadan adaya değişim göstermektedir¹⁹. Farklı coğrafyalardan gelen tüccarların ve dolayısıyla da farklı kültürlerin buluştuğu ve sürekli bir değişim içinde olduğu bu adaların yerlileri, kıtalar arasında yürütülen deniz ticaretinde aracı rolünü üstlenmiş olmalıydılar²⁰.

Thera Adası'ndaki Akrotiri, Keos Adası'ndaki Aya İrini ve Melos Adası'ndaki Phylakopi yerleşimlerinde ele geçen çok sayıda Minos maddi kültür kalıntısı nedeniyle, bu yerleşimlerin birer Minos kolonisi oldukları düşünülmektedir²¹. Girit ile Kıta Yunanistan'ı birbirine bağlayan yol, Orta Tunç Çağı'ndan beri batıdaki Kiklad adaları aracılığıyla sağlanmıştır ve "Batı Zinciri" olarak da bilinen bu yol Keos, Seriphos, Siphnos ve Melos'tan Folegandros ve Sikinos yoluyla Thera'ya, sonrasında da güneye, Girit'e gitmektedir (Hrt. 1). Çok sayıda Girit kökenli Minos ithal malzemesi Thera, Keos ve Melos adalarında bulunurken bu oranın, merkezî Kiklad adalarında daha az olduğu görülmektedir. Fakat bunun nedeni bu adaların ham madde kaynakları gibi bir sebeple Minoslu tüccarların hedefi olmasından ziyade, coğrafi konumlarından kaynaklanmaktadır. Girit'in asıl ilgisinin Kıta Yunanistan'ın Güney Attika bölgesinde yer alan Laurion'daki gümüş, kurşun ve bakır yatakları²² olduğu, söz konusu üç adanın da

¹⁹ Georgiou 1995: 33-42.

²⁰ Schallin 1995: 43-45.

²¹ Branigan 1981: 24-33. Aynı durum Dodecanese adalarından Rodos, Karpathos ve Kos'taki yerleşimler ile Batı Anadolu'da bulunan Miletos yerleşimi için de geçerlidir. Bir şekilde Branigan tarafından öne sürülen koloni modellerinden birine uyması olası olan bu yerleşimlerin karakteri halen tam olarak anlaşılabilir değildir.

²² Dickinson 1977: 96; Stos-Gale ve Macdonald 1991: 256 vd.; Mountjoy 1993: 9.

Girit ile Kıta Yunanistan arasında birer köprü görevi üstlendiği açıktır²³. Çok yoğun olmamakla beraber OM I-II seramiği ve taş kapları Ege adaları ve Kıta Yunanistan'da oldukça geniş bir yayılım alanı göstermektedir. Özellikle Lerna ve Aigina'da bu dönem Minos seramiği dikkate değer miktarlardadır²⁴. Sunduğu 'saraya özgü prestij malları'²⁵ olarak nitelendirilebilecek bu ürünler karşılığında Girit'in Kıta Yunanistan'daki Attika-Laurion'dan bakır, kurşun ve gümüş aldığı yapılan analizlerle de anlaşılmıştır²⁶.

Minos kültürünü yansıtan kalıntılara sahip çok sayıda yerleşimin karakteri hakkında bugüne kadar farklı görüşler öne sürülmüş, Ayia Irini, Phylakopi ve Akrotiri yerleşimleri örnek alınarak K. Branigan tarafından üç farklı Minos koloni modeli geliştirilmiştir²⁷. Fakat bugün bile gerek Kiklad Adaları'ndaki söz konusu yerleşimlerin, gerekse Dodecanese'de ve başta Miletos olmak üzere Batı Anadolu'da Minos kültürüne ait güçlü etkilerin görüldüğü yerleşimlerin karakteri tam olarak anlaşılabilmiş değildir²⁸. Söz konusu yerleşimlerin neden Minos kültürüne ait çok sayıda kalıntıya sahip olduğu sorusunu M. Wiener, 'Versailles Etkisi' ile açıklamıştır.²⁹

²³ GH I/GM IA döneminde meydana gelen Thera'daki volkan patlamasından sonra ise Thera büyük ölçüde önemini yitirmiştir ve gemiler Melos'tan direkt olarak Girit'in orta kesimine gitmiş olmalıdırlar. (Mountjoy 1993: 168; Georgiou 1993: 362).

²⁴ Rutter-Zerner 1984: 75-83.

²⁵ Örneğin Kamares seramikleri Girit saraylarının kontrolünde üretiliyordu; Knossos ve Phaistos başta olmak üzere her zaman saray kontekstlerinde ele geçmeleri bu görüşü doğrulamaktadır. Bkz. Betancourt 1985:191. Ayrıca Bkz. Melas 1993: 369-376.

²⁶ Gale-Stos-Gale 1982: 11-19.

²⁷ Koloni modelleri "Yönetilen" (Governed), "Yerleşim" (Settlement) ve "Toplum" (Community) olmak üzere üç grup altında toplanmışlardır. (Branigan 1981: 24-33).

²⁸ Bu konu ilgili olarak Bkz. Doumas 1982: 5-11; Lambrou-Phillipson 1993: 365-368.

²⁹ "İki ya da daha çok toplum arasında mimari, mobilya, boyama, sanat, kıyafet, mücevher ve hatta üst sınıfın konuştuğu diller konusundaki benzerlikler, kültürel açıdan baskın olan toplumun politik kontrolü, ekonomik üstünlüğü, ya da halkının o bölgeye hareketi olmadan da gerçekleşebilir. Şayet bir toplumun kültürel prestiji etkileşim içinde olduğu diğer toplumlardan daha büyükse bir "Versailles Etkisi" görülebilir; bu da Tunç Çağı Ege'sinde Girit'in Eski Saraylar Dönemi ve GM IB boyunca

Wiener'in, daha üstün bir kültüre ait belirli kültürel özellikler ve modanın, daha az gelişmiş olan başka bir kültür tarafından herhangi bir politik egemenlik olmaksızın alınması olarak açıklanabilecek 'Versailles Etkisi'nden yola çıkılarak, dönemin ticareti için bir tablo çizilebilir. Bu tabloya göre Girit'in, başta maden olmak üzere ihtiyacı olan ham maddelere, kurduğu ticaret ağı sayesinde ulaştığı, karşılığında ise saraylara özgü prestij malları sunduğu düşünülmektedir.

Geçmiş yıllarda Minos kültürünün yayılımının Güneybatı Anadolu ile sınırlı kaldığı ve daha kuzeye ulaşmadığı fikri, son yıllarda Çeşme-Bağlararası, Bademgediği Tepe ve Troia yerleşimlerinde ortaya çıkartılan buluntular sayesinde önemli ölçüde değişmiştir. Minos kültürüne ait buluntular Kuzeydoğu Ege'de Troia'nın da kuzeyinde, Samothrace Adası'nda karşımıza çıkmaktadır (Hrt. 1). Söz konusu adanın Mikro Vouni yerleşiminde bulunan ve OM II/OM IIIA dönemine tarihlendirilen Minos roundelleri³⁰ Girit'in birçok yerleşiminde Minos yönetim sistemi ile ilgili kontektlerden bilinmektedir. Yine aynı yerleşimde bulunan OM II/OM IIIA tarihli Kamares stilinde seramikler, disk biçimli kurşun ağırlıklar ve Minos tipinde yivli tezgâh ağırlıkları, Minos kültürünün etkilerini gösteren diğer buluntulardır³¹. Ayrıca Lemnos Adası'nda yer alan Poliochni yerleşiminde (Hrt. 1) Minos bağlantılarını yansıtan çok sayıda OM seramiği ve konik kap örnekleri³² ile

sahip olduğu bir durumdu." (Wiener 1984: 17). Amerika Birleşik Devletleri'nin politik bir egemenliği olmaksızın Amerikan kültürünün ve mallarının günümüzde dünyanın hemen her yerinde kabul görmesi ve kullanılması da, Versailles Etkisinin çağdaş toplumda görülen bir örneği olarak yorumlanabilir.

³⁰ Matsas 1991: 159-179, Fig. 5, 15-16; Hallager 1996: 199-203. Kronolojik olarak OMII'den GMIB'ye kadar olan dönemde görülen ve Girit dışında bugüne kadar Mikro Vouni ve Keos-Ayia Irini olmak üzere sadece iki merkezde bulunan roundeller, Gournia'daki örnek hariç, her zaman Minos yönetim sistemiyle ilgili arşivlerde saklanan Linear A dökümanları ile bağlantılı olarak ele geçmektedirler. (Hallager 1996: 79-121).

³¹ Matsas 1995: 235-236, 242.

³² Becks-Guzowska 2004: 106-107.

Gökçeada/İmbros'ta yer alan Yenibademli Höyük yerleşiminde GM IIIA 1/2 dönemine tarihlendirilen çok sayıda seramik parçası ve konik kap örnekleri³³, Minos etkilerinin Kuzeydoğu Ege'deki boyutlarını ve sürekliliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Sözü edilen yerleşimlerin yanı sıra, Samos açıklarında bakır ingotlara sahip ve yeri henüz saptanamamış olan bir batık,³⁴ Batı Karadeniz'de, Bulgaristan kıyılarında yer alan Çerkovo³⁵ ile Kaliakra³⁶ açıklarında bulunan iki adet öküz gönü biçimli bakır ingot ve Marmara denizinin kuzey kıyılarında, Şarköy'de bulunan öküz gönü biçimli bakır bir ingot parçası³⁷ (Hrt. 2), Karadeniz'in de içinde bulunduğu bir ticaret ağı hakkında ipuçları vermektedir. Önce Minos, daha sonra Miken dünyasının Kuzeydoğu Ege'ye ve dolayısıyla da Karadeniz bölgesine olan ilgisi, birden çok nedenle açıklanabilir. Bu nedenlerin ilki ileride ayrıntılı olarak açıklanacak olan kalay ticareti ile ilgili olabilir. Diğer bir neden, Karadeniz bölgesine kadar bir yayılım alanı gösteren Baltık kehribarı olmalıdır³⁸. Karadeniz'in güney kıyılarında elde edilebilen maden cevheri ve kereste ile Kafkasya ve Kırım'dan getirilen tekstil ürünleri de diğer nedenler arasında sayılabilir³⁹. Gökçeada, Lemnos ve Samothrace adaları, Kıta Yunanistan ile Çanakkale arasında Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Kuzey

³³ Guzowska 2002: 586-588.

³⁴ Pulak 1997: 235.

³⁵ Dimitrov 1979: 70, 73, Fig. 3; Önceki yıllarda Sozopol açıklarından geldiği söylenen bu ingotun son yıllarda Çerkovo'dan geldiği belirtilmiştir (Pulak 1998: d.n. 2; Hiller 1991: 209-210, Lev. 15b). Çerkovo ingot örneği, Girit- Hagia Tradha'da bulunan erken dönem ingotları ile benzerlikler göstermektedir. (Gale 1991b: 200-201).

³⁶ Hiller 1991: 209-210, Lev. 15a.

³⁷ Harmankaya 1995: 232, Lev. 17.

³⁸ Bass 1987a: 296.

³⁹ Korfmann 2001: 360.

zinciri olarak adlandırılan bir bağlantı sağlamaktaydı⁴⁰. Thasos Adasında yer alan Pangaion Dağı çevresindeki zengin altın yatakları Mikenler'in bu bölgeye geliş nedeni olabilir. Torone ve Chalkidike'de GHI-II dönemine tarihlendirilen ithal Miken seramikleri de bu yönde bir kanıt sağlamaktadır⁴¹.

Orta Tunç Çağı'nın sonlarına doğru Girit'te yer alan saraylarda, deprem gibi doğal bir afet ya da saraylar arasındaki çekişmeler türünde bir olay sonucu büyük bir yıkım görülmektedir. Bu yıkımın ardından, M.Ö. 1700 yıllarında yıkılan sarayların üzerine yenileri inşa edilmiştir ve bu dönem Girit'te Yeni Saraylar Dönemi olarak adlandırılmıştır.

Orta Tunç Çağı sonu, ya da Kıta Yunanistan'ın relative kronolojisine göre Orta Hellas Dönemi sonu-Geç Hellas I Dönemi başlarında Kıta Yunanistan'da bazı merkezî güçlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Buna en açık kanıt Mycenae'de ortaya çıkartılan zengin kuyu mezarları ve Messenia'da aynı zenginliğe sahip olan kare biçimli bir mezar yapısıdır. Olasılıkla Attika'daki Laurion madenlerinin de kullanıldığı bu zenginliğin ana kaynağı başta Girit olmak üzere Kikladlar ve Anadolu⁴² arasında gerçekleştirilen ticaret ve prestij mallarının değiş-tokuşu

⁴⁰ Söz konusu adalarda ele geçen Orta Hellas ve Miken seramikleri için bkz. Cultrato 2005: 237-246; Privitera 2005: 229-235

⁴¹ Kuzey Ege adalarının Erken Tunç Çağı sonlarında önemli metalurji merkezleri olduğu, kalay ve bakırın Anadolu içlerinden getirilip burada yerel olarak işlendiği bilinmektedir (Cultrato 2005: 244-245, d.n. 76). M.Ö. 2. binde önce Minos, sonra da Mikenler'in zaten varolan bu ticaret rotasını kullanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan Troia'da henüz GH I dönemine tarihlendirilen seramiğe rastlanmamıştır.

⁴² Biga Yarımadası ve Balya'daki maden yatakları, Kıta Yunanistan'daki kuyu mezarlarda kullanılan gümüş buluntular için bir kaynak olma potansiyeline sahiptir. Bkz. Stos-Gale ve Macdonald 1991: 276, 280.

olmalıdır⁴³. Gerek Mycenae gerekse Messenia'daki mezarlarda karşımıza çıkan kehribardan yapılmış buluntular yine, Baltık kehribarının elde edilebildiği Karadeniz bölgesi ile olan bağlantıları göstermektedir⁴⁴.

Geç Hellas I Dönemi ile beraber Kıta Yunanistan'da ortaya çıkan merkezi güçlerin de katkısıyla Mikenler'in yavaş yavaş deniz ticaretinde küçük de olsa bir rol oynamaya başladıkları görülür. GH I seramiği Ege Adaları'nda Keos'tan Rodos'a kadar bir yayılım göstermiştir. En çok da Keos-Ayia Irini, Melos-Phylakopi, Thera-Akrotiri ve Kos-Seraglio'da bulunmuştur. En sık görülen ihraç formu ise Kıta Yunanistan'da en popüler form olan Vapheio fincanıdır⁴⁵. GH I dönemine ait seramik örnekleri Batı Anadolu'da şimdilik sadece Miletos'tan bilinmektedir (Lev. 16.3).

Geç Tunç Çağı'nın başlarında (M.Ö. 1600 -1450 yılları arasında ya da relative kronolojiye göre GM IA-B dönemlerinde) Kıta Yunanistan'ın deniz ticaretinde küçük çaplı bu gelişimine karşı, Girit kökenli Minos deniz gücünün ve yayılımının dorukta olduğu görülmektedir. Girit'in Yeni Saraylar olarak adlandırılan bu döneminde, Mısır yazılı belgelerinde Girit ile özdeş olduğuna neredeyse kesin gözüyle bakılan "Keftiu ülkesi" ve "Keftiu gemileri" terimleri de bu dönemde yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁶.

⁴³ Kuyu mezarlarda bulunan altının kökeni ile ilgili bir diğer görüş E. N. Davis tarafından öne sürülmüştür. Söz konusu görüşe göre Mikenler, Romanya-Transilvanya'daki altın madenlerini kullanmış olabilirler. (Davis 1983: 32-35).

⁴⁴ Harding ve Hughes-Brock 1974. Hiller, gerek Kıta Yunanistan'da gerekse Girit'te (Knossos "Double Axe" mezarı) ele geçen kehribarın Britanya bölgesinden de gelmiş olabileceğini ileri sürmüştür. (Hiller 1984: 14-15).

⁴⁵ Mountjoy 1993: Fig. 36 ve 392.

⁴⁶ Moran 1992. Bu dönemde özellikle İsrail'de yer alan Tel Kabri ile Mısır'da yer alan Tel el Dab'a yerleşimlerinde freskolardan küçük buluntulara, Minos etkilerine işaret eden çok sayıda buluntu açığa

Yeni Saraylar Dönemi'nde Kıta Yunanistan'ın Mycenae yerleşimi ile Girit Adası arasında bir yakınlık söz konusudur. Mycenae'de Minos stili uzun kılıçlar ile çok sayıda Minos taş kabının görülmesi nedeniyle bazı bilim adamları tarafından, Mycenae ile Girit arasındaki bağlantıların prestij ticaretine dayalı olarak yürütülmüş olabileceği ileri sürülmüştür⁴⁷.

Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz, Ege Bölgesi ile aralarında ticarî faaliyetlerin hat safhada gerçekleştiği uluslararası bir ticaret alanı olarak tanımlanabilir. M.Ö. 16. ve 15. yüzyıllarda Ege Bölgesi'nin bu ekonomik ve kültürel marketteki payı şüphesiz Girit'in elindeydi. Kıbrıs, Mısır, Suriye ve Filistin'de bu dönemde Minos kültürüne ait çok sayıda kalıntı bulunmuştur. Öte yandan Girit ile Kıbrıs arasındaki ticarî ilişkilerin önceleri düşünüldüğü gibi tamamen Kıbrıs bakırına dayanmadığı anlaşılmaktadır⁴⁸. Yine de Minoslu tüccarların Doğu Akdeniz'e giderken yolları üzerinde bulunan Kıbrıs'ı kültürel açıdan etkiledikleri görülmektedir. Bu etkiler en açık bir şekilde yazı sisteminde gözlenmektedir. Kıbrıs'ta M.Ö. 15. yüzyıldan itibaren görülen ve 'Cypro-Minoan' olarak isimlendirilen yazı tipi, Girit'in Linear A yazısından türetilmiştir.

Suriye ve Filistin'in Doğu Akdeniz'de Girit ile beraber dönemin önemli ticaret ortakları oldukları anlaşılmaktadır. Girit'in doğusunda yer alan Zakros'ta bulunan işlenmemiş fildişleri ile Zakros ve Kommos'ta (Hrt. 1) bulunan Kenan tipinde

çıkarılmıştır (Knapp 1998: 193-207; Niemeier-Niemeier 1998: 69-98; Niemeier-Niemeier 2000: 763-802).

⁴⁷ Kopcke 1984: 258; Dickinson 1984: 115-118.

⁴⁸ Örneğin Girit'te Tylissos, Zakros, Syme, Hagia Triadha, Knossos Limanı ve Gournia'da Yeni Saraylar dönemine tarihlendirilen öküz gönü biçimli bakır ingotların Kıbrıs bakırından yapılmadığı anlaşılmıştır. (Gale ve Stos-Gale 1999: 273; Graziadio 2005: 324). Bu bakır örnekler Laurion ile olası bir başka bakır yatağından gelmişlerdir. (Stos-Gale 1988: 275 vd. ; Gale-Stos-Gale 1986: 95 vd. ; Marangou- Ioannou 2000: 208 vd).

amforalar, Girit'in Doğu Akdeniz bölgesi ile olan ticarî ilişkilerine işaret etmektedir⁴⁹.

M.Ö. yaklaşık 1450 yıllarında, GM IB- GH IIA safhası sonlarında Knossos Sarayı ve bir kaç başka yerleşim dışında Girit'teki saray, megaron ve villa yapılarında yangın tahribatı görülmektedir. Nedeni tam olarak bilinmeyen bu tahribat, Girit'in 'Thalassocracy'⁵⁰ terimi ile özdeşleşen deniz üstünlüğü ve ekonomisinde bir çöküşe neden olmuştur. Bu dönemden itibaren Ege ve Akdeniz'in materyal kültüründe bir değişiklik görülür ; Minos karakterindeki seramik ve diğer kalıntılar, Girit dahil olmak üzere Ege adaları, Batı Anadolu, Doğu Akdeniz kıyıları, Mısır ve İtalya'da Minos etkileri gösteren yerleşimlerden kaybolmuş ve yerini Kıta Yunanistan kökenli Miken kültür öğeleri almıştır. Bu geçişin birden bire değil, zamanla olduğu düşünülmektedir. Özellikle de Girit'e daha yakın olan Dodecanese adalarından Karpathos, Rodos ve Kos'ta Miken seramiğinin Minos seramiği ile beraber bulunması da bu görüşü doğrulamaktadır.⁵¹ Batı Anadolu'da da bu geçişin zamanla gelişen bir süreç olduğu tahmin edilmektedir. Kıta Yunanistan kökenli seramik GH II döneminde Batı Anadolu'da Troia⁵², Liman Tepe⁵³ ve Iasos'tan⁵⁴ bilinmektedir. Yazı dahil olmak üzere saray ile ilgili organizasyonlar Girit'teki

⁴⁹ Platon 1963: 275.

⁵⁰ Bu terim ilk olarak Thucydides tarafından Girit'in Minos kültürünün ada dışındaki ticaretini, Girit'in deniz gücünün gelişimi ve ulaştığı üstün gücü tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. (Thucydides A4, 12-18).

⁵¹ Mountjoy 1993: 169.

⁵² Blegen vd. 1953: Fig. 383.5, 36

⁵³ Mountjoy 1993: 168; G. P. Oikonomos tarafından 1921-1922 yıllarında Klazomenai/Liman Tepe'de gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkartılan buluntular Atina Ulusal Müzesi'ne götürülmüştür. Bu buluntular içerisinde GH IIB dönemine tarihlendirilen Miken seramikleri olduğu rapor edilmiştir. (Mee 1978: 125; Mellink 1980: 507; Bayne 2000: 82).

⁵⁴ Levi 1969-70: 485, Lev. 25, 26, 28.

örnekler ile benzerlik gösterdiği için Mikenler'in kültürlerinde yer alan birçok elementi Minos uygarlığından aldığı söylenebilir.

Geç Tunç Çağı'nda Mikenler'in deniz ticaretinde aktif bir rol almaya başlamasıyla beraber Kıta Yunanistan dışında Rodos Adası, Ege Bölgesi'nin Kıbrıs ve Yakın Doğu'ya açılan limanı olması nedeniyle en önemli merkez halini almıştır⁵⁵. Benzer bir durum diğer Dodecanese adalarından Kos ve Karpathos'ta da görülmektedir. Öte yandan Girit'e olan coğrafi yakınlıkları ve geçmişteki yoğun kültürel etkileşim nedeniyle, söz konusu adaların mezarlarında bulunan seramiğin çoğu Minos karakterindedir. Relative kronolojiye göre GH IIIA1 safhası (Tablo 1) Kıta Yunanistan'da sarayların kurulduğu ve Miken yayılımının başladığı dönemdir. Bu dönemde Miken seramiği Kıta Yunanistan dışında Kikladlar, Dodecanese ve Yakın Doğu'da büyük miktarlarda görülmeye başlamıştır. Adaların çoğunda bulunan Miken seramiği Kıta Yunanistan'dan ithal edilmiştir⁵⁶. Bu dönemin en yaygın Miken seramik formları üç kulplu çömlekler ve gobletlerdir.

GH IIIA2 safhası ise güçlü saray ekonomisi ve yoğun deniz aşırı ilişkileriyle, Miken kültürünün dorukta olduğu dönem olarak kabul edilmektedir. Batı Anadolu'da da Miken seramiklerinin en geniş olarak yayılım gösterdiği dönem GH IIIA2'dir. GH IIIA2 döneminde Kıta Yunanistan'dan ihraç edilen en yaygın formlar üzengi kulplu ve üç kulplu çömlekler ile kylixlerdir.

⁵⁵ Mee 1988: 301-302.

⁵⁶ Mountjoy 1993: 169.

P. A. Mountjoy'a göre GH IIIA-IIIB dönemlerinde, Doğu Ege bölgesinde yaşayan yerli halk, yoğun ticarî ilişkiler sonucunda Miken kültüründen etkilenmiş, Miken gömü adetleri ve seramiğini, var olan yerli kültürlerine uyarlayarak karışık bir kültür yaratmıştır. Bu kültür P. A. Mountjoy tarafından "Doğu Ege-Batı Anadolu Arayüzü" olarak isimlendirilmiştir⁵⁷. Özellikle GH IIIA2 safhasında Miken seramik formları üzerinde Troia'dan Rodos'a kadar bir Anadolu etkisi görülmektedir. Ayrıca Batı Anadolu'da Miken seramiğinin en yoğun olarak bulunduğu bu dönemde, gömü adetlerinde karşımıza çıkan kozmopolit yapı dikkat çekicidir. Örneğin Miken stilinde kaya mezarlara sahip Müsgebi'de bir Anadolu geleneği olan kremasyon ile beraber inhumasyon gömülere de rastlanmaktadır. Troia'da kremasyon urneleri, Beşiktepe'de pithos gömüler, İzmir Bölgesi'nde yer alan Panaztepe'de ise kremasyon ve inhumasyonların bir arada bulunduğu oda mezar, pithos ve küçük tolos mezarlar gibi farklı tipte mezarlar karşımıza çıkmaktadır. Bu karışık kültür, mezar eşyalarının çeşitliliğinde de kendisini göstermektedir.

⁵⁷ Mountjoy 1998: 33 vd. Bu tanımlama, kuzeyde Troia'dan güneyde Rodos'a kadar olan bir alanı kapsamaktadır. Söz konusu alanın Mountjoy tarafından Ahhiyawa olarak tanımlanan güney kesimindeki yerleşimlerde, Miken etkilerinin kuzeye oranla daha çok hissedildiği belirtilmiştir. Bunun nedeni, bu alanın kuzey bölgesine nazaran öncesinde zaten yoğun bir Minos etkisi altında olduğu, bu nedenle de yabancı etkilere daha açık ve kolay adapte olabileceği şeklinde açıklanmıştır. Fakat son yıllarda Mountjoy'un "alanın kuzeyi" olarak tabir ettiği kesimde Çeşme-Bağlararası, Bademgediği Tepe, Troia, Mikro Vouni gibi merkezlerde açığa çıkartılan yoğun Minos etkileri bu görüşü geçersiz kılmaktadır. Bu bağlamda güney kesimin kuzeye oranla neden daha yoğun bir Miken etkisi gösterdiği sorusu bir başka biçimde yanıtlanabilir ; bu dönemde Girit'in Miken hakimiyetinde olduğu, bu nedenle de kendisine coğrafi açıdan yakın olan Güneydoğu Ege bölgesini daha kolay etkisi altına almış olabileceği düşünülebilir. Büyük Menderes Vadisi'nin kuzey kesiminde ele geçen Miken buluntuları ise olasılıkla liman yerleşimlerinde yerli halk ile beraber yaşayan Mikenli tüccarlar ile bağlantılıdır. Bölgenin güneyindeki yoğun Miken etkileri W.-D. Niemeier tarafından ise Mikenli yöneticilerin yerli halk ile beraber yaşamış olmaları şeklinde açıklanmıştır. W.-D. Niemeier'e göre Kıta Yunanistan, Güneydoğu Ege'den çok uzak bir mesafede yer almaktadır, bu nedenle de Güneydoğu Ege'de yoğun olarak görülen kaya mezarları kültür alışverişi ile açıklamak imkansızdır. Bir örnek hariç Kiklad Adaları'nda bugüne kadar hiç kaya mezar bulunmayışı da bu görüşü desteklemektedir. Hitit metinlerinde adı geçen Millawanda kentini Miletos ile eşleştiren Niemeier, bu bölgede yaşayan Mikenli yöneticiler fikrinden yola çıkarak, bölgenin Ahhiyawa olarak kabul edilen Kıta Yunanistan'a tabi olduğunu ileri sürmektedir. (Niemeier 1999: 151-155; Niemeier 2005: 203).

GH IIIB döneminin sonlarında Kıta Yunanistan'ın pek çok merkezinde yangın tahribatı görülmektedir ; bu merkezlerin birçoğu sonrasında terkedilmiştir⁵⁸. Aynı zamanda Hitit imparatorluğunun da çöküşüne sahne olan bu dönemde Rodos'un batı kesimlerinde nüfusta bir azalma göze çarparken, Kos adasındaki kuyu mezarlarda çok sayıda silah ele geçirilmiştir⁵⁹. Aynı dönemde Doğu Akdeniz'de de görülen akınlar sonucu büyüyen tehlike, ham maddelerinin çoğunu doğudan getiren Mikenler'in deniz ticaretinde bir duraklama dönemine girmesine neden olmuştur. Yakın Doğu ile bağlantılar sonrasında devam etse de bu dönemden itibaren ticaretin Ege tüccarlardan çok Kıbrıslı ve Fenikeli tüccarların faaliyetlerine dayandığı anlaşılmaktadır.

Kıta Yunanistan'da saray sisteminin çökmesinin ardından GH IIIC döneminin başlarında seramik başta olmak üzere birçok alanda standartlaşmış öğelerin ortadan kalktığı gözlenmektedir. Kıta Yunanistan'ın sınırları içerisinde bir merkezden diğerine seramik ihracatı devam ederken Ege ve Doğu Akdeniz'de GH IIIC seramiklerinin yerli olarak üretilmeye devam edildiği görülmektedir⁶⁰. Bu süreçte Ege bölgesinin farklı kesimlerinde topluluklar arasında bir izolasyondan söz edilebilir. Bu izolasyon, seramik, metal işçiliği, ölü gömme adetleri ile politik ve dini organizasyonlarda farklılığa yol açmıştır. V. Desborough tarafından tanımlanan

⁵⁸ Yerleşimleri terkedilen nüfusun nereye göç ettiği bilinmemekle beraber, GH IIIC döneminin orta ve geç safhalarında Rodos-Ialysos mezarlarında karşımıza çıkan seramikler, psi biçimli figürinlerin geç örnekleri ve çark yapımı hayvan figürinleri, göç eden nüfusun bir grubunun buraya yerleşmiş olabileceğini göstermektedir (Deger-Jalkotzy 1998: 113). Yine mezarlarda altın ve gümüş gibi zengin mezar eşyaları ile Yakın Doğu kökenli bazı buluntular, Rodos'un GH IIIC döneminde de Kıta Yunanistan ve Doğu Akdeniz arasında bağlantıyı sağlayan merkez konumunu sürdürdüğünü göstermektedir.

⁵⁹ Bu dönemde Kos adasında bulunan kuyu mezarlarda ele geçirilen çok sayıda silah, Güneybatı Anadolu'dan gelen korsan akınlarına karşı bir önlem olabilir. (Deger-Jalkotzy 1998: 112).

⁶⁰ Aynı durum Batı Anadolu'daki merkezler için de geçerlidir. Örneğin Miletos'ta erken GH IIIC seramikleri yerli yapımdır (Gödecken 1988: 307-318). Aynı durum Troia için de sözkonusudur (Mountjoy 1993: 175).

ve GH IIC döneminin orta safhasında ortaya çıkan "Ege Grubu", söz konusu izolasyona örnek olarak verilebilir⁶¹.

Mikenler'in öncülüğünde Ege Bölgesi'nin Akdeniz Bölgesi ile ticaret amaçlı girdiği ilişkilerin boyutunu göstermesi bakımından, Mısır'dan gelen bir buluntu büyük önem taşımaktadır. Mısır'ın 18. Sülale firavunlarından III. Amenophis'in Teb yakınlarındaki Kom el-Hetan'da yer alan ölü tapınağında, firavunun heykellerine ait beş adet kaide bulunmuştur. Bu kaidelerden dördü üzerinde Suriye ve Mezopotamya'daki, beşincisi üzerinde ise Ege bölgesindeki yer isimleri yazılıdır (Lev. 54.1, Lev. 54.2). İsimlerin lokalizasyonunu şu şekilde yapmıştır⁶²: Girit, Rodos, Amnisos, Phaistos, Kydonia, Mycenae, Tegai, Messenia, Nauplia, Kythera, Ilios, Knossos, Lyktos ve tekrar Amnisos⁶³. İsimlerden *Wilj/Wirj* (İlios) ve *Tnj* (Rodos) hariç diğerlerinin lokalizasyonu konusunda bilim adamları arasında görüş birliği bulunmaktadır. Bazı bilim adamları *Tnj* kelimesinin Rodos yerine Kıta Yunanistan'da yer alan Argolis'i ya da genel olarak Peloponnese bölgesini ifade ettiğini düşünmektedir⁶⁴. "Ilios" hariç diğer yerleşimler Girit ve Kıta Yunanistan'da olduğu için bu görüş bazı bilim adamlarınca kabul görmektedir. Bugüne kadar *Wilj/Wirj* kelimesinin Ilios tanımına alternatif bir yerleşim adı öne sürülmemişse de, listedeki diğer yerleşimlerin lokalizasyonuna ters düştüğü için hakkında bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Bu listede adı geçen yer isimlerinin Mısır firavunu III.

⁶¹ "Aegean Koine". Desborough 1964: 20. Sözkonusu grup, Doğu Attika bölgesi ile Naxos, Kalymnos, Rodos ve Kos gibi Ege'nin güneyinde yer alan adaların seramiklerinde gözlenen benzerliğe dayalı yakın ilişkileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Özellikle ahtapot motifli üzengi kulplu çömlekler, süzgeçli testiler ve büyük boyda yapılmış testiler, grubun karakteristik seramiğini oluşturmaktadır (Mountjoy 1993: 100).

⁶² Edel 1966: 37-40, 52.

⁶³ Sözkonusu yerleşimlerin harita üzerindeki dağılımı için Bkz. Cline 1987: Hrt. 2.

⁶⁴ Örneğin Wachsmann 1998: 298, Fig. 13.3; Wachsmann 2000: 812-813, Fig. 8. Ayrıca Bkz. Cline 1987: 3, d.n. 13.

Amenhophis'in hâkimiyeti sırasında Mısır'dan Ege Bölgesi'ne yapılan ticarî yolculuklar sırasında kullanılan rotayı gösterdiği düşünülmektedir. Ege Bölgesi'nde Mısır firavunu III. Amenophis ve karısı kraliçe Tiye'ye ait buluntular Kıta Yunanistan'da Mycenae ve Aetolia'dan, Girit'te Knossos, Hagia Triadha ve Kydonia'dan, Rodos'ta Ialysos'tan ve Batı Anadolu'da Panaztepe'den bilinmektedir⁶⁵. Panaztepe'de bulunan Mısır firavunu III. Amenophis'in adını taşıyan mühür düşünülecek olursa, söz konusu listede adı geçen *Tnj* kelimesinin Batı Anadolu'ya gidiş yolu üzerinde bulunan Rodos'u, *Wilj/Wirj* kelimesinin de Troia'yı ifade etmesi anlam kazanmaktadır.

Gerek Minos gerekse Miken seramikleri Ege ve Akdeniz bölgelerinde çok geniş bir yayılım alanına sahiptir. Kapalı formlardaki ithal seramikler, içerdikleri ürünleri taşıma amacıyla kullanılıyordu. Şarap ve zeytinyağı gibi sıvılar büyük üç kulplu ve üzengi kulplu çömlekler içinde⁶⁶, kokulu yağlar küçük üzengi kulplu çömlekler ve testilerde, bal ya da merhemler ise olasılıkla alabastron ile amphoriskoslarda taşınıyorlardı. Kapalı formların yanı sıra yaygın olarak görülen içki kabı tipindeki açık kap formlarının ise olasılıkla kendilerinin ticareti yapılıyordu (Tablo. 2).

Minos ve Miken seramikleri Akdeniz bölgesinde böylesine geniş bir yayılım alanına sahipken Ege dünyasında Yakın Doğu seramiklerinin fazla bulunmaması, bu dönemde gerçekleştirilmiş olan ticaretin doğası ile ilgilidir ; Ege dünyasına doğudan

⁶⁵ Sözkonusu yerleşimlerdeki buluntuların listesi için bkz. Cline 1987: 24-29; Ayrıca Bkz. A. Erkanal: 1987: 256; Jaeger-Krauss 1990: 153-156.

⁶⁶ Haskell 1985: 221-229; Üzengi kulplu çömleklerin kendi içinde sınıflandırılmaları için Bkz. Shelmardine 1985: 141 vd.

gelen bakır, kalay, altın, tekstil, fildişi gibi materyaller, taşıma kapları gerektirmemektedir. Linear B tabletlerinde adı geçen bu malların Sami kökenli isimlere sahip olmaları da doğudan geldikleri fikrine somut bir kanıt oluşturmaktadır⁶⁷. Bu bağlamda seramik, eski ticaret rotalarının belirlenmesi açısından oldukça yanıltıcı olabilmektedir çünkü ticaretin asıl kısmını oluşturan şarap, tahıl ürünleri, zeytinyağı, baharatlar, ahşap, değerli taşlar (örn. lapis lazuli, akik, kehribar), tekstil ürünleri, boya maddeleri ve fildişi gibi materyallerin çok büyük bir kısmı zaman içinde bozulup kaybolduklarından günümüzün arkeolojik kontektlerinde bulunamamaktadır⁶⁸. Aynı durum metaller için de söylenebilir. Farklı coğrafyalardan getirilen ham metallerin yerli stillerde işlenmesinin yanı sıra işlenmiş bir metalin eritilip yeniden kullanılması eski çağlardan bu yana süregelen bir olaydır. Metal buluntular bu nedenle yerleşim alanlarından ziyade yeniden kullanımın gerçekleşmediği mezarlarda daha yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tipte malların ticarete sahip olduğu önemli pay ancak yazılı belgeler, duvar boyaları ve batık gemi kalıntıları sayesinde öğrenilebilmektedir.

M.Ö. 2. binde gerçekleştirilen ticaret aktiviteleri ile ilgili olarak Ugarit ve Amarna'da bulunan çivi yazılı belgelerden ve Linear B karakterindeki yazılı belgelerden önemli bilgiler elde edilmektedir. Genellikle Geç Tunç Çağı'nın ticarî aktiviteleri hakkında bilgi veren Linear B yazılı belgeleri Knossos, Pylos, Mycenae ve Thebes'ten bilinmektedir⁶⁹.

⁶⁷ Ventris-Chadwick 1973: 131, 135-136, 221-222, 358.

⁶⁸ Catling 1991: 7-8.

⁶⁹ Enegren 2000: 29-42; Ventris-Chadwick 1973.

M.Ö. 2. bin ticaretinde en büyük rolü metalin oynadığı açıktır. Altın, gümüş, kurşun, bakır ve kalay olmak üzere bu dönemde beş maden yaygın olarak kullanılmıştır.

Knidos'tan Troia'ya kadar (Hrt. 1) kıyı boyunca yer alan yerleşimlerde ele geçen buluntular M.Ö. 2. binde Batı Anadolu'nun Ege Bölgesi (Girit, Kiklad Adaları ve Kıta Yunanistan) başta olmak üzere Doğu Akdeniz ve Mısır'ı da kapsayan geniş bir bölge ile deniz aşırı bağlantılara sahip olduğunu göstermektedir. Batı Anadolu'nun zengin maden yatakları şüphesiz bu bölgeye yönelimin ana nedeniydi⁷⁰. Anadolu'da zengin bakır, kurşun ve gümüş yatakları Karadeniz'in güney sahili, Troas Bölgesi ve Toros Dağları olmak üzere üç bölgede yoğunlaşmıştır⁷¹. Orta Anadolu'da M.Ö. 2. bin başlarında Asur Ticaret Kolonileri ile yapılan ticarete Asurlu tüccarlardan kalay ve tekstil ürünleri alınırken Orta Anadolu tüccarlarının karşılığında altın ve gümüş satması da Anadolu'nun bu madenler açısından zenginliğini göstermektedir.

Orta Tunç Çağ'ında Kıta Yunanistan, Girit ve Kiklad adalarının çeşitli yerleşimlerinde bulunan bakır ve kurşundan yapılmış buluntulara uygulanan kurşun izotop analizleri, buluntuların çok büyük bir bölümünün Attika'daki Laurion madenlerinden yapıldığını göstermiştir. Fakat Toroslar'daki maden yataklarının da bu dönemde kullanılmış olması ihtimal dahilindedir. Girit'te Knossos'un OM

⁷⁰ Çanakkale'nin Kirazlı ilçesinde altın, Lapseki ilçesinde bakır, Manisa'nın Salihli ilçesinde altın, İzmir'in Karşıyaka-Arapdağı mevki ile Tire ve Ödemiş ilçelerinde altın yataklarının varlığı bilinmektedir. (Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1965: 19-22; De Jesus 1978: 97-102; Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü 1980: 168, 120; Andiç 1989: 10-14). Troas Bölgesi'nde yer alan Balya'da ise zengin gümüş yatakları olduğu bilinmektedir. (Bayne 2000: 4-5).

⁷¹ Stos-Gale ve Gale 2003: 92.

tabakalarında bulunan obsidyen parçalarının analiz sonuçlarına göre Toroslar'ın Göllüdağ bölgesinden geldiği anlaşılmaktadır⁷². Bu bölgenin potansiyel bakır, gümüş ve kalay yataklarına çok yakın olması bu bağlamda dikkat çekicidir⁷³.

Keos-Ayia Irini ve Rodos-Trianda yerleşimlerinin Orta Tunç Çağı tabakalarında ele geçirilen metal buluntuların yapımında, Laurion bakırının yanı sıra, Toros Dağları'ndan gelen madenlerin de kullanıldığı anlaşılmıştır⁷⁴. Rodos'ta ayrıca bazı buluntuların yapımında Kıbrıs bakırı da kullanılmıştır⁷⁵. Bu kanıt bize Rodos ile Kıbrıs arasında metal ticaretine dayalı bir ilişkinin Orta Tunç Çağı'nda başladığını göstermektedir.

Orta Tunç Çağı'nda Kıbrıs'ta bulunan bakırdan yapılmış birçok buluntu, adanın kendi bakırından yapılmıştır. Öte yandan kurşun halkalar gibi bazı buluntular Toros ve Laurion yataklarından gelen madenlerden yapılmıştır⁷⁶.

Geç Tunç Çağı ile beraber Ege Bölgesi'nde Laurion madenlerinin yanı sıra Kıbrıs bakırının da yaygın olarak kullanım görmeye başladığı anlaşılmaktadır. Kıta Yunanistan'da bulunan kurşun ve bakır alaşımli buluntuların çok büyük bir kısmı Laurion madenlerinden yapılmışken %20'lik bir kısmı Ege Bölgesi dışında yer alan bir kaynaktan, olasılıkla da Kıbrıs'tan gelmiştir⁷⁷. Öte yandan Kıta Yunanistan ve Girit'te bulunan bazı Geç Tunç Çağı metal buluntularına uygulanan kurşun izotop

⁷² Knossos'ta bulunan obsidyenin kökeni ile ilgili Renfrew vd. tarafından Çiftlik gösterilmiştir (Renfrew vd. 1965: 239) fakat yeni araştırmalar sözkonusu obsidyenin Göllüdağ'da Kayırlı, Sırça Deresi ve Kömürcü olmak üzere üç bölgeden geldiğini göstermiştir (Carter 2003: 80).

⁷³ Yener-Vandiver 1993a: 207-238; Yener-Vandiver 1993b: 255-264.

⁷⁴ Stos-Gale ve Gale 2003: 93.

⁷⁵ Stos-Gale ve Gale 2003: 93.

⁷⁶ Stos-Gale ve Gale 2003: 94.

⁷⁷ Stos-Gale ve Gale 2003: 96.

analizleri Toroslar'daki Bolkardağ'ın bakır, kurşun ve gümüş yataklarının da kullanılmış olduğunu göstermektedir. Rodos ve Kos adalarında bulunan Geç Tunç Çağı metal buluntularının da büyük bir kısmı Laurion maden yatakları ile, az bir kısmı da Kıbrıs ve Toros maden yatakları ile benzerlik göstermiştir.

IRERP kapsamında kazılan Liman Tepe, Panaztepe ve Bakla Tepe'de bulunan Geç Tunç Çağı dönemine ait toplam 75 adet metal buluntuya uygulanan analizler, kullanılan bakırın Ege, Kuzey ve Güney Anadolu ile Kıbrıs'ın maden yataklarından geldiğini göstermiştir⁷⁸.

Bakır, bazen de kalay ve kurşun madenlerinin ham metal olarak ticarete kullanılan en yaygın formu "öküz gönü biçimli" ingot formudur⁷⁹. Gerek form gerekse ağırlık bakımından (yak. 25-29 kg.) bir standarda sahip olan bu tip ingotlar, Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde satılırken alıcılar için bir garanti sağlıyor olmalıydı.

Öküz gönü biçimli ingotlar Akdeniz'de çok geniş bir yayılım alanı göstermektedir (Bkz. Hrt. 2). Sardunya, Sicilya, Girit, Kıta Yunanistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Anadolu ve Suriye-Filistin kıyılarından örnekleri bilinen bu tip ingotlar Mısır duvar resimlerinde de tasvirlerle sahiptirler. İngotların böylesine geniş bir coğrafyada biliniyor olması ve standartlaşmış bir form ve ağırlıkta yapılması, metal ticaretini ve üretimini, merkezî bir otoritenin kontrol altında tuttuğuna işaret etmektedir.

⁷⁸ Stos-Gale ve Gale 2003: 97.

⁷⁹ Bass 1967: 71-72. "Öküz gönü" terimi, yanlış bir tanımlama sonucu bu tip ingotlara verilmiş bir isimdir. Önceleri bu ingotların her birinin bir öküz değerinde olduğu için bu şekilde yapıldıkları gibi yanlış bir inanış hakimdi, fakat formun asıl amacı taşımada kolaylık sağlamaktır. Sadece ham metal parçaları olarak görülmesi gereken öküz gönü biçimli ingot formu, herhangi bir para birimi olarak kesinlikle değerlendirilmemektedir.

Buldukları alanlar her zaman denize yakın yerleşimler ya da adalar olduğu için öküz gönü biçimli ingotların deniz yoluyla taşındıkları düşünülmektedir. Anadolu'nun güney sahillerinde bulunan Ulu Burun ve Gelidonya batıklarında ele geçen bu tipe ait çok sayıda ingot da bu görüşü doğrulamaktadır. Bugüne kadar bulunan öküz gönü biçimli ingotların tümü M.Ö. 2 bine, çok büyük bir kısmı da M.Ö. 2. binin ikinci yarısına tarihlendirilen kontekstlerde bulunmuşlardır.

Akdeniz'de bakır depozitleri en çok Kıbrıs'ta, biraz daha az oranda ise Sardunya'da bulunmaktadır. Girit'te ise neredeyse hiç bakır depoziti bulunmamaktadır. Buna rağmen bilinen en erken tarihli öküz gönü biçimli bakır ingotlar Girit'te bulunmuştur. Bu örnekler Hagia Triadha yerleşiminde GM IA dönemine tarihlendirilen iki adet ingottur⁸⁰. Akdeniz'de bulunan diğer ingot örneklerine kıyasla yine erken bir tarih olan GM IB dönemine ait bazı bakır ingot parçaları yine Girit'te, Mochlos yerleşiminde bulunmuştur. Söz konusu parçaların büyük bir kısmının Kıbrıs madenleri, az bir kısmının da Toros-Bolkardağ ve Laurion madenlerinden elde edilen bakır ile yapıldığı anlaşılmıştır⁸¹.

⁸⁰ Gale 1991b: 201. Bugüne kadar Girit'te bulunan öküz gönü biçimli bakır ingotların %75'lik bir bölümü M.Ö. 16.-15. yüzyıl kontekstlerinden gelen erken (1a ve 1b) formlardadır. Knossos'ta bulunan Linear B tabletleri üzerinde görülen ingotların Girit'te nadir bulunan 2 ve 3 tiplerinde olmaları bu nedenle şaşırtıcıdır (Bass 1967: 68, Fig. 87). Girit'te 2 ve 3 tipineki öküz gönü biçimli bakır ingotlar Kommos (GM IIIA2-IIIB) , Khandia (GM IIIA1-IIIB) ve Syme olmak üzere az sayıda yerleşimden bilinmektedir. (Gale 1991b: 202).

⁸¹ Stos-Gale ve Gale 2003: 97; Soles 2005: 434-435. Girit-Arkolokhori Mağarası'nda bulunan ve GM I dönemine tarihlendirilen pide biçimli bir ingot Bolkardağ madenlerinden yapılmıştır (Soles 2005: 435). Söz konusu buluntu, Bolkardağ metallerinin ticaretinin de ingot formunda yapıldığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Mochlos'ta bulunan iki adet tunç kâsenin de analiz sonuçları ile Toros Dağları'nda yer alan Aladağ bölgesindeki madenlerden yapıldığı anlaşılmıştır. Yine Mochlos'ta GM IB dönemine tarihlendirilen Hitit tipinde bir lentoid matara Toros bölgesi ile yapılan metal ticaretinin sonucu olarak bölgeye ulaşmış olmalıdır (Soles 2005: 435).

Öküz gönü biçimli bakır ingotların Kıbrıs ile özel bir bağlantısı bulunmaktadır. Lokalizasyonu Kıbrıs ile bir tutulan Alaşya'nın Hitit, Mısır ve Ugarit yazılı belgelerinde ana ihraç materyalinin bakır olduğu yazılıdır. Kıbrıs'ın zengin bakır yataklarına sahip olduğu ve Geç Tunç Çağı'nda Enkomi, Kition, Ayios Dhimitrios ve Hala Sultan Tekke gibi önemli yerleşimlerinde bakır metalürjisinin aktif olduğu bilinmektedir⁸². Bu nedenle de Kıbrıs'ın Minos ve Mikenli tüccarlar için önemli bir bakır kaynağı olduğu ve Ege bölgesinde bulunan öküz gönü biçimli bakır ingotların da Kıbrıs bakırından yapıldığı düşünülmektedir. Özellikle de M.Ö. 14–13. yüzyıllarda Kıbrıs'ta bulunan Minos ve Miken seramikleri de bu görüşü destekler niteliktedir. Ancak, Alaşya=Kıbrıs lokalizasyonu eğer doğruysa Kıbrıs'ın bu dönemde en güçlü bağlantılara sahip olduğu bölge Doğu Akdeniz, özellikle de Suriye-Filistin ve Mısır'dır⁸³. Bugüne kadar bilinen tek öküz gönü biçimli ingot kalıbı Suriye'de, Ras İbn Hani'de bulunmuştur⁸⁴. Gerek bu kalıptaki kalıntılar, gerekse Haifa'nın güneyinde, sahilde yer alan Hishulei Carmel ve Kfar Samir'de bulunan ingot örnekleri üzerinde yapılan analizler, bakır kaynaklarının Kıbrıs olduğunu göstermiştir⁸⁵.

Sadece III. Tutmosis-II. Amenophis dönemine ait bir Mısır duvar resminde öküz gönü biçimli ingotlar Keftiu (Giritli) ile bağlantılı olarak gösterilmiştir (Lev.

⁸² Stos-Gale 1988: 307. İngotların üretim yerlerinin de bakır madeninin bulunduğu yer olduğu düşünülmektedir. Kıbrıs'ta Enkomi, Kalavastos-Ayios Dhimitrios, Maroni-Vournes, Maa-Palaeokastro ve Pyla-Kokkinokremos'tan bilinen öküz gönü biçimli ingot örnekleri genellikle GKb IIC dönemine tarihlendirilmektedir. (Gale 1991b: 203).

⁸³ Öküz gönü biçimli bakır ingotların ticaretinin çoğunlukla Minos ve Miken kontrolü altında olduğu fikri, Mısır duvar resimleri ile de zıtlık yaratmaktadır çünkü öküz gönü biçimli ingot taşıyan Minoslular'ı gösteren bir kaç duvar resmi dışında bu tipte ingotlar Suriye-Filistinli tüccarlar ile ilişkili olarak gösterilmiştir. Bir Mikenli tarafından taşınan öküz gönü biçimli ingot tasvirine ise bugüne kadar rastlanmamıştır. Tartışma için bkz. N. H. Gale 1991b: 203-204.

⁸⁴ Bass vd. 1984: 273; Gale 1991b: 203; Gale ve Stos-Gale 1999: 267.

⁸⁵ Muhly 1991: 188. Kıbrıs'ın Levant'a M.Ö. 18. yüzyıldan itibaren bakır ihraç ettiği ve bunun bin yıllar boyunca sürdüğü düşünülmektedir.

55.2). Geri kalan Mısır duvar resimlerinin tamamında öküz gönü biçimli ingot formu Suriyeliler ile ilişkili olarak görülmektedir. Durum bu tablo çerçevesinde ele alındığında Geç Tunç Çağı'nın başlarında metal ticaretini Suriye ile beraber yönlendiren Girit'in, Knossos'un yıkılmasından sonra, yaklaşık M.Ö. 14. yüzyılda, bu konudaki üstünlüğünü kaybettiği düşünülmektedir. Öte yandan, son yıllarda Tel el Dab'a'da bulunan Minos stilindeki freskolar Girit'in bu bölge ile olan ilişkilerinin düşünüleninden çok daha yoğun ve uzun süreli olduğunu göstermektedir. Bu durum Girit'in, metal ticaretindeki üstünlüğünü kaybetse de kültürel etkilerini sürdürdüğünü göstermektedir.

Bugüne kadar yapılan analiz sonuçlarına göre Ege, Akdeniz ve Karadeniz'de, M.Ö. 1250 yılından M.Ö. 11. yüzyıla kadar olan dönemde öküz gönü biçimli bakır ingotların tamamının Kıbrıs'tan, Trodos Dağları'nın kuzeydoğu kesiminde yer alan Apliki/Skouriotissa/Mavrovouni bakır yataklarından geldiği anlaşılmıştır⁸⁶. M.Ö. 1250'den önceye tarihlenen öküz gönü biçimli bakır ingotlar için ise durum daha karmaşıktır⁸⁷. Örneğin Girit'te Tyliossos, Zakros, Syme, Hagia Triadha ve Gournia'da Yeni Saraylar dönemine tarihlendirilen öküz gönü biçimli bakır ingotlar Kıbrıs bakırından yapılmamıştır⁸⁸. Öte yandan yine Yeni Saraylar Dönemi'ne tarihlendirilen Mochlos'taki örnekler Kıbrıs bakırından yapılmıştır⁸⁹. Son yıllarda Malia'nın OM II tabakasına tarihlendirilen bakır buluntuların bir kısmının Kıbrıs kökenli olduğu

⁸⁶ Gale 1991b: 197-239; Gale ve Stos-Gale 1999: 269; Stos-Gale ve Gale 2003: 97. Ergani bakır yataklarının da M.Ö. 2. bin için önemli olduğu ve kullanıldığı düşünülmüşse de yapılan analiz sonuçlarının hiçbirisi bu bölgeye işaret etmemektedir.

⁸⁷ Gale ve Stos-Gale 1986: 84-99; Stos-Gale 1988: 265-282; Gale 1991b: 197-293; Gale ve Stos Gale 1999: 267-277; Muhly 1991: 18-196.

⁸⁸ Gale ve Stos Gale 1999: 273; Graziadio 2005: 324.

⁸⁹ Soles 2005: 434.

anlaşılmiştir⁹⁰. Aynı durum Rodos'un OM tabakalarından gelen bazı buluntular için de söz konusudur⁹¹. Kyme, Mycenae⁹², Keos-Ayia Irini ve Chios-Emporio'da⁹³ (Hrt. 2) bulunan bakır ingotların analiz sonuçları da Kıbrıs kaynağına işaret etmektedir. Hagia Triadha'daki en erken tarihli öküz gönü biçimli ingotların kaynağının Anadolu olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır⁹⁴ fakat kaynağın Akdeniz'in dışında bir bölgeden gelmiş olması da kuvvetle muhtemeldir⁹⁵. Analiz sonuçlarına göre oluşan tablo, hem farklı dönemlerde hem de aynı dönemlerde birden çok bakır yatağının kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Öküz gönü biçimli ingot formunun dışında ham metallerin ticaretinin yapıldığı diğer formlar pide (plano-konveks) ve dilim biçimli ingotlardır. M.Ö. 2. binde Ege bölgesi için önemli bir bakır kaynağı olan Laurion, Ege Bölgesi'nde çok sayıda buluntunun kaynağı olsa da bugüne kadar Laurion bakırından yapılmış hiçbir öküz gönü biçimli ingot örneği bulunmamıştır. Öte yandan Ulu Burun ve Gelidonya batıklarında bulunan pide ve dilim biçimli bazı ingot örnekleri analiz sonuçlarına göre Laurion bakırından yapılmıştır⁹⁶. Hiçbir öküz gönü biçimli bakır ingotun Laurion bakırından yapılmadığı düşünülürse, Laurion bakırının pide ve dilim biçimli ingot formunda ticaretinin yapıldığı sonucuna varılabilir.

⁹⁰ Poursat-Loubet 2005: 117-124.

⁹¹ Stos-Gale ve Gale 2003: 93.

⁹² Marangou- Ioannou 2000: 208. Bu makalede Gournia örneklerinin kaynağının da Kıbrıs olduğu ileri sürülmektedir.

⁹³ Gale 1991b: 227.

⁹⁴ Stos-Gale 1988: 275. Yapılan analizler sonucunda Troas Bölgesi, Troia ve Syros-Kastri'de bulunan tunç buluntuların Hagia Triadha ingotları ile aralarında belirgin benzerlikler olduğu görülmüştür. Bir diğer olasılık olarak düşünülen Ergani maden yatakları, yapılan analiz sonuçlarına göre Hagia Triadha ingotlarının kaynağı değildir (Gale-Stos-Gale 1986: 95 vd).

⁹⁵ Stos-Gale 2003: 99.

⁹⁶ Gale ve Stos-Gale 1999: 273.

Bakır ile beraber M.Ö. 2. binde metal ticaretinde en büyük paya sahip bir diğer maden, tuncun diğer bileşimi olan kalaydı. Sadece granit yataklarının olduğu alanlarda bulunan⁹⁷ kalay madeninin Ege Bölgesi için kaynağı halen tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır.

Ege ile Doğu Akdeniz bölgeleri arasında gerçekleştirilen deniz ticareti ile ilgili en eski belgelere sahip olan Mari arşivlerinde, kalay ticareti ile ilgili bir tablet, kalayın geliş yeri konusunda bazı ipuçları vermektedir. Mari kralı Zimri-Lim zamanına, yani M.Ö. 18. yüzyılın başlarına tarihlendirilen tablette yazılanlara göre Babil ve Susa'dan belirli miktarlarda gönderilip Mari'de toplanan kalay Katna, Hazor ve Laish/Dan'a, oradan Ugarit'te yaşayan Giritli bir aracıya (Kaphtor), Ugarit'ten de Girit olduğu düşünülen Kaptorite'ye gidiyordu⁹⁸. Söz konusu tablete göre kalayın doğudan batıya gittiği anlaşılmaktadır. Afganistan'ın zengin kalay yataklarına sahip olduğu hâlihazırda bilinmektedir⁹⁹. Kalayın bu durumda Orta Minos Dönemi'nde Fırat Nehri aracılığıyla Afganistan'dan Mari ve Ugarit yoluyla batıya, Girit'e gönderildiği düşünülebilir. Benzer bir durum Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ında Kültepe tabletlerinden de bilinmektedir; Anadolu'da bulunmayan kalay Asur'a doğudan, bilinmeyen bir kaynaktan geliyor, oradan da eşek kervanlarıyla altın ve gümüş karşılığında Anadolu'daki Asur ticaret kolonilerine dağıtılıyordu¹⁰⁰. Geç

⁹⁷ Bununla beraber, Troas Bölgesi örneğinde olduğu gibi granit yataklarına sahip olup da bir gram kalayın dahi varolmadığı örnekler de mevcuttur, yani her granit yatağı kalay madeni barındırmamaktadır. (Muhly 1985: 277).

⁹⁸ Muhly 1985: 282; Betancourt 2002: 209.

⁹⁹ Muhly 1985: 282.

¹⁰⁰ Esasen yapılan araştırmalar Toros Dağları'nda kalay madeninin bulunduğunu göstermiştir fakat kaynakların M.Ö. 3. binde yoğun kullanım sonucu tükendiği anlaşılmaktadır. M.Ö. 3. binden itibaren Toros Dağları'ndan elde edilen kalayın giderek büyüyen ticaret ağı içerisinde istenen talebi karşılayamaması sonucu, M.Ö. 2. binde daha doğudaki kalay kaynaklarına doğru bir yönelim gerçekleşmiştir. Asurlu tüccarların aynı dönemde Anadolu'ya kalay getirmesi de Toroslar'daki kaynakların bu dönemde tükenmiş olduğunu göstermektedir.

Tunç Çağı'na tarihlendirilen Gelidonya, Ulu Burun ve Kfar Samir batıklarında Levant Bölgesi tipinde taş çapalar ile beraber bulunan kalay ingotlar, kalayın geldiği yerin Geç Tunç Çağı'nda da yine doğu olduğunu düşündürmektedir¹⁰¹.

Kalayın hangi yataklardan getirildiğini izotop ölçümleri yardımıyla anlamaya çalışmak oldukça zor bir prosedür olabilmektedir. Mari metinlerinden de anlaşılacağı gibi kalay belirli merkezlerde toplanmıştır. Bu merkezlerde toplanan kalay farklı coğrafi kaynaklardan getirildikten sonra ingot kalıplarına dökülüp gemilere yerleştirilmiş olmalıdır. Kalayın kalıplara dökülme işlemi sırasında farklı kaynaklardan getirilen kalay parçalarının birlikte eritilip aynı kalıba dökülmüş olması güçlü bir ihtimaldir ve bu durumda kalayın geldiği kaynağı belirlemek mümkün olamamaktadır¹⁰².

Doğudan getirilen kalayın batıya dağıtımını sağlayan iki aracı kentten biri olan Mari'nin, M.Ö. 18. yüzyılın ikinci yarısında Babil kralı Hammurabi tarafından yıkılması, söz konusu kalay ticaretini büyük ölçüde sekteye uğratmış olmalıdır. Bu dönemden itibaren Girit'in Suriye ile ilişkilerinde bir azalma görülmesi ve Dodecanese ile Batı Anadolu'ya yönelmesi tesadüf olmamalıdır. Bu yönelime neden olabilecek bir olasılık olarak, Kuzeybatı Ege bağlantılarının önemli bir rol üstlenmiş olması gereken kuzey kökenli kalay kaynakları üzerinde durulmaktadır¹⁰³.

¹⁰¹ Bass 1997: 257.

¹⁰² Catling 1991: 7; Gillis vd. 2003: 108.

¹⁰³ İngiltere'nin güneybatısı, Fransa ve Bohemya'nın kalay açısından zengin bölgeler olduğu bilinmektedir (Muhly 1985: 281, 287). İngiltere ve Akdeniz arasındaki olası ticaret yolu için Bkz. Muhly 1985: 288, III.4. Fakat iki bölge arasında herhangi bir ilişkiye işaret edebilecek kesin kanıtların eksikliği ve Mikenler'in daha yakın başka kalay kaynaklarını kullanmış olmaları olasılığı nedeniyle bu görüş fazla rağbet görmemektedir.

Ege Bölgesi'nde altın için bilinen kaynakların başında, Herodot tarafından da söz edilen Thasos¹⁰⁴ ve Siphnos Adaları gelmektedir¹⁰⁵ (Hrt. 1). Linear B tabletlerinde kuyumculardan sadece bir kere söz edilse de¹⁰⁶ arkeolojik buluntular bu dönemde çok yoğun altın kullanımına işaret etmektedir. Linear B tabletlerinde altın için kullanılan "*ku-ru-so*" kelimesi Sami kökenlidir ve altının doğudan getirilmiş olabileceğini göstermektedir.¹⁰⁷ Doğudan gelen altının yanı sıra, Batı Anadolu'nun zengin altın yatakları da şüphesiz kullanılmış olmalıdır. Antik Çağ yazarlarından Strabo, Hermus (Gediz) ve Pactolus (Sart) Nehir vadileri ile Troas Bölgesi'ndeki Astyra'nın altın yönünden çok zengin olduğunu yazmıştır¹⁰⁸. Bu yörelerdeki altın yataklarının, M.Ö. 2600 gibi erken bir tarihten itibaren işletilmeye başlandığı bilinmektedir¹⁰⁹.

Ege Bölgesi'ndeki gümüş ve kurşun yatakları için antik kaynaklar Laurion, Siphnos, Thasos ve Makedonya-Trakya bölgesindeki çeşitli alanlar olmak üzere dört ana merkezden bahsetmektedir¹¹⁰. Laurion'da gümüş madenlerinin Orta Hellas Dönemi'nden itibaren, kurşun madenlerinin ise en azından Erken Tunç Çağı'ndan itibaren işletildiği tahmin edilmektedir¹¹¹. Anadolu'da ise Biga Yarımadası ve Balya'daki maden yatakları¹¹² ile Toros Dağları'nın gümüş açısından zengin olduğu bilinmektedir.

¹⁰⁴ Herodot, Thasos adasındaki altın madenlerini bulmak için bütün bir dağın nasıl altının üstüne getirildiğini yazmıştır. (Herodot VI: 46-47).

¹⁰⁵ Muhly 1983: 1.

¹⁰⁶ Chadwick 1976: 147.

¹⁰⁷ Ventris-Chadwick 1973: 135-136, 538.

¹⁰⁸ Strabo 13.1, 23 ve 13.4, 5.

¹⁰⁹ Young 1972: 13.

¹¹⁰ Gale 1980: 161-195.

¹¹¹ Dickinson 1977: 96; Stos-Gale ve Macdonald 1991: 256.

¹¹² Stos-Gale ve Macdonald 1991: 276, 280.

M.Ö. 2. binde Ortabatı ve Kuzeybatı Anadolu'da karşımıza yoğun olarak gri seramik örnekleri çıkmaktadır¹¹³. Batı Anadolu kökenli bu gri seramik örneklerinin aynı zamanda deniz aşırı bölgelerde de ele geçtiği görülmektedir. Söz konusu örnekler Filistin'de Minet el Beida, Ras Şamra/Ugarit, Tell Abu Hawam, Lachish/Tell ed Duweir ve Tell Miqne Ekron ile Kıbrıs'ta Hala Sultan Tekke, Kition, Pyla Vergi ve Enkomi yerleşimlerinde bulunmuştur¹¹⁴. Gri seramik örnekleri dışında Enkomi'de ayrıca Troia'nın "tan ware" örneklerine de rastlanmıştır¹¹⁵. Söz konusu yerleşimlerde bulunan gri seramik örnekleri tarihleme açısından da Troia'nın VI ve VII tabakaları ile paralellik göstermektedir¹¹⁶. Yapılan nötron aktivasyon analizleri, Tell Miqne Ekron'da bulunan örneğin Troia kil profiline uyduğunu göstermiştir¹¹⁷. Levant kıyılarında bulunan gri seramik örneklerin ise üzerlerindeki volkanik minerallere bakılarak Kolophon ile Foça arasında yer alan bölgeden geldikleri sonucuna varılmıştır¹¹⁸. Gerek Kıbrıs'ta gerekse Levant sahillerinde Batı Anadolu kökenli olduğu kabul edilen gri seramik örneklerin standart Miken kargosu ile beraber bulunması Batı Anadolu'nun, geniş bir alana yayılan deniz ticareti ağının önemli bir parçası olduğunu düşündürmektedir¹¹⁹.

¹¹³ Kıta Yunanistan'ın "Minyas" seramiği ile karşılaştırılan Batı Anadolu gri seramik örneklerinin kökeni ile ilgili halen bazı anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Bkz. French 1973: 51-57.

¹¹⁴ French 1967: 62-64; French 1969: 69-70, 90, Fig. 24; Buchholz 1973: 182; Allen 1994: 39-42.

¹¹⁵ Allen 1994: 47, not 23. Yapılan nötron analizleri sonucu bir parçanın Troia'dan geldiği kesin olarak anlaşılırken diğer örneklerin hepsinin Kıbrıs kiline daha yakın oldukları görülmüştür. Böylece çoğu "tan ware" örneğinin Kıbrıs'ta yerel olarak üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁶ Allen 1994: 42.

¹¹⁷ Allen 1994: 42.

¹¹⁸ Allen 1994.: 47, d.n. 17.

¹¹⁹ Kökeni kesin olarak bilinmemekle beraber Girit-Knosos'ta da bazı gri seramik örnekleri rapor edilmiştir (Evans 1928: 309).

M.Ö. 2. binde deniz ticaretinin doğası ile ilgili çok sayıda fikir öne sürülmüştür¹²⁰. Ticaret kavramının yerel elitlerin belirli malları elde etmek amacına bağlı olarak şekillendiği bir gerçektir. Toplum, politika, teknoloji ve mesafe gibi faktörler göz önüne alınarak ticaretin fonksiyonu için dört model öne sürülebilir: merkezî kontrollü ticaret, yerel kontrollü ticaret, serbest ya da girişim amaçlı ticaret ve "hediye değişimi".

Bu modellerden ilki olan merkezî kontrollü ticaret "saraylar" tarafından kontrol altında tutulduğunu bildiğimiz ticaret türüdür ki bu tür ticarete ham maddeler saray kontrolü altındaki gemiler ile saraylara getiriliyor ve dağıtımları yine saraylar tarafından yapılıyordu.

İkinci tip ticaret modelinde yerel kontrolü elinde tutan ve "Gateway Communities" olarak bilinen ticaret merkezleri önemli bir yer tutmaktadır. Ham maddelerin ya da işlenmiş malların ulaştığı bu merkezler, ikincil merkezlere dağıtım üstlenmiş olmalıydı.

Serbest ya da girişim amaçlı ticaret olan üçüncü modelde serbest tüccarlar kralî tüccarlar ile aynı zamanda ticaret yapmış olmalıydılar. Bununla beraber iki ticaret türünün sınırlarının ne derece birbiri ile örtüştüğü tam olarak bilinmemektedir. Büyük oranda sarayların kontrolü altında yürütülen deniz ticaretinde, tamamen bağımsız tüccarların varılması biraz şüpheli gözükse de, iki türün bir şekilde birbiri ile iç içe geçtiği bir sistem mümkün olabilir. Bir yöneticinin kontrolünde çalışan bir

¹²⁰ Snodgrass 1991: 15-20; Jasink 2005: 59-67; Peltenburg 1991: 162-179; Gillis 1995: 61-87; Knapp 1993: 332-343; Melas 1988a: 47-71.

tüccar, haberci ya da gemi kaptanı, saray için belirli bir istikamete doğru yol alırken kişisel ticaretini yapmış olabilir. Ya da serbest tüccarların kendi ticarî aktiviteleri dahilinde yabancı yöneticilere hediyeler getirmiş olmaları olasılık dahilindedir.

Ticaret modellerinin sonuncusu olan hediye değişimi, bazı yazılı belgeler ve buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla krallar/yöneticiler arasında gerçekleştiriliyordu. Bu hediye değişimi çoğu zaman "prestij malı" olarak nitelendirilen, değerli madenlerden yapılmış ya da egzotik bir materyal olması nedeniyle değer kazanan eşyalardan oluşmaktadır. Değerli eşyaların yanı sıra yine elit tabaka tarafından kullanılan kokulu yağlar ve şarap gibi organik materyaller ile içki kapları da hediye değişim mekanizmasının birer parçasıydı. Adı bilinmeyen bir Ahhiyawa kralının olasılıkla Hitit kralı III. Hattuşili'ye Mısır'dan gelen gümüş ve altından bibruları göndermesi (KBo II, 11–12) buna güzel bir örnek oluşturmaktadır¹²¹. Bu tipte ticarete örnek olarak Amarna arşivlerinde çok sayıda tablet bulunmuştur. Bu arşivlerden gelen bir belgede (EA 31: 35–36) tatlı ya da kokulu yağ içeren dört adet büyük, altı adet küçük taş kabın III. Amenophis tarafından Arzawa Kralı Tarhundaradu'ya gönderildiği yazmaktadır¹²². Kaş yakınlarında bulunan Ulu Burun batığının kargosu da, içerdiği değerli ve egzotik buluntular ile bu tipte bir ticarete somut bir örnek teşkil etmektedir.

¹²¹ Cline 1994: 124; Jasink 2005: 61. Başka örnekler için Bkz. Sherratt-Sherratt 1998: 551-586; Rehak-Younger 2001: 429-430.

¹²² Knapp 1991: 30-31; Moran 1992: 102, d.n. 9. Arzawa Krallığı'nın Batı Anadolu'da yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin sözkonusu ticaret ağı içinde oynadığı aktif rol daha iyi anlaşılmaktadır.

III. M.Ö. 2. BİNDE BATI ANADOLU'NUN DENİZ TİCARETİ

III. 1. M.Ö. 2. Binin İlk Yarısında Batı Anadolu'nun Deniz Ticareti

Minos seramiği Marmaris yakınlarında yer alan ve konumu dolayısıyla (Hrt. 1) Batı Anadolu'da Giritli tüccarlar için ilk durak yeri olması gereken Knidos'ta bulunmuştur. Prof. I. C. Love seramiklerin Kamares stilinde olduğunu ve Trireme Liman'ın doğu ve kuzeyindeki kazılarda deniz seviyesinin 1.50 m. altında ele geçtiklerini belirtmiştir¹²³. Bu seramikler Girit'teki formları ile aynı olan boyalı seramiklerden basit pişirme kaplarına kadar değişmektedir. Söz konusu seramikler OM IB'den GM I'e kadar olan bir dönemi kapsamaktadır¹²⁴. Yerleşimde Girit'ten ithal edilmiş olan GM IA seramiğinin yanı sıra Güneydoğu Ege'nin açık üstüne koyu (D-O-L: Dark on Light) ve koyu üstüne açık (L-O-D: Light on Dark) seramik örnekleri de bulunmuştur. Fakat Knidos'ta bulunan seramik örneklerinin yayımlanmaması ve herhangi bir petrografik analize tabi tutulmaması, geliş yerleri hakkında fikir yürütülmesini güçleştirmektedir.

Mandalya/Güllük Körfezi'nde yer alan ve eskiden küçük bir ada yerleşimi olduğu düşünülen Iasos'ta uzun yıllar Girit'in Orta Minos dönemi için karakteristik olan Kamares seramiği bulunduğu düşünülmüştür. Buluntuların yeniden gözden geçirilmesiyle M.Ö. 2 bin kronolojisinde bazı değişiklikler yapılmıştır; ithal ve yerli "Minos seramik örneklerinin" önceleri düşünüldüğü gibi¹²⁵ Orta Tunç Çağı'na ait

¹²³ Mellink 1978: 321; Love 1978: 1111, 1132; Love 1984: 251.

¹²⁴ Love 1984: 251; Mellink 1978: 321; Niemeier 1998a: 28; Niemeier 1998b: 31.

¹²⁵ Levi 1970: 15; Laviosa 1972: 44; Laviosa 1974: 34; Mellink 1974: 114; Mellink 1979: 336; Laviosa 1984: 183.

Kamares örnekleri değil, GM IA Dönemi'ne ait Güneydoğu Ege üretimi L-OD ve D-O-L seramik örnekleri oldukları anlaşılmıştır¹²⁶. Yine de yerleşimde, GM IA kontektinden gelmekle beraber Orta Minos Dönemi'ne tarihlendirilen Girit seramik örnekleri bulunmuştur¹²⁷(Lev. 22.1). Fincan ve el yapımı büyük bir kaba ait olan üç parça ile temsil edilen bu seramik örnekleri analiz sonuçlarına göre Girit'in Mesara bölgesinden ithal edilmişlerdir¹²⁸. Bu tipte formlar Knossos ve Phaistos başta olmak üzere Girit'in çeşitli bölgelerinden de bilinmektedir¹²⁹.

Takip eden GM IA döneminde Iasos'ta güçlü Minos etkileri gözlenmektedir. Yerleşimde M.Ö. II. bin tabakalarını içeren kalıntıların çoğu İmparatorluk Agorası'nın altında bulunmuştur. Bu alanda açığa çıkartılan F ve B yapılarından kare bir mimariye sahip olan "F" yapısı üç farklı gelişim safhası göstermektedir. Yapının en eski safhası ETÇ döneminin başına, diğer iki safhası ise GM I dönemine tarihlendirilmiştir¹³⁰. Yapı, mimari açıdan Girit'teki Malia ve Hagia Triadha yerleşimlerinde açığa çıkartılan yapılar ile karşılaştırılmaktadır.¹³¹ Yapının geç safhalarında ele geçen bazı seramik örnekleri (Lev. 24.1) güçlü Minos etkileri göstermekle beraber, yerleşimde ele geçen seramiğin çoğu Anadolu tipindedir¹³². Karakteristik özelliklerine bakılarak "Minoslaşmış" olarak nitelendirilen bazı

¹²⁶ Berti 2002: 72; Momigliano 2005: 219 vd. Sözkonusu seramiklerin tarihi konusunda başka bilimadamları tarafından halihazırda bazı problemler dile getirilmişti (Bkz. J. L. Davis 1982: 33-42 Ayrıca Bkz. Papagiannopoulou 1985: 85-92).

¹²⁷ Momigliano 2000: 12

¹²⁸ Momigliano 2005: 219.

¹²⁹ Momigliano 2005: 219.

¹³⁰ Momigliano 2001: 15. Önceki kazılarda F yapısının safhaları kabaca Eski Saraylar, Yeni Saraylar ve Miken dönemlerine tarihlendirilmekteydi (Laviosa 1971: 44). Fakat buluntuların yeniden incelenmesi ile farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

¹³¹ Laviosa 1984: 183; Momigliano 2000: 12.

¹³² Momigliano 2001: 15.

seramik örneklerinin (Lev. 25.1) Miletos'tan ithal edildiği düşünülmektedir¹³³. Iasos'un Minoslaşmış seramikleri konik kaplar (Lev. 23.5) ve üçayaklı pişirme kapları gibi gündelik kullanıma yönelik örneklerden oluşmaktadır.

Yerleşimde ince mal grubuna ait küçük boyda içki kaplarından (Lev. 22.2) taşımada kullanılan orta mal grubuna ait testilere (Lev. 22.3) hatta pithoslara (Lev. 22.4) kadar değişik formlarda Girit kökenli seramik örnekleri bulunmuştur. Seramikler Girit'in Knossos, Mesara ve güney bölgelerinden gelmiştir, bu da Iasos'un Girit'in farklı bölgeleri ile kozmopolit bir ticaret ağı içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Girit ithal seramiklerine oranla daha az olmakla beraber yerleşimde Kiklad ithalleri de bulunmuştur¹³⁴. Bu ithaller içinde iki ayrı mal grubuna ait örneklere rastlanmıştır (Lev. 22.5 ve Lev. 23.1).

Iasos'ta görülen bir diğer ithal seramik grubu Dodecanese kökenlidir. Çok sayıda D-O-L ve L-O-D tipinde seramik parçası Kos adasından ithal edilmiştir (Lev. 23.2 ve Lev. 23.4). Bu tipte seramiklerin yoğun olarak ele geçtiği Kos adasının bu dönemde önemli bir seramik üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır¹³⁵. Güneydoğu Ege bölgesinin tipik mikalı kilinden yapılmış iki seramik parçası üzerinde bulunan çömlekçi işareti (Lev. 24.2) Keos adasının Ayia Irini yerleşiminde bulunan örnek ile

¹³³ Momigliano vd. 2001: 273; Benzi 1987: 29.

¹³⁴ Momigliano 2005: 220.

¹³⁵ Momigliano 2005: 221, d.n. 21.

karşılaştırılmış ve bu işaretin Linear A L81 karakteri olduğu konusunda uzlaşma sağlanmıştır¹³⁶.

Iasos'ta ele geçirilen bir başka ithal seramik grubu Rodos-Ialysos'tan gelmiştir. Hepsi de kapalı formda ve el yapımı olan üç örnek (Lev. 23.3), Ialysos ve Iasos arasında bazı yiyecek ya da sıvı gibi materyalleri taşımak amacıyla hizmet etmiş olmalıdır.

Bu dönemde Iasos'ta ele geçen seramik örneklerinden başka herhangi bir başka ithal buluntuya şimdilik rastlanmamıştır. Bütün veriler bir araya getirildiğinde Iasos'un sınırlı bir coğrafyada, sadece Ege Bölgesi ile deniz ticaretine açık bir yerleşim karakterinde olduğu görülmektedir. Coğrafi konumunun elverişli olmasının yanı sıra Iasos'un bulunduğu bölgede bulunan kırmızı mermer yatakları ile boya ve deri ticaretinde kullanılan şap, bölgedeki deniz aşırı bağlantıların nedenleri arasında olmalıdır.¹³⁷

Iasos yerleşiminde GM IA döneminden sonra bir kesinti olduğu düşünülmektedir çünkü GMIB-GHIIA dönemine ait herhangi bir seramik buluntusu ele geçmemiştir. Öte yandan Rodos, Kos ve Miletos'ta GMIB-GH IIA dönemlerine ait seramik örnekleri bulunmuştur. Bu durum Iasos yerleşiminin bir süreliğine terk edildiğini düşündürmektedir¹³⁸.

¹³⁶ Berti 2002: 72.

¹³⁷ Laviosa 1984: 185. Linear B tabletlerinde geçen *tu-ru-pte-ri-ja* kelimesi şap olarak tercüme edilmektedir ve Kıta Yunanistan'da bulunmamaktadır. (Shelmerdine 1985: 136).

¹³⁸ Benzi 2005: 205-206

Geç Minos seramik örneklerinin ele geçirildiği bir başka yerleşim Didim'dir. Geç Minos seramiği olarak rapor edilen bu örnekler yerleşimdeki Helenistik tapınağın güneybatı köşesinin altında yapılan kazılarda açığa çıkarılmıştır ve Miletos'ta bulunan seramik örnekleri ile benzerlik göstermektedir¹³⁹.

Bu dönemde Batı Anadolu'da Minos etkilerinin en güçlü olduğu yerleşim Aydın kent merkezinin batısında, Yenihisar ilçe merkezinin kuzeyinde yer alan Miletos'tur. (Hrt. 1). Miletos'ta sürdürülen jeomorfolojik çalışmalar kentin ve çevresinin antik dönemlerde Büyük Menderes Nehri'nin denizle birleştiği yerde, arkasında yer alan ovaya hakim bir konumda olduğunu göstermiştir. Batısında yer alan Lade Adası tarafından rüzgârlara karşı korunan yerleşim deniz ticaretine oldukça elverişli bir konumda yer almaktaydı¹⁴⁰.

Miletos'ta bu dönemde Anadolu ağırlıklı maddi kültürden Ege ağırlıklı maddi kültüre doğru bir dönüşüm gerçekleşmiştir ve bunun nedeni hafirlerine göre yerleşimin Minos "kolonizasyonuna" uğramış olmasıdır¹⁴¹.

Miletos'un III. tabakası (M.Ö. 1950–1750) ile temsil edilen Orta Tunç Çağı'na ait ilk kapalı kontekst 1997 yılında Athena Tapınağı alanında yapılan kazılar sırasında bulunmuştur¹⁴².

¹³⁹ Naumann 1963: 24.

¹⁴⁰ Greaves 2003: 11-12

¹⁴¹ W.-D. Niemeier Miletos'un III. tabakasındaki Minos kolonisinin K. Branigan'ın koloni modellerinden yönetilen ("Governed") ya da toplum ("Community") tipinden birisi olması gerektiğini ileri sürmektedir (Niemeier 2005: 201 vd).

¹⁴² Niemeier-Niemeier 1999: 546.

Bu tabakadan gelen buluntular Girit ile bağlantıların M.Ö. 20./19. yüzyıl gibi oldukça erken bir döneme kadar gittiğini göstermiştir¹⁴³. Yerleşimde bugüne kadar bulunan en erken Minos ithali OM IA dönemine, yani Orta Tunç Çağı'nın çok erken evrelerine, Eski Saraylar'ın yapıldığı ya da yapılmak üzere olduğu döneme tarihlenen el yapımı silindirik bir fincandır (Lev. 10.3).

Yerleşimde el ve çark yapımı keskin profilli monokrom fincanlar, Doğu Girit'in D-O-L stilinde seramikler, OM IB ve OM II'ye tarihlenen çok sayıda Kamares seramiği (Lev. 10.4, Lev. 11.1, Lev. 11.4), konik fincanlar ve üçayaklı pişirme kapları gibi Girit'in Orta Minos döneminin karakteristik örneklerini yansıtan çok sayıda seramik ele geçirilmiştir¹⁴⁴. Eski Saraylar Dönemi'nde Girit'in doğusunda yer alan bölgeler içerisinde Miletos, ithal seramik örneklerinin (Kamares ve "semi-coarse" kaplar) bugüne kadar sayıca en çok bulunduğu yerleşimdir¹⁴⁵. Miletos'un Orta Tunç Çağı tabakalarında bulunan Girit kökenli ithal seramiklerin mal grupları Knossos ve Mesara bölgelerinin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.¹⁴⁶

Yerleşimde tekstil üretimi açısından önemli olan bir buluntu grubu üstten delikli disk biçimli tezgâh ağırlıklarıdır (Lev. 14.1). Bu tip tezgâh ağırlıklarının söz konusu dönemde Girit'te yaygın olarak kullanım gördüğü bilinmektedir.

¹⁴³ Greave-Niemeier 2002: 76.

¹⁴⁴ Niemeier-Niemeier 1999: 546, 117b, 117c.; Greave 1999: Res.6.

¹⁴⁵ Raymond 2005: 185.

¹⁴⁶ Miletos'ta bulunan bu örnekler Knossos için OM IB'de karakteristik olan "fine buff" mal grubundan düz kenarlı fincanlar, aynı mal grubunun yine Knossos'tan bilinen daha kaba örnekleri (oval ağızlı amfora) ve Mesara için karakteristik olan orta kabalıkta mal grubundan yuvarlak ağızlı amfora ve lentoid testi örnekleri olarak sıralanabilir. (Knappett-Nikolakopoulou 2005: 180).

Miletos'un Orta Tunç Çağı tabakalarında Minos tipinde iki mühür ve bir mühür baskısı bulunmuştur¹⁴⁷. OM IA/OM IB'ye tarihlenen ilk mühür, kemikten yapılmış bir damga mühürdür ve üzerinde çok ince bir biçimde işlenmiş *agrimi* (Girit yaban keçisi) betimi görülür (Lev. 11.2). İkinci mühür, yeşil yılantaşından yapılmış, üzerine iki adet çember çizilmiş bir yarım-silindir mühürdür ve OM IB/OM II'ye tarihlendirilmiştir. Damga mühür baskısı ise Girit'te OM II'den itibaren görülen¹⁴⁸ "two hole hanging nodule" (iki delikli yumru) tipindedir (Lev. 11.3) ve OM IB evresinden 'Malia Atölyesi-Grubu'na atfedilmektedir.¹⁴⁹

Ayrıca bu dönemde Minos karakterinde bir seramik fırını bulunmuştur.¹⁵⁰ Benzer tipte fırınlar Girit'te Kommos'tan bilinmektedir¹⁵¹. Bölgede ikisi seramik yapımında kullanılan 27 farklı kil yatağının bulunması¹⁵², Miletos'un önemli bir seramik üretim merkezi olmasında etkili bir rol oynamıştır. Yerleşimde bu dönemde ele geçen az sayıda Minoslaşmış seramik örneği bu seramik fırınında yapılmış olmalıdır.

Miletos'un III. tabakası Girit'teki eski sarayların kaderini paylaşarak OM IIB döneminde tahrip edilmiştir. Hemen ardından M.Ö. 1650 yıllarında (OM III) Girit'te eski sarayların üzerine inşa edilen yeni saraylar ile ticarî bağlantıların devam ettiği görülmektedir. Knossos'un OM III tabakasında, Rodos ve Miletos ithali olarak

¹⁴⁷ Greaves 2003: 67; Greave-Niemeier 2002: 77.

¹⁴⁸ B. ve W.-D.Niemeier 1999: 553.

¹⁴⁹ Yule 1980: 160, motif 46 no. 12, Lev. 26.

¹⁵⁰ Greave-Niemeier 2002: 76, Res.2.

¹⁵¹ Kaiser 2005: 193, d.n. 9.

¹⁵² Gödecken 1988: 315.

tanımlanan seramik örnekleri, söz konusu bölgeler arasında gerçekleştirilen ticaretin iki yönlü olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır¹⁵³.

Miletos, Orta Tunç Çağı'nda olduğu gibi Geç Tunç Çağı'nın başlarında da Batı Anadolu'da Minos etkilerini en güçlü şekilde yansıtan merkez konumundadır. Miletos'un IV. mimari tabakası ile temsil edilen Geç Tunç Çağı'nda üç yapı katı bulunmaktadır ve yoğun Minos etkileri ilk yapı katında görülmektedir. Çoğu Athena Tapınağı/Tiyatro Limanı alanında açığa çıkarılan yapı katında, Minos kültürünün etkileri o kadar güçlüdür ki, yerleşimin bir çeşit Minos kolonisi olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır¹⁵⁴.

Miletos'un yakın çevresinde yer alan Tavşanadası¹⁵⁵ ve Kömüradası (antik Teichiussa)¹⁵⁶ (Lev. 20.1) yerleşimleri, bölgede Geç Minos seramiklerinin açığa çıkartıldığı diğer merkezlerdir¹⁵⁷. Tavşanadası'nda daha çok konik kaplar, üçayaklı çömlekler gibi gündelik kapların yerli üretim örnekleri görülürken (Lev. 21.1) Teichiussa'da D-O-L ve L-O-D gibi Güneydoğu Ege kökenli seramik ile Girit'in "Ripple Ware" türünde seramik örnekleri de karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁸. Miletos ve çevresindeki yerleşimlerde görülen Minos kalıntılarından yola çıkarak, Milesia Yarımadası'nın tamamının, coğrafi konumu nedeniyle Minoslular için ticaret yönünden büyük bir önemi olduğu söylenebilir.

¹⁵³ Knappett-Nikolakopoulou 2005: 182.

¹⁵⁴ Tartışma için Greaves 2003: 89-94. Yerleşimde karakteri tam olarak anlaşılmayan Minos varlığı, K. Branigan'ın Minos "Kolonileri" için oluşturduğu üç modele de şu an için uymaktadır, fakat "Yerleşim Kolonisi" ("Settlement") modelinin Miletos'un IV. tabakasının ilk safhası için en uygun model olduğu düşünülmektedir. (Niemeier-Niemeier 1999 : 551. Ayrıca bkz. Niemeier 2005: 202).

¹⁵⁵ Tül 1986: Fig. 515-518.

¹⁵⁶ Voigtlander 1986.

¹⁵⁷ Miletos ile beraber bu yerleşimler, güneyde Akbük Körfezi'nin de dahil olduğu "Milesia" Yarımadası olarak adlandırılan bölgede yer alırlar. (Bkz. Hrt. 1).

¹⁵⁸ Voigtlander 1986: Lev. 21: 28-31.

Miletos'ta söz konusu yapı katına ait kaliteli işçilik gösteren bir cephe duvarı (Lev. 17.5), sadece görünen kısımların düzeltilip duvarın arka kısmının bırakılması nedeniyle hafırlarına göre tipik Minos tekniğine işaret etmektedir ve Palaikasto'daki duvar örneği ile karşılaştırılmaktadır¹⁵⁹.

Miletos'ta bugüne kadar bulunan Geç Minos bezemeli seramik gelenekleri GM IA dalga-spiral bezemeli (Lev. 12.1), GM IB saray üslubu/deniz üslubu (Lev. 12.2) ve GM IA geleneğinin devamı/türevi olup Girit'in dışında nadiren görülen standart GM IB üslubu (Lev. 12.3) olarak sıralanabilir¹⁶⁰. Ayrıca Girit'te "Ripple Ware" olarak tanınan seramik örneklerine de rastlanmaktadır¹⁶¹.

Miletos'ta bulunan GM IA-B dönemlerine tarihlendirilen Girit kökenli seramiğin, yapılan petrografik analizlere göre Knossos bölgesi, Mesara bölgesi ve Doğu Girit gibi adanın farklı bölgelerinden geldiği anlaşılmıştır¹⁶². Yerleşimde ayrıca Iasos'ta olduğu gibi Girit ve Doğu Ege bölgesinde çok sayıda merkezden bilinen D-O-L ve L-O-D mal grubundan bazı örnekler de mevcuttur¹⁶³.

Miletos'taki Minos etkilerinin boyutlarının bezemeli seramikten daha önemli bir göstergesi, Minos üslubunda yerel olarak üretilmiş gündelik kaplardır (Lev. 13.3). Bugüne kadar gündelik kap grubuna giren konik kaplara ait 500'ün üzerinde tam

¹⁵⁹ Niemeier-Niemeier 1999: 547, Lev. 117d.

¹⁶⁰ Schiering eski kazılarda bulunan malzemeye dayanarak İthal Minos malları, Minos motiflerini taklit eden yerel bezemeli kaplar ve Minos formlarında yerel olarak üretilmiş, bezemesiz mallar olmak üzere Miletos'ta üç mal grubu saptamıştır. (Schiering 1984: 187-188). Bu üç seramik grubunun birbirine olan oranı ile ilgili çalışmalar ise henüz yapılmamıştır.

¹⁶¹ Schiering 1959-60: Lev. 6. 2.

¹⁶² Niemeier 2005: 201.

¹⁶³ Greaves 2003: 72; Niemeier 1998a: 17-65; Niemeier 1998b: 29-47.

örneğin yanı sıra binlercesinin de parçaları ele geçirilmiştir¹⁶⁴. Diğer çok sık görülen Minos mutfak kaplarına ait formlar arasında üçayaklı pişirme kapları (Lev. 16.1) ve kebab sehpaları mevcuttur. Miletos'ta bu döneme ait herhangi bir seramik fırını bulunamamıştır fakat tam paraleli Girit'in Hagia Triadha yerleşiminden bilinen bir çömlekçi çarkı parçası ele geçirilmiştir.¹⁶⁵

Hafırları tarafından Miletos'ta bu döneme ait çanak çömleğin % 95'inin Minos tipinde olduğu hesaplanmıştır¹⁶⁶. Yapılan analiz sonuçlarına göre Miletos'un seramiklerinin yerel kilden yerel olarak üretildiği, sadece az bir bölümünün ithal edilmiş olduğu anlaşılmıştır¹⁶⁷. Bu ithal örneklerin de incelikle yapılmış lüks malları değil, zeytinyağı, şarap ve başka tipte materyalleri taşımakta kullanılan kaplar oldukları anlaşılmaktadır.

Miletos'un Orta Tunç Çağı'nda olduğu gibi bu döneminde de tüm tezgâh ağırlıkları Girit'te görülen tipte bir ya da iki delikli, üstten yivli ve disk biçimlidir¹⁶⁸ (Lev. 14.1).

Yerleşimde, Athena Tapınağı alanında 1994 yılından beri yürütülen yeni kazılarda Minos tekniği ve üslubunda yapılmış çok sayıda duvar resmi parçası bulunmuştur (Lev. 15.1). Bunlardan biri, minyatür üslupta yapılmış bir grifonun kanadına ait olan bir motiftir ve benzer bir grifon Thera-Akrotiri'de bulunan "ırmak sahnesi" freskolarında mevcuttur. Aynı kontekste bulunan mavi papirüs dizileri,

¹⁶⁴ Kaiser 2005: 194; Niemeier 2005: 201.

¹⁶⁵ Kaiser 2005: 193-194.

¹⁶⁶ Greaves-Helwing 2001: 505.

¹⁶⁷ Gödecken 1988: 310 vd.

¹⁶⁸ Niemeier- Niemeier 1999: 548.

grifonlar ile birlikte Minos ikonografisinde de sürekli görülen “kutsal manzara” betimini hatırlatmaktadır¹⁶⁹. Derin kırmızı bir fon üzerine resmedilmiş beyaz zambaklı bir başka fresko ise hafirlerine göre “kutsal bahçe” sahnesinin bir parçası olabilir¹⁷⁰. Miletos'ta bulunan fresko örneklerinin en yakın benzerleri, Knossos'un liman kenti olan Amnisos'ta, bir Minos evinin duvarlarında görülmektedir¹⁷¹.

Yerleşimde ayrıca kutsal bir mekân ve bir sunak bulunmuştur¹⁷². Aynı alanda yılan taşından düz dipli, dibinde ip deliği olan bir rython (Lev. 15.2), beyaz alabasterden yapılmış ayaklı bir kadeh (Lev. 15.3) ve üzerinde Minos tarzı dört nala koşan aplike dişi aslan kabartması olan bir rython parçası bulunmuştur (Lev. 15.4). Bu gruba son yıllarda aynı alanda bulunan konik kap örnekleri de (Lev. 13.4) eklenmektedir¹⁷³. Bütün bu kap tiplerinin Girit'te Minos ayinlerinde kullanıldığı bilinmektedir.

Linear A yazısının Girit dışında bulunan 30 civarındaki örneğinden¹⁷⁴ biri 1995 yılında Miletos'ta bulunmuştur (Lev. 16.2)¹⁷⁵. Söz konusu Linear A işaretleri, GM IB dönemine tarihlendirilen yerel olarak üretilmiş bir kabın üzerine fırına verilmeden önce kazınmıştır. B. ve W.-D. Niemeier, Linear A yazısının Miletos'ta ticarî amaçlar için kullanıldığı fikrini desteklemektedirler¹⁷⁶. Bu örnekten başka 5

¹⁶⁹ Niemeier-Niemeier 1999: 548, 119a.

¹⁷⁰ Niemeier-Niemeier 1999: 119b; Gates 1996: 303, Res. 17.

¹⁷¹ Evans 1935: Lev. 67.

¹⁷² Greaves-Helwing 2001: 505.

¹⁷³ Kaiser 2005: 196.

¹⁷⁴ diğer örnekler için Bkz. Owens 1999: 583-596.

¹⁷⁵ Niemeier 1996: 87-99.

¹⁷⁶ Niemeier-Niemeier 1999: 548-549. Bununla beraber Owens'in Girit dışında Linear A yazı örneklerinin bulunduğu on iki merkezi konu alan araştırmasına göre, bu merkezlerden sekizinde Linear A yazıları dinsel kontekstlerde bulunmuştur (Owens 1999: 586). Bu nedenle Miletos'ta bulunan Linear A yazılarının da dinsel bir anlama sahip olma ihtimalleri olasılık dahilindedir.

adet yerli yapım seramik kap üzerinde de görülen Linear A yazısı¹⁷⁷, yerleşimde bu yazı türünün aktif olarak kullanıldığını göstermektedir.

Disk şeklinde mermerden yapılmış bir terazi ağırlığı, yerleşimde Minos yönetim sisteminin geçerli olduğunu gösterebilecek bir buluntu olarak yorumlanmaktadır¹⁷⁸. Söz konusu ağırlığın üzerine altı adet daire kazınmıştır ve diskin kendisi 378 gram ağırlığındadır. Altıya bölüldüğünde bu sayı 63 gram etmektedir ki, bu da 60–64 gram arasında olan normal Minos ağırlık birimine denk düşmektedir.

GM I döneminde Miletos'un faunasında da ilginç bir durumla karşılaşılmıştır; Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan'da koyun keçiden sayıca daha fazla (3'e 1 oranında) iken Girit'te, özellikle de dağlık kesimlerde tersi bir oran söz konusudur. Yerleşimde bulunan hayvan kemiklerinin sayılmasıyla Miletos'ta da bu oranın Girit'teki gibi olduğu anlaşılmıştır.¹⁷⁹

Miletos'un çok güçlü Minos etkileri gösteren bu yapı katında, Minos seramiklerinin yanı sıra başka seramik örnekleri de ele geçirilmiştir. Bu örneklerden birisi Kıbrıs'ın (Geç Kıbrıs I) Proto White Slip türünde bir kâse parçasına aittir¹⁸⁰ (Lev. 17.1). Şimdilik tek bir örnekle temsil edildiği için söz konusu parça Kıbrıs ile

¹⁷⁷ Niemeier 2005: 201-202.

¹⁷⁸ Niemeier-Niemeier 1999: 553, d.n. 120.

¹⁷⁹ Niemeier-Niemeier 1999: 549.

¹⁸⁰ Hafirleri tarafından parçanın geldiği yerin karışık bir kontext olduğu belirtilmiştir. (Niemeier-Niemeier 1997: 234-35, Lev. 66. Ayrıca Bkz. Todd 2001: 206).

birebir gerçekleşen bir ilişkiden ziyade yerleşime olasılıkla Girit ya da Rodos aracılığıyla gelmiş olmalıdır¹⁸¹.

Bir diğer örnek Thera'dan ithal edilmiş Kiklad Beyazı mal grubuna ait bir parçadır (Lev. 13.2). Ayrıca yerleşimde petrografik analiz sonuçlarına göre yerli kilden üretilmiş GH IIA seramik örneklerine de rastlanmıştır.¹⁸²

Miletos'un Geç Tunç Çağı'na ait I. yapı katı, GM IA döneminde deprem olabilecek tipte¹⁸³ bir nedenden dolayı tahrip olmuştur. Bu depremin Thera'daki Santorini Yanardağı'nın GM IA dönemi sonuna, yaklaşık M.Ö. 1628 yılına tarihlendirilen¹⁸⁴ patlamasıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁵ Daha sonra tekrar kurulan yerleşim GM II dönemindeki (M.Ö. 1490/70) yıkılışına kadar iskân edilmiştir.

Yukarıdaki veriler göz önüne alındığında Miletos'un ekonomik, dinsel, idari ve toplumsal bütününde Minos standartlarında bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle yerleşimdeki Minos kültür öğelerini Girit ile yoğun deniz aşırı ticarî ilişkiler veya Wiener'in "Versailles Etkisi"¹⁸⁶ ile açıklamak yetersiz bir yaklaşım gibi görünmektedir. Bu durumda Miletos'un, hafırları tarafından da öne sürüldüğü gibi

¹⁸¹ Girit ile Kıbrıs arasında GKb I dönemindeki ilişkileri yansıtan buluntular Knossos, Kommos (GKb I öncesi de dahil), Zakros, Pseira ve Gournia gibi büyük ticaret kentlerinde ele geçmiştir. (Cadogan 2005: 315 vd.). Rodos'ta ise Trianda ve Ilaysos yerleşimleri bu dönemde Kıbrıs ile ilişkilere işaret eden seramik buluntularına sahiptir (Astrom 1988: 76; Girella 2005: 132-134; Cadogan 2005: 314-315; Graziado 2005: 330-331).

¹⁸² Mountjoy 1993: 167; Gödecken 1988: Lev. 19e.

¹⁸³ Niemeier-Niemeier 1997: 231-232; Greaves 2003: 71; Mee 1978: 134-135; Mountjoy 1993: 170.

¹⁸⁴ Manning 1999.

¹⁸⁵ Greaves-Helwing 2001: 505. 1997'den itibaren Athena Tapınağı kesiminde birçok küllü alan açığa çıkarılmıştır. Bunlardan volkanik olduğu saptanan bazı küllerin Thera kaynaklı olduğu neredeyse kesindir. Muhtemelen Miletos'taki bu tahribatın asıl nedeni yanardağ patlaması gibi büyük tektonik olayları takip eden artçı depremlerdir (Bkz. Niemeier-Niemeier 1997: 231-232).

¹⁸⁶ Wiener 1984: 17 vd; Melas 1988a: 57-60; Melas 1991a: 175-188.

Minos popülasyonunu barındıran bir koloni olarak tanımlanması en doğru yaklaşım gibi görünmektedir.

Knidos, Iasos ve Miletos yerleşimlerinin, Eski ve Yeni Saraylar Dönemi'nde Girit'in metal ticareti amacıyla kurduğu Kasos, Karpathos, Kos ve olasılıkla Samos'tan Anadolu'ya giden "Doğu Zinciri"ne dahil oldukları anlaşılmaktadır¹⁸⁷ (Hrt. 3). Özellikle Miletos, Girit için maden ticaretini yönlendirme potansiyeline sahip olan coğrafi konumu nedeniyle önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir¹⁸⁸. Erken tarihli seramik örneklerinden anlaşıldığı üzere Girit ile Anadolu arasında var olan ve Anadolu metallerinin önemli rol oynadığı ilişkiler ilk başlarda Menderes Vadisi ve Miletos üzerinden yürütülmüş olmalıdır. Maden cevherleri açısından fakir olan Miletos, olasılıkla Büyük Menderes Vadisi aracılığı ile Anadolu'nun maden bakımından zengin olan iç kesimleriyle bağlantı kurup altın, gümüş ve kurşun gibi metalleri Miletos'un doğal ve güvenli limanları sayesinde deniz aşırı bölgelere taşıyordu¹⁸⁹. Miletos'ta bugüne kadar metal ticareti ile ilgili herhangi bir buluntu ele geçmemiştir, bu nedenle de bu düşünce şu an için bir hipotez bazındadır. Öte yandan yazılı kaynaklardan bildiğimiz kadarıyla büyük miktarlardaki metalin ticareti ile ilişkili olan Ebla, Mari ve Kültepe/Kaniş gibi merkezlerin hiçbirinde, bu yazılı kaynaklarda söz edilen büyük miktarlarda metal buluntulara rastlanmamıştır¹⁹⁰.

¹⁸⁷ Niemeier 2005: 201.

¹⁸⁸ Greaves-Helwing 2001: 505.

¹⁸⁹ Niemeier 1998b: 36; Greaves 2003: 50-57.

¹⁹⁰ Wiener 1991: 326.

Daha kuzeyde, İzmir Bölgesi'nde, Minos kültürünü yansıtan bir diğer yerleşim, kazısına 2002 yılında başlanan Çeşme-Bağlararası'dır (Lev. 36.1)¹⁹¹. Yerleşim, modern Çeşme Limanı'nın 130 m. kadar güney-güneydoğusunda, iki tepe arasında, içinden bir zamanlar bir dere akan geniş ve alüvyal bir vadi üzerinde bulunmaktadır. Vadiyi iki taraftan sınırlayan tepeler Çeşme Körfezi'ni de aynı şekilde rüzgârlara karşı koruma altına almaktadır. Bu nedenle modern Çeşme Limanı gibi Bağlararası mevki de ideal liman şartlarına sahip bir konumda yer almaktadır. Yerleşim ile Çeşme Limanı arasındaki bölgenin kısmen yapay kısmen de doğal olarak dolduğu göz önüne alındığında Bağlararası'nın bir zamanlar deniz kenarında, modern Çeşme Limanı'nın işlevine sahip olduğu düşünülebilir. Bereketli bir vadinin üzerinde bulunmasının yanı sıra Çeşme-Bağlararası, Anadolu'nun iç kesimlerine ulaşımı sağlayan Gediz ve Büyük Menderes Vadileri'nin de arasında yer almaktadır (Hrt. 1).

Esas kazılan kesimi OM III-GM IA dönemine tarihlendirilen bir stratigrafi vermekteyse de yerleşimin 30 m. kuzeybatısında ETÇ II dönemine ait kalıntılar ile bir çöp çukurundan GH IIIA2-IIIB1 dönemlerine ait seramik örnekleri ele geçirilmiştir¹⁹².

Yerleşimin esas kazılan kesiminde steril toprak üzerinde tespit edilen erken tabaka, OM III döneminin erken safhası olan 2b'dir. Bu safha tek odalı yapılardan oluşan bir mimariye sahiptir. Yapılar taş temel üzerine kerpiçten inşa edilmiştir. Yapıların göze çarpan önemli bir özelliği, duvarların iç kısımlarının, taş

¹⁹¹ Erkanal-Karaturgut 2004: 153-164.

¹⁹² Yerleşimin stratigrafisi için Bkz. Şahoğlu (baskıda); Erkanal-Keskin (baskıda).

temel dahil olmak üzere plaster ile kaplanmış olmasıdır. Duvarların plasterle kaplanması, Neolitik dönemden beri süregelen bir Anadolu geleneği olsa da, Orta Tunç Çağı'nın sonunda Batı Anadolu'da bu özelliğe sahip sadece Miletos ve Çeşme-Bağlararası yerleşimleri bulunmaktadır. Her iki yerleşimin de Minos kültürünün yoğun etkisi altında olduğu düşünülürse, duvarların plasterle kaplanması geleneği Anadolu'dan ziyade Minos mimari gelenekleri ile bağlantılı olmalıdır. Yapılar genellikle domestik karaktere sahipken bir yapı endüstriyel bir karakter sergilemektedir (Lev. 36.2)¹⁹³. Anadolu'da bilinen tek örnek olma özelliğini koruyan bu yapının bir benzeri Girit'te Vathypetro'da tespit edilmiştir¹⁹⁴. Bu yapıda birbirlerine bir kanal aracılığı ile bağlanan iki hazne açığa çıkarılmıştır. Plaster ile kaplanmış olan bu haznelerden büyük olanında üzümün ezildiği, çıkan üzüm suyunun daha küçük olan hazneye aktığı düşünülmektedir. Bu haznelerin arka kesiminde depo amaçlı kullanıldığı düşünülen üç oda bulunmuştur. Bu odalardan en güneyde bulunanı, üzüm ve zeytin çekirdekleri, badem ve balık kılçıkları gibi bazı organik kalıntıların yanı sıra çanak, çömlek ve kapak gibi seramik buluntulara da sahiptir. Ortada yer alan oda, plasterle kaplı tabanı ve duvarlarıyla şarabın tutulduğu sarnıç yeri olmalıdır. En kuzeyde yer alan üçüncü oda ise taş döşemeli bir tabana sahiptir. Bu odada çok sayıda testi ve kâse açığa çıkartılmıştır. Bir bütün olarak ele alındığında yapının, üzümün ezilip şaraba dönüştürüldüğü, saklandığı ve kullanıldığı, hatta büyük olasılıkla başka yerlere gönderildiği bir kompleks, yani "şarap evi" olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

¹⁹³ Erkanal-Karaturgut 2004: 156-157; Şahoğlu (baskıda).

¹⁹⁴ Hamilakis 1999: 45-46, Lev. 1. Bu merkezdeki örnek Geç Minos dönemine tarihlendirilmektedir.

2b safhasının çoğu seramiği yerli özelliklere sahiptir ve az sayıda ithal seramik örneği bulunmuştur¹⁹⁵. İthal seramikler içinde, Thera kökenli olduğu düşünülen, siyah yüzlü, insize bezemeli seramik grubuna ait bir parça da yer almaktadır (Lev. 39.2).

2b tabakası, yerleşimin tamamına yıkım getiren güçlü bir deprem ile son bulmuştur. Çevre bölgelerde de hissedilmiş olması muhtemel¹⁹⁶ olan bu depremin, Thera volkan patlamasının öncü sarsıntılarında birisi olup olmadığı henüz kesinlik kazanmamıştır. Yerleşimden toplanan örnekler bir tephra tabakasının varlığını ortaya koymuştur. Bu tephra tabakasının Thera volkanı ile olan ilişkisi ise yapılan analizler sonucunda anlaşılacaktır.

Depremle yıkılan 2b safhasını, 2a safhasının kesintisiz bir şekilde takip ettiği görülmektedir. Bu safhada, 2b safhası yapılarının depremden sonra sağlam kalan kısımlarının onarılıp yeniden kullanıldığı anlaşılmaktadır. Seramik açısından çok büyük bir değişiklik görülmemektedir ve yine büyük oranda yerli karakterdedir. Az sayıdaki ithal seramik örnekleri ise 2b safhası örnekleri ile benzerdir. 2a safhasının küçük buluntuları arasında, fildişinden yapılmış silindirik bir damga mühür önemli bir yere sahiptir (Lev. 38.3). Mühür iki yüzünde rozet ve spiral biçimli motiflere sahiptir. Bu motifler Minos döneminde Girit'ten bilinmektedir¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Erkanal-Keskin (Baskıda): Fig. 5.; Şahoğlu (Baskıda): Fig. 7.

¹⁹⁶ Yaklaşık olarak aynı dönemde Miletos'ta da bir deprem tahribatı görülmektedir. Bu deprem, hafirleri tarafından Thera volkan patlamasının ardından oluşan artçı sarsıntılara bağlanmaktadır (Bkz. supra 185).

¹⁹⁷ Sakellarakis-Kenna 1969: no. 121, 24D, 31D.

2a safhasının hangi nedenle son bulduğu henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu safhaya ait bir binada yangın tahribatı saptanmışsa da, bütün tabakanın bu tipte bir felakete son bulup bulmadığı kesinlik kazanmamıştır.

Çeşme-Bağlararası'nın GM IA ile çağdaş olan I. tabakası mimari açıdan tahrip olmuş durumdadır fakat bu döneme ait çok sayıda çöp çukuru bulunmuştur. Seramiğin çoğu yine yerli karakterdedir. Aynı zamanda ele geçirilen çok sayıda ithal seramik, bir liman kenti olan yerleşimin yoğun deniz aşırı bağlantılarına işaret etmektedir.

İthal seramikler içerisinde Kikladlar ile Doğu Ege'nin Minoslaşmış seramik rnekleri (Lev. 37.1) en büyük grubu oluřturmaktadır¹⁹⁸. Ayrıca çok sayıda D-O-L (Lev. 38.4, Lev. 39.1) ve az sayıda L-O-D seramik örnekleri ele geçirilmiřtir¹⁹⁹

Girit'ten ithal edilmiş yüksek kaliteli bazı "Polychrome Ware"²⁰⁰ ve "Ripple Ware"²⁰¹ seramik örnekleri de bulunmuştur (Lev. 35.4). Ripple Ware örneklerin bazılarının Girit'in orta kesiminde üretildiği dřnlmektedir²⁰².

¹⁹⁸ Benzer tipteki örnekleri için Bkz. Atkinson vd.1904: Lev. 20/1; Overbeck 1989, 76, Lev. 56: C; Betancourt 1990: 101, No. 501.

¹⁹⁹ şahoğu (Baskıda): Fig. 11; Erkanal-Keskin (Baskıda): Fig. 11.

²⁰⁰ "Polychrome Ware" seramik rnekleri Orta Minos III-Geç Minos IA dönemlerine tarihlendirilmektedir. (MacGillivray 1998: 75-77, tip. 4-7; Caskey 1972: 392, Lev. 92 G 24-30).

²⁰¹ Orta Minos II'den itibaren görülen bu örnekler çok geniş bir yayılım alanına sahiptir. Bkz. Betancourt 1985: 113-114; Betancourt 1984: 89-91, Res.2/C2578; Betancourt 1990: 107, 120-121, 179-180, 189, Res. 27/582, 37/797, 61/1799, 62/1801, 1815, 70/2028, Lev. 30/582, 89/1801, 104/2028; Caskey 1972: 392, Lev. 92 G-3, G-13.

²⁰² şahoğu (baskıda).

İthal seramik örnekleri içerisinde bir diğer grubu Thera kökenli seramikler oluşturur. Geometrik bezemelere sahip Kikladik beyaz astarlı bir testi (Lev. 38.1) Ege'nin bu kesimi için ünük bir örnek olarak değerlendirilmektedir²⁰³.

Önemli bir diğer buluntu grubu tütsü kaplarıdır (Lev. 37.2). Bu kapların benzerleri Ege Bölgesi'nde hem seramik örneklerinden²⁰⁴ hem de Thera duvar boyalarından bilinmektedir (Lev. 37.4). Thera duvar boyalarında bu tütsü kaplarının rahibelerin elinde taşındığı görülmektedir²⁰⁵. Bu nedenle Çeşme-Bağlararası'nda da Güney Ege kökenli bazı dini unsurların yerleşime adapte edilmiş olduğu düşünülebilir. Yerleşimde bulunan deliklere sahip bir kapak örneği de (Lev. 37.3) bu tipte tütsü kaplarına ait olmalıdır.

Girit ithal seramiklerinin yanı sıra oldukça az sayıda Kıta Yunanistan kökenli seramik örnekleri de bulunmuştur. Bu bağlamda “Aegina Mat Boyalı Seramik” örneklerinden iki parça²⁰⁶, “Sarı Minyas” seramik grubundan ise birkaç parça tespit edilmiştir²⁰⁷.

²⁰³ Erkanal-Karaturgut 2004: 156; Şahoğlu (baskıda).

²⁰⁴ MacGillivray 1998: Fig. 2.24, Lev. 47, 148-149.

²⁰⁵ Bu kapların içinde tütsü taşındığı genel olarak kabul edilen görüştür. N. Marinatos tarafından öne sürülen bir diğer görüşe göre ise bu kaplar kırmızı boya taşıyor olabilirler. Tütsü kabını taşıyan rahibenin dudakları ve kulaklarının taşıdığı kabın içindeki materyal ile aynı renkte, yani kırmızı olmasından yola çıkarak bu görüş öne sürülmüştür. N. Marinatos bu uygulamanın dini bir uygulama olduğunu düşünmektedir. Thera'da "Rahibelerin Odası" olarak bilinen kesimde kırılmış bir kâsenin içinde bulunan kırmızı pigment, N. Marinatos'un bu görüşünü desteklemektedir (*SANTORINI*: 52).

²⁰⁶ Erkanal-Karaturgut 2004: 155. Sarımsı yeşil renkte orta nitelikli hamura sahip örneklerde, yeşil astar üzerinde kahverengi tonlarda bezemeler bulunmaktadır (Krş. için Bkz. Zerner 1993: 49).

²⁰⁷ Erkanal-Karaturgut 2004: 155. (Krş. için Bkz. Blegen 1928: 127).

GM IA safhasında, farklı bölgelerle ilişkilere işaret eden seramiğin yanı sıra Minos tipinde tezgâh ağırlıkları (Lev. 38.2), fayanstan yapılmış bir boncuk ve fildişi bir parça, Çeşme-Bağlararası'nın ticarî karakterini gösteren diğer buluntulardır.

Çeşme-Bağlararası, bugünkü bulgular ışığında, Batı Anadolu'da yoğun Minos etkilerinin görüldüğü en kuzey yerleşim konumundadır. % 90 oranındaki yerli seramiği ile yerli Batı Anadolu karakteri sergileyen yerleşim, Doğu Ege, Kikladlar ve Girit kökenli ithal seramikleriyle de önemli bir ticaret merkezi olma özelliğine sahiptir. İthal Minos seramiklerinin yanı sıra yerleşimde bulunan Minoslaşmış seramik örnekleri ve Minos tipindeki tezgâh ağırlıkları da, Minos kültürünün yoğun etkilerinin göstergesidir.

GM I A seramiklerine sahip olan bir diğer yerleşim İzmir-Aydın karayolunun yakınlarında, Metropolis antik kentinin kuzeyinde yer alan Bademgediği Tepe'dir. Yerleşim, Geometrik dönemden Geç Tunç Çağı'nın başlarına kadar olan bir dönemi kapsayan ve altı tabakadan oluşan bir stratigrafiye sahiptir²⁰⁸. GM IA dönemi seramikleri yerleşimin en eski tabakası olan VI. tabakasında ele geçirilmiştir ve M.Ö. 1600–1500 yıllarına tarihlendirilmiştir²⁰⁹.

Bu dönemde Girit'in yanı sıra Batı Anadolu'nun deniz aşırı ilişkilere sahip olduğu bir diğer bölge Kıta Yunanistan'dır. Minos kültür kalıntıları Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'da Knidos'tan Troia'ya kadar olan bir alanda hissedilirken

²⁰⁸ Yerleşimin stratigrafisi için Bkz. Meriç vd. 2004: 299, Çiz. 3 ve 4.

²⁰⁹ Meriç vd. 2004: 296; Meriç vd. 2005: 141.

Kıta Yunanistan ile bağlantıların özellikle İzmir Bölgesi'nde ve Kuzeybatı Anadolu'da yoğunlaştığı görülmektedir.

İzmir Körfezi'nin güneyinde yer alan Liman Tepe yerleşimi (Hrt. 1), Kıta Yunanistan ile bu dönemde güçlü bağlantılara sahip olan önemli bir merkezdir. İzmir-Çeşmealtı yolu tarafından doğu-batı istikametinde ikiye bölünen yerleşim, Urla'nın İskele Mahallesi'nde, Karantina Adası'nın tam karşısında bir yarımada görünümüne sahiptir. İzmir Körfezi'ne hakim bir konumda bulunması nedeniyle, prehistorik dönemlerden itibaren önemli bir ticaret merkezi olmuştur.

Liman Tepe yerleşiminin II-V. tabakalarla temsil edilen Orta Tunç Çağ'ında höyük kısmı atölyeler semti olarak kullanılmıştır. Bu alanda taşlarla döşeli bir meydan ve bu meydanla bağlantılı beş adet oval ev açığa çıkarılmıştır. Oval planlı ocak ve fırın tabanları ile beraber, alanda ele geçirilen çok sayıda dokuma tezgâhı ağırlığı ve ağırşak, dokumacılıkta kullanılan kemik aletler, madencilikte kullanılan taş kalıp, pota ve cüruflar, bu kesimin üretim amaçlı bir atölyeler bölgesi olduğuna işaret etmektedir. Yine bu alandan yoğun olarak bulunan kurşun halkaların Önyasya ve Mısır'dan da örnekleri bilinen bir çeşit para birimi oldukları düşünülmektedir²¹⁰.

Liman Tepe'nin seramik repertuarında bulunan Minyas seramiği ile Mat boyalı seramik örnekleri Kıta Yunanistan ile olan yakın ilişkilere birer kanıt oluşturmaktadır.

²¹⁰ Erkanal-Günel 1995: 266-267

Gri Minyas seramik örnekleri Liman Tepe yerleşiminde Orta Tunç Çağı'ndan itibaren görülen ve kullanım sürecini Geç Tunç Çağı'nda da devam ettiren bir gelişim sergilemektedir. Kıta Yunanistan'da yaygın olan S profilli, dikey kulpları ağız kenarı üzerinde yükselen Gri Minyas fincanlara Liman Tepe'de de sık olarak rastlanmaktadır²¹¹ (Lev. 9.1).

R. Buck'un Ege Bölgesi'nin mat boyalı seramiğiyle ilgili yapmış olduğu sınıflandırmada Liman Tepe buluntuları ince nitelikli 1. sınıfa girmektedir²¹². Motif olarak birbirlerine paralel yatay bantlar ile yatay ve dikey bantlar arasında birbirine paralel ince çizgiler halinde zikzaklar mevcuttur (Lev. 7.4, Lev. 8.1). Bu tipte bezeme şekli Kıta Yunanistan'ın çeşitli yerleşimlerinden²¹³ ve Keos-Ayia İrini'den²¹⁴ bilinmektedir. Liman Tepe'nin mat boyalı seramik örnekleri yapım tekniği, hamur niteliği ve bezeme motifleri gibi özellikleri göz önüne alındığında ise Aegina üretimi olarak yorumlanmaktadır²¹⁵.

Liman Tepe'de bulunan mat boyalı seramik parçaları içinde pithos ve amphora tipinde depolama amacına hizmet eden düz dipli kap formlarına rastlanması (Lev. 7.2 ve Lev. 7.3), Aegina ile Liman Tepe arasında ticarete dayalı bir ilişki olduğunu ve bu kaplar içerisinde bazı ürünlerin taşınmış olabileceğini akla

²¹¹ Krş. için Bkz. Immerwahr 1971: 60-61, 77, Lev. 19: 286; Goldman 1931: 138-139, Res. 187:3; Wace-Thompson 1912: 62, 159, Res. 32a, 103 d.

²¹² Liman Tepe örnekleri "Buff-Green Ware" olarak bilinen sınıfa dahil edilmektedir (Buck 1964: 241).

²¹³ Atina Agorası (Immerwahr 1971: 62, 80, Lev. 20:302.), Eutresis (Goldman 1931 150, res. 206:3, 207.), Asine (Dietz 1980: 92, Res. 85.), Pylos (Blegen vd. 1973: 33, Res. 137:11.), Aspis (Forsdyke 1925: 49, res. 51.), Midea ve Aegina'dan (Siedentopf 1991: 56, Lev. 19:19.) bilinmektedir.

²¹⁴ Overbeck 1989: 98, Lev. 59: 17-b-c.

²¹⁵ Günel 2004: 205-206. Liman Tepe'nin mat boyalı seramikleri, Lerna ve Karakou'da bulunan mat boyalı örneklerle de bazı benzerliklere sahiptir (Bkz. Buchholz-Karageorghis 1971: 68, Res. 870; Blegen 1921: 19, Res. 27/2).

getirmektedir²¹⁶. Aynı zamanda 'Gold Mica Fabric'in üretim merkezi olan Aegina Adası, Kıta Yunanistan'ın diğer bölgelerine oranla bu dönemde daha zengin buluntulara sahiptir. Hatta bu nedenle W.-D. Niemeier tarafından Aegina Adası'nın Girit dışında olası ilk "devlet" olabileceği de ileri sürülmüştür²¹⁷. Liman Tepe'deki Aegina kökenli buluntular da şüphesiz bu görüşü destekler niteliktedir.

Bir diğer dikkat çekici durum, IV. tabakaya ait oval evin doğusunda bir çöp çukuru içinde Orta Anadolu kökenli seramik örnekleri ile mat boyalı seramik örneklerinin bir arada bulunmasıdır²¹⁸. Eski Hitit seramik geleneğini yansıtan Orta Anadolu kökenli seramik ile Kıta Yunanistan kökenli seramik örneklerinin bir arada bulunması, gerek Eski Hitit kültürünün Batı Anadolu'daki etkilerini ve yayılım alanını göstermesi bakımından, gerekse de kronolojik yönden paralellikler oluşturmak açısından son derece önemlidir.

Orta Tunç Çağı tabakalarında ele geçen buluntular arasında Minos tipinde disk biçimli tezgâh ağırlıkları önemli bir yer tutmaktadır²¹⁹. Batı Anadolu'da Iasos, Miletos, Çeşme-Bağlararası, Troia, yerleşimlerinden de örnekleri bilinen bu tipte tezgâh ağırlıkları, Liman Tepe'de farklı tipte dokuma yöntemlerinin bilindiğini ve kullanıldığını göstermektedir²²⁰.

²¹⁶ Günel 2004: 204.

²¹⁷ Niemeier 1995: 73-80. Orta Hellas döneminde Aegina'nın Kolonna yerleşiminde Kıta Yunanistan'ın diğer yerleşimlerinin durumu ile karşılaştırıldığında istisna sayılabilecek bir zenginlik sözkonusudur. Yerleşimde bulunan bir kuyu mezardan gelen zengin buluntular ile yine aynı yerleşimden geldiği söylenen ve şu an British Museum'da bulunan bir başka zengin mezar hazinesi, Kolonna'da elit bir zümrenin bu dönemde var olduğunu düşündürmektedir.

²¹⁸ Erkanal-Günel 1997: 239-240.

²¹⁹ Erkanal-Keskin (baskıda).

²²⁰ Liman Tepe'nin Girit ile bağlantıları ETÇ II dönemine kadar uzanmaktadır. Biri açık bir kâseye, diğeri de akıtacaklı bir kâseye ait olan iki seramik parçasının, Girit'ten ithal edilmiş olduğu

Kıta Yunanistan ile sıkı ilişkilere sahip bir diğer yerleşim İzmir'in Menemen ilçesinin 13 km. batısında, Gediz Nehri'nin güneyinde yer alan Panaztepe'dir (Hrt. 1). Tarih öncesi dönemlerde bir iç deniz olan İzmir Körfezi'nin kuzeydoğu kenarında bir ada yerleşimi olduğu düşünülen Panaztepe²²¹, bir taraftan Gediz Nehri aracılığıyla Orta Anadolu, diğer taraftan deniz aracılığıyla Ege ve Doğu Akdeniz kültürleri ile bağlantılara sahipti²²². Günümüzde ise yerleşim, Gediz Nehri'nin getirdiği alüvyonlar sonucu denizden 10 km. kadar içeride yer almaktadır.

M.Ö. 2. binde önemli bir merkez olduğu anlaşılan Panaztepe'de kazılar akropol, iki mezarlık alanı ve Liman Kent alanlarında yürütülmüştür. Panaztepe'nin doğu yamacında bulunan liman, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz ile bağlantılı bir ticaret ağına işaret etmektedir.

Gediz Nehri'nin denize ulaştığı bölgenin çevresinde Larisa/Buruncuk, Geren²²³, Kumtepe²²⁴ ve Kayıktepe gibi M.Ö. 2. bine tarihlendirilen merkezlerin bulunması bu yörenin M.Ö. 2. Binde deniz ticaretine dayalı önemli bir bölge olduğunu göstermektedir. Gediz Vadisi de Büyük Menderes Vadisi gibi prehistorik dönemlerde Anadolu'nun iç kesimleri ile bağlantıların sağlandığı bir yol olarak kullanılmış olmalıdır.

düşünülmektedir (Erkanal-Keskin (baskıda). Bu bağlamda Minos tipindeki tezgah ağırlıklarının takip eden dönemlerde yerleşimde bulunması sürpriz değildir.

²²¹ Ersoy 1988: 59; A. Erkanal 1992: 448-449.

²²² A. Erkanal 1998: 463.

²²³ Meriç 1986:199.

²²⁴ Meriç 1986: 199.

Panaztepe'de Minyas seramik örnekleri tüm seramikler içinde % 40'lık bir pay ile oldukça yüksek bir orana sahiptir. Akropolün Iİb evresinde Olgun Minyas safhasının²²⁵ karakteristik özelliklerine sahip gri, sarı ve kırmızı Minyas seramik örnekleri ele geçmiştir (Lev. 28.1 ve Lev. 29.1). Bazı gri Minyas seramik örneklerine Panaztepe'nin liman kent yerleşiminde de rastlanmıştır. Bu seramik örneklerinin büyük bir kısmı Kıta Yunanistan'da Atina Agorası, Eutresis, Dramesi-Hyria, Argolis Bölgesi, Zerelia, Berbati, Krisa, Eretria, Lerna, Asine, Korakou gibi yerleşimleri içine alan çok geniş bir alanda paralellere sahiptir²²⁶. Az sayıda örnek de Kiklad Adaları'ndan Chios-Emporio, Keos-Ayia İrini ve Tenos örnekleriyle karşılaştırılmaktadır²²⁷. Bu karşılaştırmalara göre Panaztepe'nin Minyas seramiği Kıta Yunanistan'da Lefkandi 4-5; Lerna V-VI; Lianokladhi III dönemleriyle, Kiklad adalarında ise Ayia İrini 4-5 ve Phylakopi II ile paralel olmak üzere OM IB/II ve OM III döneminin başlarına uzanan bir kronoloji vermektedir (Tablo 1).

Panaztepe'nin, çeşitli mezar tiplerini bünyesinde barındıran mezarlık alanında ele geçen seramik, Orta ve Geç Tunç Çağları'nı kapsayan geniş bir kronolojik dizin vermektedir. Dört safhaya sahip olan mezarlığın ilk iki safhası M.Ö. 2. binin ilk yarısına ait bir dönemi kapsamaktadır. İlk safha Orta Tunç Çağı ile, ikinci safha ise GH I-GH II A-B dönemleri ile paralellik göstermektedir.

Mezarlık alanının Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen birinci safhasında Orta Minos Dönemi'ne ait Minos seramik etkileri, bulunan bir fincan ile ortaya konmuştur (Lev. 28.1, sağ alt). En erken örnekleri Girit'te EM II-III döneminde görülen bu kap

²²⁵ Sınıflandırma için Bkz. Dickinson 1977: 19-24.

²²⁶ Günel 1999a: 118-120.

²²⁷ Günel 1999a: 117-118.

tipinin benzerleri OM II-III döneminde de görülmeye devam etmektedir. Panaztepe örneği, formu ve tekniği bakımından Malia sarayında bulunan ve OM II dönemine tarihlendirilen örneğe yakınlık göstermektedir. Yine mezarlık alanında ele geçen bir diğer örnek (Lev. 28.2) Malia'dan OM II dönemine tarihlendirilen bir maşrapa ile benzer formdadır.

Mezarlığın ikinci safhasında ise Geç Minos Dönemi seramik etkileri görülmektedir. Sonraki üç ve dördüncü safhalarda Miken etkilerinin Minos etkilerinin yerini alması, Panaztepe mezarlığının Ege Bölgesi'ndeki tarihsel olaylarla paralel bir gelişim izlediğini göstermektedir.

M.Ö. 2. binin ilk yarısında Panaztepe'nin akropol kısmında da bazı yerli üretim kap tipleri, Girit ile ilişkiler kurmaya olanak sağlamıştır. Bu ilişkiler de mezarlık alanında olduğu gibi daha çok Orta Minos dönemi başlarına işaret etmektedir. Yerleşimde bulunan bir kâsenin (Lev. 27.1) tek kulplu örnekleri Knossos, Phaistos ve Kommos'tan bilinmektedir²²⁸. Yonca ağızlı bir fincanın da (Lev. 27.2) boya bezekli örneklerine Girit'in OM I-II kontekstlerinde Hagia Triadha ve Kamares'te rastlanmıştır²²⁹. Gaga ağızlı bir başka örneğin (Lev. 27.3) kabartma bezemeleri ve gaga biçimi Lasithi'de EM III-OM I dönemleri arasına tarihlendirilen testiler ile benzerlik gösterirken bir pithos örneği (Lev. 27.4) Phaistos'ta OM dönemine tarihlendirilen örneklerle karşılaştırılmaktadır²³⁰.

²²⁸ Günel 1999a: 46, 100, 328, Lev. 77.1.

²²⁹ Günel 1999a: 49, 100, 363, Lev. 102.1.

²³⁰ Günel 1999a: 52, 53, 100, 370, Lev.109.5, 432, Lev. 161.1.

Girit örnekleri ile benzer bazı seramiklerin yanı sıra Panaztepe'de yerel olarak üretilmiş bazı kâse ve çömleklerin formları Orta Tunç Çağı'nda Chios-Emporio, Samos-Heraion, Lesbos-Thermi ve Antissa ile Keos-Ayia Irini yerleşimlerinde bulunan örnekler ile de paralellikler kurulmasını sağlamıştır²³¹.

Kuzeydoğu Ege'de stratejik bir konumda yer alan Hisarlık/Troia yerleşimi bu dönemde deniz aşırı ticarî ilişkilerin yoğun olduğu bir başka merkezdir²³². Bugün denizden uzakta olmasına rağmen yapılan jeomorfolojik araştırmalar Troia'nın prehistorik dönemlerde bir liman kenti olması gerektiğini göstermektedir²³³. Troia'ya yakın olası bir limandan başka yerleşimin güneyinde yer alan (Hrt. 1) Beşik limanı, Çanakkale Boğazı'nı geçip Marmara ve Karadeniz'e gidebilmek için gerekli rüzgârı bekleyen gemilerce kullanılmış olmalıdır çünkü bölgede esen kuzey rüzgârı gemileri günlerce geciktirebilmekteydi²³⁴.

Samothrace Adası'nda yer alan Mikro Vouni²³⁵ ve Lemnos Adası'nda yer alan Poliochni²³⁶ yerleşimlerinde ele geçen Minos maddi kültür kalıntıları ile bölgede kendisini güçlü bir şekilde hissettiren Minos etkileri Troia'da oldukça erken bir dönemde karşımıza çıkmaktadır.

Yerleşimin Minos etkileri gösteren en erken örneği H. Schliemann'ın kazılarında bulunan ve Troia'nın IV. tabakasına (M.Ö. 2050-1900) tarihlendirilen iki

²³¹ Günel 1999a: 99-101, Lev. 30-72, 85-92. Bu kap formları Günel'in tipolojisine göre K I 1, K II 2, K V 1, ÇÖ IV ve IV olarak sınıflandırılmıştır.

²³² Korfmann 1995: 173-183.

²³³ Kayan 1995: 214-217, 221, Fig. 8; Kayan 2001: 309-314.

²³⁴ Korfmann 1986b: 1-16; Korfmann 1986c: 17.

²³⁵ Matsas 1991: 159-179; Matsas 1995: 235-247.

²³⁶ Becks-Guzowska 2004: 106-107.

adet ağırşaktır. Bu ağırşaklar üzerinde bazı işaretler bulunmaktadır. L. Godart tarafından yerli üretim olduğu düşünülen ağırşaklar üzerindeki bu işaretler incelenmiş ve Linear A olarak tanımlanmıştır²³⁷. Girit'te Eski Saraylar Dönemi'nin başlarını temsil eden bu tarih sadece Troia için değil Girit dışındaki Minos kalıntılarının görüldüğü bütün yerleşimler için oldukça erkendir. Şayet bu buluntular üzerindeki işaretler gerçekten Linear A yazısına aitse Girit'in böyle erken bir dönemde deniz ticaretine atılmış olması ve bu bağlamda kat ettiği yol dikkat çekicidir. Öte yandan Troia'nın Çanakkale Boğazı'na ve dolayısıyla da Karadeniz'e hakim bir konumda yer alması, ham madde arayışı içerisinde olan Girit'in neden böyle erken bir dönemde bu bölge ile bağlantı kurmuş olabileceği sorusuna açıklık getirebilmektedir.

Öne sürülen bir başka görüşe göre Mısır ile Kuzeybatı Anadolu bölgesi arasında, Mısır'ın 12. hanedanlık döneminde (M.Ö. yak. 1976-1793) gümüş ticareti yapılmıştır²³⁸. Tod Hazinesi'nde bulunan gümüş kapların form bakımından Troia'nın II-IV. tabaka seramikleriyle büyük benzerlikler göstermesiyle desteklenen bu görüşe²³⁹ göre ticarete aracı rolünü Giritliler üstlenmiş olmalıdır²⁴⁰. Bu da Girit'in bu bölgedeki erken varlığına olası bir başka açıklama getirmektedir.

²³⁷ Finkelberg 1998: 265, d.n. 4. Owens bu buluntuların Linear A karakteri olmadığını belirtmiştir. Fakat son yıllarda yerleşimde bulunan iki Linear A yazıtı (TRO Zg 1 ve TRO Zg2) kendisince de kabul edilmektedir (Owens 1999: d.n. 34).

²³⁸ Müller 2001: 52. Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ında Kültepe, Acemhöyük ve diğer ticaret kolonilerinde gümüş teknolojisinin oldukça gelişmiş bir düzeyde olduğu halihazırda bilinmektedir. Tod Hazine'sindeki gümüş buluntuların çoğu da esasen Alacahöyük, Horoztepe ve Eskiypar buluntularıyla paralellik göstermektedir. Hazine'deki bazı gümüş buluntuların kurşun izotop analiz sonuçları ise Toros ya da Ege (Thasos veya Chalkidike) kaynaklarına işaret etmektedir. (Maxwell-Hyslop 1995: 243-250).

²³⁹ Müller 2001: 52.

²⁴⁰ Gournia'da OM IB-II dönemine tarihlendirilen gümüş bir kantharos bulunmuştur. Bu kabın formu ve materyali nedeniyle Anadolu kökenli olduğu ve dolayısıyla Minoslular'ın Anadolu'ya ve gümüş yataklarına bir şekilde ulaşabildikleri ileri sürülmüştür (Watrous 2005: 114, Fig. 14.36).

Troia'nın M.Ö. 1700 yıllarında gelişmesi, şehrin o sıralarda Karadeniz Bölgesi ile yapılan ticarete yoğun olarak katılması ile de bağlantılı olabilir. Yine M.Ö. 1700 yıllarından itibaren Troia'nın hayvan kalıntıları arasında aniden ortaya çıkan çok sayıda at kemiği, kentlin at ticareti yapmış olabileceğini de düşündürmektedir²⁴¹. Gerek Troia gerekse Samothrace ya da Lemnos gibi güçlü Minos etkilerinin görüldüğü kuzey merkezlerine olan ilginin bir diğer nedeni P. Pávuk tarafından öne sürülen ton balığı ticareti de olabilir²⁴².

Bu dönemde Troia'nın seramik repertuarında Girit, Kiklad ve Kıta Yunansitan ile ilişkilere ışık tutan örnekler bulunmaktadır. Troia'nın V. tabakasına ait bir gömüden gelen ve OM IIB-III A dönemine tarihlendirilen²⁴³ bir Kamares testi (Lev. 5.1) ile VI b tabakasında bulunan Kamares stilinde bir seramik parçası (Lev. 5.4) Girit ile olan bağlantıları göstermektedir.

Bugüne kadar elde edilen bulgulara göre Kuzeybatı Anadolu'da stratigrafisi belli olarak mat boyalı seramiğin bulunduğu tek yerleşim Troia'dır. Bu tipe ait seramik parçaları (Lev. 6.2) ilk olarak VI a yapı katında görülmüş, bu tabakanın ortalarında sayılarında bir artış olmuştur. Söz konusu mat boyalı seramikler Mycenae'deki Kuyu Mezarlar'da görülen polykrom stili anımsatmaktadır.²⁴⁴ Troia'nın VI. tabakasında bulunan mermer ve alabasterden yapılmış kılıç sapları²⁴⁵

²⁴¹ Korfmann 2001: 360.

²⁴² Pavuk 2005: 271.

²⁴³ Korfmann 1997: 9, 35-36; Guzowska 2002: 587; Pavuk 2005: 269.

²⁴⁴ Blegen 1953 vd: Fig. 382; Bayne 2000: 42. P. Pavuk, Troia'da ele geçen mat boyalı seramik örneklerinin birden çok mal grubunu temsil ettiğini ve Orta Hellas mat boyalı seramiği ile bir bağlantıları olmadığını ileri sürmektedir. Bu seramiklerin GH II gibi bir dönemde daha güneyden, Doğu Ege-Batı Anadolu arayüzüne ait bir bölgeden geldiklerini düşünmektedir (Pavuk 2005: 272).

²⁴⁵ Blegen vd. 1953: 270, 296, 308, Fig. 298, 37.405, 35.465, 35.383.

da (Lev. 3.2) aynı şekilde Mycenae'deki Kuyu Mezarlar'da bulunan örneklerle karşılaştırılmaktadır²⁴⁶.

Troia'da Kikladlar ile ilişkilere işaret eden seramik örnekleri de ele geçirilmiştir²⁴⁷.

Çok güçlü olmamakla beraber yerleşimde bazı Geç Minos etkileri de görülmektedir. Söz konusu etkilerin başında, hakkında soru işaretleri bulunmakla beraber²⁴⁸, Troia'nın VI. tabakasının her safhasında karşımıza çıkan konik kap örnekleri gelmektedir. Söz konusu kaplar Minos kültürünün gündelik yaşama bir etkisi olarak yorumlanmıştır²⁴⁹ (Lev. 7.1).

Konik kaplar olarak nitelendirilen bu örnekler dışında, yerleşimde Minos etkisine sahip buluntular genellikle prestij sınıfına dahil edilebilecek örneklerden oluşmaktadır. Belirli bir konteksten gelmeyen fakat GM I dönemine tarihlendirilen²⁵⁰ steatitten yapılmış bir kâse "prestij malı" sınıfına dahil edilmektedir²⁵¹. Bir Roma duvarına bitişik olarak bulunmuş taştan bir kandil/tütsü kabı²⁵² (Lev. 3.1), karakteristik Minos motifine sahip fildişinden yapılmış bir plaka²⁵³ (Lev. 1.4),

²⁴⁶ Becks-Guzowska 2004: 107.

²⁴⁷ Blegen 1953: 203

²⁴⁸ P. Pavuk, bu kapların kesinlikle konik kap olarak kabul edilmemesi gerektiğini ve bu nedenle de Troia'da hiç konik kap örneği olmadığını savunmaktadır (Pavuk 2005: 271, d.n. 15).

²⁴⁹ Blegen vd. 1953: Fig. 313: 37.1054, 37.957; Mountjoy 1997b: 290, no. 32, Fig. 10.32.

²⁵⁰ Warren 1969: 14-17.

²⁵¹ Becks-Guzowska 2004: 106.

²⁵² Blegen vd. 1953: 230 no. 38-116, Fig. 298, Troia VI'nın geç safhasına tarihlendirilmiştir. Bu tipte üçü Girit'ten üçü ise Girit dışından toplam altı tütsü kabı Warren tarafından Yeni Saraylar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir (Warren 1969: 54-55).

²⁵³ Blegen vd. 1953: 263, Fig. 304, no. 35-508, Sözkousu plaka Troia VI'nın geç safhasına tarihlendirilmiştir. Plaka üzerindeki motif Knossos ve Palaikastro'da seramik örnekleri üzerinde görülmektedir. (Bkz. Betancourt 1985: Lev. 20. A, C, GM II, Fig. 110 d, GM IIIA, Fig. 199o).

alabasterden yapılmış disk²⁵⁴ (Lev. 1.1) ve kaplara²⁵⁵ (Lev. 3.3) ait parçalar, prestij malları sınıfına giren diğer Troia buluntularıdır.

Geliş yeri Troia olmamakla beraber prestij malları sınıfına dahil edilebilecek, aynı zamanda dini bir anlama da sahip olan bir figürin mevcuttur. Berlin Altes Müzesi'nde bulunan ve 19. yüzyılda Troas Bölgesi'nden geldiği söylenen bu figürin, bronzdan yapılmış dua eden bir kadına aittir (Lev. 2.3) ve tipik Girit işçiliği yansıtmaktadır. OM III-GM I dönemlerine tarihlendirilen örneğin stil karakteristikleri nedeniyle Girit'te sadece Tylissos ya da Hagia Triadha'dan gelmiş olabileceği ileri sürülmüştür²⁵⁶. Bu tipin Girit dışında bulunan diğer iki örneğinden birisi Keos'tan²⁵⁷, diğeri ise İzmir'den (Lev. 2.2) bilinmektedir. Gerek Troas, gerekse İzmir figürinleri, ticarî ilişkilerin bir sonucu olarak bu bölgelere getirilmiş olmalıdır. Bulunan diğer buluntular da söz konusu bölgelerde bir Minos ticaret aktivitesi olduğuna işaret eden karakterlerdedir. Deniz aşırı yoğun ticarî ilişkiler, dönemin kozmopolit mezarlarının karakterinden de anlaşılacağı üzere sadece maddi kalıntıları değil, kültürel ve dini bir takım etkileşimleri de beraberinde getirmiştir.

Troia'nın VI. tabakasında, aşağı kent alanının bir köşesinde, metal işçiliği ile ilgili kalıntılar ve sofistike tekstil endüstrisinin bir parçası olan mor boyamaya işaret

²⁵⁴ Blegen vd. 1953: 123, no. 37-644, Fig. 298, 151, no. 33-74, Fig. 298. Alabasterden yapılmış sözkonusu disk ve kaplar, Troia VI'nın erken ve orta safhalarına tarihlendirilmişlerdir.

²⁵⁵ Blegen vd. 1953: 208, Fig. 296, 298, no. 37-791. Troia VI'nın orta safhalarına tarihlendirilen bu örnek Minos taş kadehleri ile benzerlik göstermektedir. Bkz. Warren 1969: 36, Fig. 251. Bütün örnekler Warren tarafından Yeni Saraylar Dönemi'ne tarihlendirilmiştir.

²⁵⁶ Sapouna-Sakellarakis 1995: 125-128.

²⁵⁷ Sapouna-Sakellarakis 1995: Lev. 5, no. 147.

eden 10 kg. kadar murex kabuğu bulunmuştur²⁵⁸. Bu buluntular, Troia'da bu dönemde sofistike bir tekstil endüstrisinin olduğunu göstermektedir. Her ne kadar mor boyama ile ünlü olan bölge Suriye-Filistin sahilleri olsa da deniz kabuklarından elde edilen mor boyama ile ilgili en erken arkeolojik kanıtlar Doğu Girit'ten gelmektedir²⁵⁹. Bulunan seramikler yardımıyla Girit'teki kalıntılar Orta Minos Dönemi'nin erken-orta safhalarına, M.Ö. 20-18. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Troia'da aynı zamanda, Minos tekstil üretimi için ayırt edici bir tip olduğu bilinen yivli ve disk biçimli tezgâh ağırlıkları da bulunmuştur²⁶⁰ (Lev. 2.1). Ege ve Batı Anadolu'da yaygın olarak kullanım görmüş olan bu tip tezgâh ağırlıkları²⁶¹, Mısır ve Mezopotamya'daki tezgâh ağırlıklarına kıyasla büyük tekstil ürünleri üzerinde daha detaylı desenler yaratmaya olanak sağlamıştır²⁶². Troia'nın VI. tabakasında bulunan Minos tipindeki tezgâh ağırlıkları ve murex kabukları, Girit bağlantılı bir tekstil ticaretine işaret ediyor olabilir²⁶³.

²⁵⁸ Korfmann 1998: 9; Greaves-Helwing 2001: 503; Korfmann 2002: 2. Boyamada kullanılan bu mor renk *murex brandaris*, *murex trunculus* ve *Thasis haemastoma* cinslerinden elde edilmektedir (Reese 1987: 203-206).

²⁵⁹ Reese 1987: 204-205; Burke 1999: 79.

²⁶⁰ Becks-Guzowska 2004: 102; Guzowska-Becks 2005: 280. Basit yuvarlak biçimli tezgah ağırlıkları Troia'da Erken Tunç Çağı'ndan beri kullanım görürken, yerleşimin VI. tabakasından itibaren Minos tipinin ayırt edici özelliği olan üst kenarında yiv bulunan tezgah ağırlıkları kullanılmaya başlanmıştır. Bu tipte tezgah ağırlıkları için Bkz. Barber 1991: 104-105, Res. 3/23.

²⁶¹ Girit'te EM II'den GM III dönemine kadar görülen bu tip Kythera-Kastri, Keos-Ayia Irini, Melos-Phylakopi, Thera-Akrotiri, Rodos-Trianda, Kos-Seraglio, Samothrace-Mikro Vouni Adalarındaki yerleşimler ile Batı Anadolu'dan Miletos, İasos, Çeşme-Bağlararası ve Liman Tepe yerleşimlerinden bilinmektedir (Becks-Guzowska 2004: 102).

²⁶² Burke 1999: 76.

²⁶³ Tekstil ticareti de tıpkı şarap ve zeytinyağı gibi bu dönemde elit tabakanın tekelindeydi. Thera'nın Akrotiri yerleşiminde, Batı Evi'nde bulunan yabani ipek üretimini tasvirleyen bir fresko, olasılıkla ihraç amaçlı yüksek kalite tekstil üretimlerinin elit tabaka ile ilişkili olduğu fikrini desteklemektedir. (Panagiotakopulu 2000: 585-592).

III. 2. M.Ö. 2. Binin İkinci Yarısında Batı Anadolu'nun Deniz Ticareti

Batı Anadolu yerleşimlerinin bu dönemde içinde bulunduğu ticaret ağı Ege bölgesinin sınırları dışına, Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Mısır'a kadar uzanmaktadır. Öte yandan bu ilişkilerin birebir mi yoksa Mikenli tüccarlar vasıtasıyla mı kurulduğu belli değildir. Ege bölgesinin sınırları dışında gerçekleşen ilişkilerin özellikle GH IIIA2-B döneminde, Miken yayılımının Batı Anadolu'da dorukta olduğu bir dönemde görülmesi, bu ticaret ağı içerisinde Mikenli tüccarların aktif bir rol oynadığını düşündürmektedir. Batı Anadolu'nun kıyı yerleşimlerinde şüphesiz yerli tüccarlar da Mikenli tüccarlar gibi aktifti. Fakat serbest ticaretin yanı sıra prestij ticaretinin çok yoğun olduğu bu dönemde yerli tüccarların hangi politik gücün buyruğu altında çalıştıklarını tahmin etmek zordur. Doğu Ege-Batı Anadolu'da (Hrt. 4) P. A. Mountjoy tarafından "Arayüz" olarak adlandırılan bir kültür birliğinden söz etmek mümkünse de, bu kültür birliğinin aynı zamanda politik bir bütünlük tarafından sağlanıp sağlanmadığı fikri henüz kesinlik kazanmamıştır²⁶⁴.

Bu dönemde Knidos'ta Miken olarak rapor edilmiş bazı seramik parçaları bulunmuştur²⁶⁵. Pylos'taki Linear B tabletlerinde dokumacılık ile ilişkili olarak adı geçen kadınların bazılarının etnik köken olarak Knidos ve Halikarnassoslu olmaları²⁶⁶, bölgenin kalifiye insan ticaretinde üstlendiği aktif rolü göstermektedir.

²⁶⁴ Ahhiyawa Krallığı Mountjoy tarafından GH IIIA2-IIIB dönemlerinde Rodos Adası merkez olmak üzere Arayüz'ün güney kesimine lokalize edilmektedir (Mountjoy 1998: Fig. 7).

²⁶⁵ Love 1969: 18; Mee 1978: 132.

²⁶⁶ Cline 1994: 68, 130-131; Ventris-Chadwick 1973: 145, 156. *Mi-ra-ti-ja*= Miletos, *Ze-pu-ra*= Halikarnassos, *Ki-ni-di-ja*= Knidos ve *A-64-ja* ya da *A-64-jo*= Lydia olarak tercüme edilmektedir. Chios ve Lemnos adaları ile ilişkilendirilen isimler de mevcuttur. Söz konusu yerleşim isimlerine bakılarak Doğu Ege bölgesinin dokumacılık ile özel bir bağlantısının olduğu söylenebilir. Ege ve Yakın Doğu'da özellikle dokumacılık ile bağlantılı insan ticareti için bkz. Michailidou-Voutsas 2005.

Bodrum'un 9 km. kuzeybatısında yer alan Müsgebi'de Miken kültürünün bir parçası olan kaya mezarlarından oluşan bir mezarlık bulunmuştur (Lev. 32.3)²⁶⁷. Bölgede mezarlığa ait olabilecek bir yerleşim yerinin bulunamamış olması mezarlığın varlığına getirilen olası yorumlar konusunda bazı problemler yaratmaktadır.

Müsgebi'nin komşusu olan Kos adasında da görülen kaya mezarlar, ticaret ile gelen bazı kültürel faktörlerin ötesinde, bu bölgeye yerleşmiş olabilecek Mikenler'e işaret ediyor olabilir. Müsgebi mezarlığında, sayısı tam olarak bilinmemekle beraber Anadolu için karakteristik olan yakma gömülerin de bulunması Mountjoy tarafından öne sürülen Mikenli-yerli unsurların birleşmesiyle oluşan karışık bir kültüre işaret etmektedir²⁶⁸. Mezarlıkta ele geçen seramik örnekleri de aynı şekilde kozmopolit bir yapıya sahiptir. Çeşitli formlardaki seramik içerisinde²⁶⁹ Argolis kökenli örnekler toplam seramiğin üçte birini oluşturmaktadır²⁷⁰. Diğer örneklerin çoğu C. Mee ve C. Özgünel tarafından başta Rodos olmak üzere Girit kökenli olarak tanımlanırken, bir kısmı da Kıbrıs ve Gezer örnekleri ile karşılaştırılmaktadır²⁷¹. Mezarlardaki buluntuların Rodos ve Kos adalarında bulunan örneklerle benzerlikler göstermesinden yola çıkarak C. Özgünel, mezarlığın komşu adalardan dönemlik

²⁶⁷ Boysal 1964: 81-85 ; Boysal 1967a: 1-10, 31-39, Lev. 1-11; Boysal 1967b: 67-83, Lev. 1-13; Mellink 1964: 157.

²⁶⁸ Mountjoy 1998: 33-67.

²⁶⁹ Seramik formları çanak, skypos, fincan, maşrapa, kylix, üzengi kulplu çömlek, pyxis, alabastron, yuvarlak ağızlı testi, gaga ağızlı testi, yonca ağızlı testi, matara, küpcük, sepet kulplu kap, üç kulplu çömlek, amphoriskos, emzikli çömlek ve askostan oluşmaktadır (Bass 1963: 353-357, Lev. 1-13; Mee 1978: 137-142; Akyurt 1998: Şek. 25a-33d).

²⁷⁰ Özgünel 1983: 733.

²⁷¹ Mee 1978: 137, Özgünel 1983: 733; Müsgebi'nin Kos'tan ziyade Rodos ile daha yakın ilişkilere sahip olduğu fikri M. Melas tarafından da dile getirilmiştir (Melas 1988b: 112-113).

olarak çalışmaya gelen işçilere ait olabileceğini öne sürmüştür²⁷². Bu işçilerin geçici kulübelerde konaklamış olması ihtimali üzerinde duran Özgünel, çevrede herhangi bir mimari kalıntının bulunmayışını buna bağlamaktadır. P. A. Mountjoy ise Müsgebi'nin konumu nedeniyle Rodos'tan ziyade Kos ve Miletos ile daha yakın ilişkilere sahip olduğunu öne sürmektedir²⁷³. Analizi yapılan bazı seramiklerin bu dönemde önemli bir seramik üretim merkezi olan Miletos'tan geldiğinin anlaşılması, Mountjoy'un görüşünü destekleyen bir sonuç vermektedir²⁷⁴.

Müsgebi mezarlarında bulunan madeni eserler arasında perçin delikli bir sapa sahip olan tunç bıçak²⁷⁵ Sandars'ın Ib tipindedir ve GH IIIA2 dönemine tarihlenen Ta Tzigani tipinin²⁷⁶ Anadolu'da bulunan en yakın benzeridir. Ayrıca mezarlarda Doğu Ege Bölgesi'nde yaygın olan ve GH IIIB-C dönemine tarihlendirilen Siana tipinde iki adet bıçak örneği de bulunmaktadır (Lev. 33.1). Ialysos²⁷⁷ ve Panaztepe²⁷⁸ örneklerine benzerlik gösteren tunç mızrak uçları (Lev. 32.4) ile Ege dünyasında yaygın olan ustura örnekleri (Lev. 32.5), mezarlıkta bulunan diğer silahlardır.

Mezarlıkta Miken tipinde cam hamuru ve fayanstan yapılmış boncukların yanı sıra, Panaztepe (Lev. 32.1), Maşat Höyük ve Kıbrıs'tan bilinen²⁷⁹ tipte mantar biçimli altından yapılmış nesnelere benzeyen aşınmış bir örnek ele geçirilmiştir²⁸⁰.

²⁷² Özgünel 1987: 543-544. Bir diğer görüşe göre mezarlar belirli zamanlarda bölgeye mallarını satmak amacıyla gelen tüccarlara da ait olabilir.

²⁷³ Mountjoy 1998: 36-37.

²⁷⁴ Analiz sonuçları için Bkz. Gödecken 1988: 312; Mountjoy 1997a: 266.

²⁷⁵ Akyurt 1998: Şek. 34c.

²⁷⁶ Dietz 1984: 108, Şek. 108, GH.

²⁷⁷ Sandars 1963: 149, Lev. 24-25.

²⁷⁸ Ersoy 1988: Şek. 3.2., Lev. 6.

²⁷⁹ Erkanal- Erkanal 1987: 121; Özgüç 1982: 115, Lev. 55, 14; Swiny 1985: 48, Lev. 4, Res. 10.

²⁸⁰ Akyurt 1998: 33, Şek. 33e.

GH IIB (M.Ö. 1450-1425) döneminde kullanılmaya başlayan Müsgebi mezarlığı GH IIIC1e (M.Ö. 1230) döneminden sonra terk edilmiştir²⁸¹.

Müsgebi mezarlığının yanı sıra, aynı bölgede yer alan Bodrum Kalesi'nde son yıllarda yürütülen kazı çalışmaları sırasında da GH IIIA2-B dönemine tarihlendirilen Miken seramik örnekleri bulunmuştur²⁸².

Ayrıca Bodrum Müzesi'nde bir bıçak, bir mızrak ucu ve bir kılıç olmak üzere müzeye satın alma yoluyla kazandırılmış olan üç bronz eser bulunmaktadır. Bıçak GH IIIA-B dönemlerinde Girit ve Rodos'ta yoğun olarak görülen bir tiptedir²⁸³. Mızrak ucu benzerlerinden yola çıkılarak GH IIIA evresine tarihlendirilmiştir²⁸⁴. Bodrum'un 25 km. kuzeydoğusundaki Karaova'nın bucak merkezi olan Mumcular yöresinden geldiği söylenen kılıç ise (Lev. 33.2) benzerlerinden yola çıkılarak GH IIIC evresine tarihlendirilmiştir²⁸⁵.

Daha kuzeyde, Iasos'ta GM IB döneminden GH IIA dönemine kadar süren kesintinin ardından ilk Miken seramikleri GH IIB-III A1 dönemlerinde ortaya çıkmış ve takip eden GH IIIA2-IIIC döneminde de kesintisiz bir şekilde varlığını sürdürmüştür²⁸⁶. Iasos'un GH III mimarisi oldukça kötü durumdadır ve bu döneme ait herhangi bir mezarlığa sahip değildir. Fakat bir kaç km. uzaklıkta yer alan Pilavtepe'de (Hrt. 1, Hrt. 4) tesadüfen bulunan bir kaya mezarı, bölgede Miken

²⁸¹ Boysal 1967a: 25.

²⁸² Niemeier 2005: 199.

²⁸³ Akyurt 1995: 1-3.

²⁸⁴ Akyurt 1995: 3-5.

²⁸⁵ Akyurt 1995: 6-8.

²⁸⁶ Levi 1969: 14; Momigliano vd. 2002: 343-346.

mezarlarının bulunabileceğini göstermiştir²⁸⁷. Yerleşimin GH IIIA2-B dönemlerinde yerli kilden yapılmış Miken figürinleri dışında küçük buluntu ele geçmemiştir fakat çok sayıda seramik bulunmuştur. Miken seramiğinin büyük kısmı Troia ve Miletos'ta olduğu gibi yerli üretilmiştir. İthal olduğu düşünülen seramikler üzerinde görülen az miktarda mika katkısı ise seramiklerin geldiği yer hakkında fikir yürütmeyi zorlaştırmaktadır. Takip eden GH IIIC döneminde ise seramiklerin tamamının yerel olarak üretildiği görülmektedir.

Iasos'un yakınlarında, kıyı kesiminden uzakta yer alan Milas²⁸⁸ ve Stratonikea'da²⁸⁹ da bazı Miken seramik örnekleri bulunmuştur (Hrt. 1). Söz konusu Miken seramik örnekleri Iasos yoluyla iç kesimlerde yer alan bu yerleşimlere ulaşmış olmalıdır.

Miletos'un Geç Tunç Çağı'na ait 2. yapı katı olan V. tabakasında Minos etkilerinin Miken etkileri ile yer değiştirdiği görülmektedir. Son Minos yerleşimi yangınla tamamen yok olsa da, bu değişimin Rodos'taki gibi dereceli mi, yoksa birden bire mi gerçekleştiği henüz belli değildir²⁹⁰. Minos kültüründen Miken kültürüne geçişin niteliğini belirlemek güçtür fakat bu değişimin GH IIB/GMII döneminde gerçekleştiği kesin görünmektedir. Yerleşimde bu döneme ait “Ante Evi” ve “Oikonos Tip 2” olarak isimlendirilen dikdörtgen planlı iki ev mimarisi

²⁸⁷ Benzi 2005: 205-206.

²⁸⁸ 19. yüzyılda Fr. Winter tarafından Karia bölgesinde yapılan geziler sırasında çizimi yapılan kap, sonrasında kaybolmuştur. GH IIIA2 dönemine tarihlendirilen kap Stubbings (Stubbings 1951: 23) ve Özgünel (Özgünel 1983: 737) tarafından üç kulplu çömlek, Mee tarafından (Mee 1978: 142) ise testi olarak tanımlanmıştır.

²⁸⁹ Bölgede bir mezardan geldiği söylenen çanak ve üzengi kulplu bir testi Hanfmann ve Waldbaum tarafından Submiken dönemine tarihlendirilmiştir (Hanfmann-Waldbaum 1968: 51, Lev. 25). Üzengi kulplu çömlek örneğinin Kos adasından ithal edilmiş olabileceği ileri sürülmüştür (Özgünel 1983: 736-737).

²⁹⁰ Mountjoy 1993: 170.

görülmektedir. Bu mimari tipleri Miken dünyasında paralellere sahip olmakla beraber, Troia, Aphrodisias ve Beycesultan gibi Batı Anadolu merkezlerinden de bilinmektedirler²⁹¹. “Oikonos Tip 2” yapısının güneyinde Mycenae, Tiryns ve Beycesultan’dan tanınan tipte bir ocak bulunmuştur²⁹².

Miletos'un bu yapı katında Miken seramikleri GH IIIA2'den GH IIIB1'e geçiş safhasına tarihlendirilmiştir. GM IIIA2 tipinde bazı boyalı seramiklerin görülmesi nedeniyle Girit ile bağlantıların bu dönemde de sürdüğü anlaşılmaktadır²⁹³. Seramiğin sadece %5'ten az bir kısmı form ve dekorasyon bakımından Anadolu karakteri göstermektedir.

Bu dönemde Miletos'un önemli bir seramik üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bugüne kadar söz konusu tabakaya ait sekiz adet seramik fırını bulunmuştur (Lev. 14.2)²⁹⁴. Fırınların hepsi kerpiçten yapılmıştır ve üç farklı tiptedirler. Miletos'ta dört örnek ile temsil edilen 1. tip, yuvarlak ya da ovaldir ve merkezî bir dikme ya da basamağa sahiptir²⁹⁵. Orta Hellas Dönemi'nden itibaren Kıta Yunanistan'da görülen²⁹⁶ bu tipin Anadolu'da diğer tek muhtemel örneği Liman Tepe'dedir²⁹⁷. Miletos'ta tek bir örnekle temsil edilen 2. fırın tipi yine yuvarlak planlıdır fakat dikme ye da basamak yerine iki duvara sahiptir²⁹⁸. Bu tipe ait örnekler Girit'ten bilinmektedir. Miletos'ta üç örneğe sahip olan 3. tip ise özgül

²⁹¹ Werner 1993: 7-30, 52-55, 77-79, 81-82. Dolayısıyla bu yapıların mimari formları, hangi kültürlerin etkisi altında yapıldıkları sorusuna kesin bir cevap vermemektedir.

²⁹² Niemeier 1998a: 31.

²⁹³ Niemeier 1998a: 33; Niemeier 1984: 214. n. 124.

²⁹⁴ Sekizinci fırın için Bkz. Greave 2005: 209.

²⁹⁵ Niemeier 1997: Lev. CXLIIIa-b, CXLIVa-b.

²⁹⁶ Niemeier 1997: 349, CXLVIb.

²⁹⁷ Bu fırın hafirleri tarafından Troia VI'nın erken dönemlerine, M.Ö. yak. 18-17. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. (Bkz. Erkanal- Erkanal 1983: 166, plan 1, Lev. 1).

²⁹⁸ Niemeier 1997: 349, CXLVa.

bir Minos tipidir²⁹⁹. Bu tipin alt tarafı dikdörtgendir ve içinde bir dizi paralel baca deliği bulunmaktadır (Lev. 14.3). Söz konusu fırın örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla Miletos'un bu dönemdeki seramik üretimi Minos ve Miken geleneklerinde yapılmıştır. Bezemeli seramik örneklerinin çoğu Miken karakterinde olmakla beraber belli bir oranda Minos bezemeli seramik örnekleri de bulunmaktadır. Bezemesiz seramik örneklerinin çoğu kylix gibi Miken formundadır. Miletos'ta yerel olarak üretilmiş olan Miken seramiği Batı Anadolu'da Troia'ya kadar geniş bir alana ihraç edilmiş olabilir.³⁰⁰

Miletos'ta bu döneme ait Yunanistan'ın Argolis Bölgesi'nden gelen bir Miken phi figürini mevcuttur (Lev. 17.3). Bu figürin, yerleşimde Miken ayinlerinin yapıldığına dair bir kanıt olarak yorumlanmaktadır³⁰¹.

Miletos'un V. yapı katı GH IIIA2 döneminde³⁰² ya da GH IIIA2 döneminden GH IIIB1 dönemine geçişte³⁰³, M.Ö. 14. yüzyılın sonlarında yıkılmıştır. Bu tahribat seviyesinde seramik de içeren kalın bir yanmış kerpiç tabakası bulunmaktadır. Doğal nedenlerden çok insan eliyle gerçekleşmiş gibi görünen bu yıkım Miletos'un hafirleri tarafından Hitit Kralı II. Murşili'nin Millawanda'yı yıkması olayına bağlanmaktadır. Miletos yerleşimini Hitit yazılı belgelerinde adı geçen Millawanda kenti ile bir tutan hafirleri, Miletos=Millawanda denkleminde

²⁹⁹ Örnekleri Knossos, Vathypetro, Zakros, Hagia Triadha, Kommos ve Phaistos'tan bilinmektedir. (Bkz. Niemeier 1997:350, CXLVIb).

³⁰⁰ Troia ve Miletos'ta ele geçen seramiklerin kil yapıları birbirine benzemektedir Fakat bunun nedeni Batı Anadolu'nun jeolojisi nedeniyle iki yerleşimin kil yataklarındaki benzerlik de olabilir (Mountjoy 1997a: 266).

³⁰¹ Niemeier 1998a: 33-34; Greaves 2003: 82.

³⁰² Mountjoy 1993: 172.

³⁰³ Niemeier 1998a: 32-33.

yola çıkararak böyle bir sonuca varmaktadırlar³⁰⁴. Miletos'un VI. yapı katı ile temsil edilen bir sonraki dönemde inşa edilmiş olan savunma duvarının Hitit mimarlık tekniği olan kazamat tekniğinde yapılması Miletos=Millawanda eşleştirmesine bir destek sağlamaktadır³⁰⁵.

Miletos'un Geç Tunç Çağı'na ait üçüncü yapı katı olan VI. tabakasında sadece tek bir evin planı saptanabilmiştir. Bu ev, ortada bir koridor ve her iki yanda odalardan oluşan ve Geç Miken dönemine özgü bir mimari form olarak bilinen “Korridorhaus” tipindedir.³⁰⁶

Geç Tunç Çağı'nın bu üçüncü yapı katında Miken seramiği GH IIIB ve GH IIIC dönemlerine tarihlendirilmiştir³⁰⁷. Miletos'un bu yapı katında da önemli bir seramik üretim merkezi olmayı sürdürdüğü ve Anadolu (Müsgebi'de bulunan GH IIIA2-C seramiği)³⁰⁸, Kıta Yunanistan (Tiryns'te bulunan GH IIIB-C seramiği)³⁰⁹ ve Levant'a (Ugarit'teki Güney Sarayı'nda bulunan GH IIIB-C seramiği) seramik ihraç ettiği anlaşılmaktadır. Miletos Tiryns'e seramik ihraç ederken Argolis'ten de Miletos'a seramik ithal edilmiştir. Fakat Argolis kökenli örnekler az sayıdadır; K. Gödecken tarafından yapılan analiz sonuçlarına göre Miletos'ta bulunan Miken seramiğinin çoğunun yerli üretim olduğu anlaşılmıştır³¹⁰.

³⁰⁴ Niemeier 1998a: 37-49; Greaves 2003: 94-96.

³⁰⁵ Greaves 2003: Res. 2.3. Bu teknik aynı zamanda Boğazköy'deki savunma sisteminin yapımında kullanılan tekniktir (Greaves 2003: Res. 2.4).

³⁰⁶ Niemeier 1998a: 36, Fig. 12.

³⁰⁷ Mountjoy 1993: 174-175.

³⁰⁸ Gödecken 1988: 311-312.

³⁰⁹ Niemeier 1998a: 34.

³¹⁰ Gödecken 1988: 317-318.

Miletos'ta yerel olarak yapılmış iki pithos parçası üzerine fırınlanmadan önce Linear B olabilecek bir yazının hece işaretleri kazanmıştır (Lev. 18.2). Söz konusu örnekler, bu dönemde geniş bir coğrafyaya seramik ihraç eden Miletos'ta Linear B yazısının bilindiğini ve ticarî amaçlar doğrultusunda kullanıldığını göstermektedir.

Miletos'un bu yapı katında da Miken ritüel aktivitelerine kanıt olabilecek yerli yapım bir psi figürünü bulunmuştur.³¹¹

Miletos'taki Athena Tapınağı'nın 1,5 km. güneybatısında yer alan Değirmentepe'de GH IIIB-IIIC dönemine tarihlendirilen bir mezarlık bulunmuştur. Burada ortaya çıkartılan onbir mezar, dromos ve stomionları ile karakteristik Miken kaya mezarı tipindedir³¹². Mezar buluntuları çoğunlukla Miken tipindedir ve tunç eserler arasında dört adet kılıç, iki adet delikli mızrak ucu ve iki adet at gemi (Lev. 19.2) vardır. Kılıçlardan birisi Sandars'ın tipolojisine göre Ege kılıçlarının F2 A tipinde iken (Lev. 16.4)³¹³ diğer üç kılıç Doğu özellikleri göstermektedir³¹⁴. Mezarlardan gelen seramikler kylix ve kraterlerden oluşan tipik Miken formlarındadır ve tümü GH IIIB-GH IIIC dönemine tarihlendirilmektedir.

Miletos Miken dünyasının diğer merkezleri gibi GH IIIC döneminde yıkılmıştır. Miletos'ta bulunmuş olan en geç Miken seramiği GH IIIB1-GH IIIC (yak. M.Ö. 1320/1300-1100/1090) arasına tarihlendirilmektedir. Yıkımın nedeni belirsizdir. Bütün veriler bir araya getirildiğinde bu dönemde kentin büyük ölçüde

³¹¹ Greaves 2003: 88; Gödecken 1988: Lev. 19f.

³¹² Mee 1978: 133; Niemeier 1998a: 36-37, 39; Akyurt 1998: 29.

³¹³ Sandars 1963: 133-137, Lev. 25; Niemeier 1999: Res. XVc en soldaki.

³¹⁴ Niemeier-Niemeier 1997: 204, Lev. 2., sağdan üçü.

Miken karakterinde olmasına karşın kuvvetli Anadolu özellikleri de gösterdiği anlaşılmaktadır.

Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde, Büyük Menderes Nehri yakınında yer alan Aphrodisias (Hrt. 1) yerleşiminde yerel olarak üretilmiş Miken seramikleri³¹⁵ ile beraber şüpheli olarak tanımlanan psi tipinde bir Miken figürin parçası bulunmuştur³¹⁶. Aynı şekilde Düver ve Beycesultan'da da Miken seramikleri ele geçirilmiştir (Hrt. 1). Düver seramikleri içerisinde yerli örneklerin yanı sıra bir adet ithal Miken seramiği bulunmuştur³¹⁷. Örneklerin tamamı C. Özgünel tarafından GH IIIA2e-IIIC1g'ye tarihlendirilmiştir³¹⁸. Beycesultan'da ise bugüne kadar bulunan tek Miken seramiği üzengi kulplu bir çömleğe ait ithal bir parçadır ve GHIII A2 ya da GH IIIB dönemine tarihlendirilmektedir (Lev. 26.3)³¹⁹. Beycesultan'ın III. tabakasına ait olan bu buluntudan başka daha eski olan IVa tabakasından (Tablo.1) mat boyalı olabilecek bir örnek (Lev. 26.2) ile Suriye-Filistin tipinde bir kandil de yerleşimin diğer ithal buluntularıdır³²⁰. Denizden uzakta yer alan Aphrodisias, Düver ve Beycesultan yerleşimlerinde görülen Miken karakterindeki buluntular, Miletos aracılığıyla Büyük Menderes Vadisi üzerinden iç kesimlere ulaştırılmış olmalıdır. Beycesultan'ın Geç Tunç Çağı'nda yalnızca Miletos'ta değil Batı

³¹⁵ Marchese 1978: 15-31; Mee. 1978: 124; Mee 1998: 141.

³¹⁶ Sözkonusu figürin için Bkz. Kadish 1971: 131, No. 565.3; Erım 1970: 22 ; Mellink 1970: 165-166. Figürinin Mee tarafından Mikenli olmadığı ve ele geçtiği kontekstle beraber OTÇ'ye tarihlendirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.(Mee 1978: 124).

³¹⁷Mellink 1967: 164; Mellink 1969: 212; Mee 1978: 127; Özgünel 1996: 50-52, 99-100; Mee 1998: 141; Akyurt 1998: 37-38, Şek. 39c-d.

³¹⁸ Özgünel 1983: 740, Lev. 30-35.

³¹⁹ Mellaart 1970: 63-65 ve Fig. 4; Mee 1978: 124; Mee 1998: 141 ; Boysal 1967a: 18; Lloyd-Mellaart 1965: 74; Mellaart-Murray 1995: 5, 19 no.23.

³²⁰ Lloyd-Mellaart 1965: 93, Fig. 9.5, 133, Fig. 36.3

Anadolu'nun başka bir çok yerleşiminde hatta Lesbos, Chios ve Samos adalarında görülen³²¹ yerli Anadolu seramiğinin dağıtımı da aynı yolla yapılmış olmalıdır.

Daha kuzeyde, Kuşadası'nda bazı Miken seramik parçaları³²² rapor edilirken, Ephesos'ta Ayasuluk-Bizans sitadeline bir Miken mezarı bulunmuştur³²³. Mezarda bulunan seramikler Müsgebi örnekleri ile benzerlik göstermektedir (Lev. 33.3)³²⁴. Form ve bezeme açısından Rodos örnekleri ile de karşılaştırılan seramik buluntuların yardımıyla mezar GH IIIA2 dönemine tarihlendirilmiştir³²⁵. Ephesos'ta son yıllarda Artemis Tapınağı'nın altında Bammer tarafından gerçekleştirilen kazılarda da Miken seramik parçaları ile beraber pişmiş topraktan bir figürin başı (Lev. 26.4) ve bronzdan çift ağızlı bir balta bulunmuştur³²⁶. Bammer tarafından bu figürin başı dini işleve sahip bazı örneklerle karşılaştırılmaktadır. Çift ağızlı baltanın da Minos kutsal alanlarının karakteristik eşyalarından biri olması nedeniyle, sonraları Artemis kutsal alanı olan bu kesimin Miken, hatta Minos zamanına giden bir kökeni olabileceği öne sürülmüştür³²⁷.

Ephesos'un kuzeyinde yer alan Kolophon'da bir tholos mezar açığa çıkartılmıştır (Lev. 33.4). Mezarlıkta bulunan Miken seramikleri GH IIIB-C dönemlerine tarihlendirilmiştir³²⁸. Diğer mezar eşyaları arasında Siana tipinde

³²¹ Beycesultan seramiğinin yayılımı için Bkz. Mellaart-Murray 1995: 101, Hrt.1, 102, Hrt. 2.

³²² Mellaart 1968: 188.

³²³ Mellink 1964: 157-158 ; Gültekin-Baran 1964:122-33.

³²⁴ Müsgebi örnekleri ile Krş. için Akyurt 1998: 30 b-e, 31d.

³²⁵ Gültekin-Baran 1964: 124; Mee 1978: 127; Özgünel 1983: 724-727.

³²⁶ Bammer 1990: 142, Lev. XV a-d; Bammer 1994: 35-36.

³²⁷ Bammer 1990: 141-142.

³²⁸ Bridges 1974: 264-266.

bronzdan yapılmış bir bıçak (Lev. 34.1), gümüş bir iğne (Lev. 34.2) ve Miken tipinde mavi cam hamurundan bir boncuk bulunmaktadır (Lev. 34.3)³²⁹.

Kolophon'un doğusunda yer alan (Hrt. 1) Tire-Ahmetler/ Halkaköy'de bir pithos gömütünde Miken pyxisi bulunmuştur (Lev. 34.5). Rodos'ta bulunan örneklerle benzerlik gösteren pyxis GH IIIA2 dönemine tarihlendirilmiştir³³⁰.

Kolophon'un 6. km kuzeyinde yer alan ve bugün Tahtalı Barajı'nın suları altında bulunan Bakla Tepe'de, tepenin en yüksek yerinde bir oda mezar açığa çıkartılmıştır³³¹ (Lev. 34.6). Mezar dikdörtgen bir şekle ve Ege Bölgesi'nden tanınan tipte³³² uzun bir dromosa sahiptir. Mezarda bulunan çeşitli kapların içinden yanık insan ve hayvan kemikleri ile yanarak ergimiş çok küçük bronz hayvan heykelciklerine rastlanmıştır. Mezar eşyası olarak fildişinden yapılmış bazı parçalar ele geçirilmiştir. Bunlar arasında üzerinde hasır motifleri bulunan bir tarak (Lev. 34.8) ile aplik olarak kullanılan rozetler ve zambak şeklinde plakalar bulunmaktadır (Lev. 34.7). Diğer eşyalar çeşitli kolye taneleri, bir adet ağırşak, altından yapılmış başlı bir iğne, istiridye şeklinde kolye taneleri ve taş bir damga mühürden oluşmaktadır³³³. Zambak şeklinde fildişi plakalar, altından yapılmış istiridye benzeri kolye taneleri ve üzerinde hasır motifi olan tarak, Ege dünyasından örneklere sahiptir³³⁴.

³²⁹ Buluntuların Greenwell tarafından Kolophon yakınlarında bulunan bir mezardan geldiği belirtilmişse de (Greenwell 1902: 5-6, Fig. 4-6) bu mezarın sözkonusu mezar olup olmadığı kesin değildir.

³³⁰ Özgünel 1987: 545-47.

³³¹ Erkanal-Özkan 1998: 401; Erkanal-Özkan 1999: 14. Bu mezarın, çevresindeki taş düzenlemeler dikkate alınarak bir tümülüs olması gerektiği belirtilmektedir (Erkanal-Şahoğlu 2000: 13).

³³² Persson 1943: 31-3, 59-63.

³³³ Erkanal-Özkan 1998: 403; Erkanal-Özkan 1999: 16.

³³⁴ Sırasıyla Persson 1943: 78-79, Lev. V2; Furumark 1941: 312-313; Blegen 1937: 146, Res. 589.

Mezardan gerek urne gerekse mezar eşyası olarak çok sayıda seramik ele geçirilmiştir. Örneklerin en az %75'i yerli özellikler taşıırken, ithal (Lev. 35.1) ve yerli (Lev. 35.2) Miken seramik örneklerine de rastlanmıştır³³⁵.

GH IIIB özellikleri taşıyan ithal bir Miken seramiğinin yardımıyla mezar, Kolophon mezarı ile aynı dönemde, M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir³³⁶.

Gerek Kolophon'da gerekse Bakla Tepe'de herhangi bir M.Ö. 2. bin yerleşimine rastlanmamıştır. Bakla Tepe ve Kolophon arasında yer alan Kocabaş Tepe yerleşiminin bu mezarlar ile bir bağlantısı olabilir. Cumaovası'na hakim bir konumda yer alan Kocabaş Tepe özellikle Orta Tunç Çağı'nda yoğun bir iskâna sahne olmuştur³³⁷. Fakat araştırmalar yerleşimin Geç Tunç Çağı'nda da iskân edildiğini göstermiştir. Bakla Tepe oda mezarında ele geçen tipte bazı seramik örneklerine sahip olması nedeniyle Kocabaş Tepe'nin Bakla Tepe ve Kolophon mezarlarının sahibi olabileceği düşünülmektedir³³⁸.

Geç Tunç Çağı'nın başlarında Minos etkileri gösteren Bademgediği Tepe uzun süren bir kesintinin ardından GH IIIC döneminde yeniden iskân görmüştür³³⁹. Bademgediği Tepe şu an için Batı Anadolu'da, GH IIIC dönemi seramiklerinin

³³⁵ Bakla Tepe'de ele geçen seramikler genel olarak ithal Miken seramiği, yerli Miken seramiği, Miken tarzında işlenen boyalı yerel seramik ve yerel seramik şeklinde 4 grup altında değerlendirilmiştir (Erkanal-Özkan 1998: 404; Erkanal-Özkan 1999: 16).

³³⁶ Erkanal-Özkan 1998: 405.

³³⁷ Erkanal-Özkan 1999: 41-42.

³³⁸ Erkanal-Özkan 1998: 406; Erkanal-Özkan 1999: 16.

³³⁹ Yerleşimin Hitit Kralı II. Murşili'nin yıllıklarında adı geçen Arzawa kenti Puranda olduğu ileri sürülmektedir. (Meriç-Mountjoy 2002: 79-82) Yerleşimdeki bu kesintinin M.Ö. 1315 yılında Puranda kentini ele geçiren Hitit II. Murşili'nin seferi ile de çağdaş olması, bu görüşe hafirlerince destek sağlamaktadır (Meriç vd. 2004: 296).

erken, orta ve geç olmak üzere her evresiyle temsil edildiği tek yerleşim olma özelliğine sahiptir³⁴⁰. Seramiğinde görülen bazı özellikler nedeniyle de Mountjoy'un "Doğu Ege-Batı Anadolu Arayüzü" olarak adlandırdığı alana dahil edilmektedir³⁴¹.

Bademgediği Tepe'nin kapalı seramik formları içinde testi, amfora, hidra, az sayıda üzengi kulplu çömlek, yuvarlak formlu alabastron, süzgeçli testi ve Doğu Ege-Batı Anadolu'da yaygın olan, Miletos, Iasos, Kos ve Astypalaia'da da yerli örnekleri görülen amphoroid krater örnekleri bulunmaktadır³⁴². Bölgede yaygın olan bu türde kapalı kaplar, Batı Anadolu yerleşimleri ve Doğu Ege adaları arasında deniz yoluyla taşınmış yiyecek ve içecek mallarına işaret etmektedir.

Açık kap tipleri içinde derin kâseler ve halka dipli krater örneklerinin yanı sıra GH IIIC döneminin orta ve geç safhaları için karakteristik olan tek kulplu konik kâse örnekleri de mevcuttur. Bu tipte örnekler Lefkandi ile Euboea'dan da bilinmektedir³⁴³. Ege bölgesinde bugüne kadar az sayıda örneği yayımlanan tip, Tarsus'ta oldukça yaygındır³⁴⁴.

³⁴⁰ Meriç-Mountjoy 2002: 83; Meriç vd. 2003: 153; Meriç vd. 2004: 296; Meriç vd. 2005: 141;

³⁴¹ Mountjoy 1998: 53. Bademgediği Tepe'nin yanısıra Metropolis antik kentinin yakınlarında ele geçirilen ve GH IIIC'nin orta ve geç safhalarına tarihlendirilen üç Miken kabı bulunmaktadır. Bu kaplar da 'Arayüz'ün yayılım alanı içerisindedir (Meriç-Mountjoy 2001: 137-141).

³⁴² Meriç-Mountjoy 2002: 83.

³⁴³ Meriç-Mountjoy 2002: 83.

³⁴⁴ French 1975: 64, Fig. 14-15.

Aynı zamanda Troia'nın VIIb tabakası ile de çağdaş olan dönemde Yunanistan ve Balkanlar'la ilişkilere işaret eden el yapımı kaba kaplara ait parçalar da ele geçirilmiştir³⁴⁵.

Bademgediği Tepe'nin GH IIIC safhasına ait yerli yapım bir krater üzerinde tasvirlenen deniz savaşı sahnesi (Lev. 26.1) düşündürdükleri açısından son derece önemlidir. Bu savaş sahnesinde geminin pruvasına ait olduğu görülen bir kuş başı tasviri bulunmaktadır. Pruvaların kuş başı biçiminde tasvir edilmesi bu dönemde oldukça yaygındır³⁴⁶. Tasvirde dikkati çeken asıl olay ise gemideki savaşçıların giydiği tüylü miğferlerdir. Mısır firavunu III. Ramses'in Medinet Habu'daki Tapınağı'nda deniz kavimlerini yenilgiye uğratışını gösteren rölyeflerde de, deniz kavimlerine mensup insanların benzer başlıklara sahip oldukları görülmektedir³⁴⁷.

Tüylü miğferlere sahip savaşçılar Kos-Seraglio'dan bazı seramik örnekleri üzerinde de karşımıza çıkmaktadır³⁴⁸. Bademgediği örneği birçok kriter göz önüne alınarak GH IIIC'nin erken bir dönemine tarihlendirilmiştir³⁴⁹. Deniz Kavimleri'nin hareketleri ile çağdaş olan bu tarihlendirme, deniz kavimlerinin Doğu Ege Bölgesi ile olan bağlantılarının ortaya koyulması bakımından büyük bir önem taşımaktadır³⁵⁰.

³⁴⁵ Meriç vd. 2003: 158, Res. 7; Meriç vd. 2005: 141.

³⁴⁶ Görüldüğü yerleşimler için Bkz. Mountjoy 2005: 424 vd.

³⁴⁷ Wachsmann 1998: 169, Fig. 8.10. Aynı şekilde Medinet Habu'da tasvirlenen deniz kavimlerinin gemileri de de kuş başı şeklinde pruvalara sahiptir. Deniz kavimlerinin gemileri için Bkz. Wachsmann 1998: 163-197; McGrail 2001: 125.

³⁴⁸ Mountjoy 2005: 425, Lev. 98 c-f.

³⁴⁹ Mountjoy 2005: 425. Aynı şekilde Kos örneği de bu kriterler göz önüne alınarak Mountjoy tarafından bu tarihe çekilmektedir.

³⁵⁰ Deniz kavimlerinin Ege-Miken ile bağlantılı olduğu fikri yine Medinet Habu tasvirlerindeki benzerliklerden yola çıkılarak Wachsmann tarafından da ileri sürülmüştür. (Wachsmann 1997: 339-356).

İzmir Bölgesi'nin bu dönemde deniz ticaretinde aktif bir rol oynadığı, ele geçen çok sayıda ithal malzemedan anlaşılmaktadır. Anadolu'nun iç kesimleri ile Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Vadileri sayesinde bağlantı kurabilen bölge, Anadolu metallerinin deniz aşırı bölgelere ulaştırılmasını sağlayan ticaret ağının bir parçası konumunda olmalıydı.

İzmir Körfezi'nin güneyinde yer alan Liman Tepe yerleşimi de, gerek konumu gerekse buluntuları nedeniyle bu ticaret ağına dahildi. Yerleşimin Geç Tunç Çağı tabakaları büyük ölçüde tahrip olduğu için buluntular genellikle dolgu malzemesi olarak ele geçmektedir. Ayrıca bu döneme ait bir kuyu, buluntuların yoğun olarak geldiği bir başka alandır.

Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Ege Bölgesi'nde görülen gri Minyas seramiği bu dönemde gerek formu gerekse yiv bezemesiyle, Minyas seramik gelişiminde izlenen 'Olgun Minyas' safhasını karakterize etmektedir³⁵¹.

Yerleşimde ithal Miken boyalı seramiği ile yerli Miken seramiği bir arada bulunmaktadır. Miken seramik örnekleri gerek tip çeşitlemeleri, gerekse bezeme türleriyle GH IIIA 1'dan IIIC'ye kadar olan bir döneme tarihlendirilmektedir³⁵². Fakat örneklerin çok büyük bir kısmı GH IIIA2-IIIB dönemine aittir ve Mountjoy'un "Doğu Ege-Batı Anadolu Arayüzü" olarak adlandırdığı bölge için karakteristik

³⁵¹ Dickinson 1977: 19.

³⁵² Erkanal-Günel 1995: Res. 2., Şek. 2; Erkanal-Günel 1996: 316, Res. 3 ve 4; Erkanal vd. 2003: 426.

bezeme motiflerine sahiptir³⁵³. Bu durumda örneklerin çoğunun Kıta Yunanistan'dan ziyade yerli yapım olduğu ya da Doğu Ege'nin başka bir kesiminden ithal edildiği düşünülebilir. Öte yandan yerleşimde Doğu Ege-Batı Anadolu Bölgesi dışından gelen ithal örnekler de bulunmaktadır. Ele geçirilen bir kap kapağı bu bağlamda önem taşımaktadır (Lev. 9.3). Mal grubu olarak siyah yüzlü insize bezemeli seramik örnekleri ile benzerlik göstermektedir³⁵⁴. Ortasında bir tutamağa sahip olan örnek, konsantrik dairelerle bezenmiştir. Bu bezeme türü, Kıta Yunanistan'da Orta Hellas Dönemi'nde görülen ve Geç Hellas Dönemi'nde de gelişimini sürdüren bir bezeme tarzıdır³⁵⁵. Kapağın iç kısmında yer alan işaretin ise Linear yazı karakterinde olduğu düşünülmektedir³⁵⁶.

Seramik örnekler dışında Liman Tepe'nin deniz aşırı ilişkilerine işaret eden bir adet taş düğme mühür (Lev. 10.2) ile biri yerli diğeri ithal olan iki adet figürin bulunmaktadır. Figürinlerden ithal olan örnek Miken kuyusu içinden bulunmuştur ve bir tanrıça başına aittir³⁵⁷ (Lev. 9.4). Benzerleri Tiryns, Khalkis, Perati ve Melos-Phylakopi'den bilinmektedir³⁵⁸. Diğer örnek GH IIIC dönemine tarihlendirilen seramikler ile beraber bir çukurda bulunmuştur³⁵⁹ (Lev. 8.2). Yerli kilden yapılmış

³⁵³ Erkanal-Artzy 2002: 377; Mountjoy 1998: 37-45. Bu seramikler üzerinde görülen çift dalga motifi "Doğu Ege-Batı Anadolu Arayüzü" için karakteristiktir ve motifin kökeninin Kos adasında üretilen L-O-D ve D-O-L seramiklerinden gelmiş olabileceği düşünülmektedir.

³⁵⁴ Şahoğlu (baskıda).

³⁵⁵ Wünsche 1977.

³⁵⁶ Erkanal-Günel 1995: 265.

³⁵⁷ Erkanal-Günel 1995: 265, Res. 3., Şek. 3; Günel 1998: Lev. 1. Benzerleri için Bkz. Blegen 1928: 205, Res. 194; Blegen 1937: Res. 278; Mee 1982: 44, lev. 40: 4-NT 15:15; Barber 1987: 242, Res. 162.

³⁵⁸ Günel 1998: 27. Ayrıca G. P. Oikonomos tarafından 1921-1922 yıllarında Liman Tepe'de gerçekleştirilen kazılar sırasında bulunan ve Atina Ulusal Müzesi'nde sergilenen bir grup Miken seramiği ile birlikte Psi tipine giren bir Miken figürini de bulunmaktadır (Günel 1998: d.n. 15)

³⁵⁹ Erkanal vd. 2001: 426, Res. 7.

olan örneğin başı noksandır ve boynunun arka kesiminde bazı boya izleri mevcuttur. Figürin, GH IIIB2-C dönemlerinde görülen "Psi" tipindedir³⁶⁰.

İzmir'in Kalaytaş Yarımadası'nda yer alan Erythrae³⁶¹, İzmir Körfezi'nde yer alan Eski İzmir/Bayraklı³⁶², Kemalpaşa semti yakınlarındaki Nemrut Höyük³⁶³ ve Panaztepe'nin kuzeyinde yer alan Foça³⁶⁴ (Hrt. 1) İzmir Bölgesi'nde Miken seramiklerinin bulunduğu diğer merkezlerdir.

İzmir'in Namazgâh semtinde yer alan Roma Agorası'nın kazılması sırasında bronzdan bir Miken kılıcı bulunmuştur³⁶⁵. Sandars'ın B tipine dahil edilen kılıç, Mycenae'deki kuyu mezarlarda bulunan kılıçlar gibi GH I dönemine tarihlendirilmektedir³⁶⁶. Bayne tarafından ise bu kılıç GH IIIA dönemine tarihlendirilmiştir³⁶⁷. Bu tipte kılıçların diğer örnekleri Thermi ve Bergama'dan bilinmektedir³⁶⁸.

³⁶⁰ Sözkonusu figürin tipinin gelişim sıralaması için Bkz. Dickinson 1994:177-178, Fig. 5.37.

³⁶¹ Mee 1978: 127; Özgünel 1983: 719-720. Bir kylix kaidesi, küçük bir çanak ve iki fincana ait olan parçalar Özgünel tarafından GH IIB (Özgünel 1983: 720. Kylix kaidesi Lev. 11a, küçük çanak Lev. 11b, iki fincan Lev. 12a-b), Mee tarafından GH IIIA2-B safhasına tarihlendirilmiştir (Mee 1998: 138, d.n. 22).

³⁶² Az sayıda Miken seramik parçası yerleşimde stratigrafiye bağlı olmaksızın bulunmuştur (Cook 1951: 104-105, Fig. 10; Akurgal 1950: 87, Fig. 2.; Mellink 1973: 177; Özgünel 1983: Lev. VIa-e). Üzengi kulplu çömlek ve kylixten oluşan parçalar bezeme stillerine göre GH IIIA2-B safhasına tarihlendirilmişlerdir (Özgünel 1983: 710-711; Bayne 2000: 79).

³⁶³ Meriç 1989: 387, Res. 7.

³⁶⁴ Foça'da ilk olarak 1920 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda bazı Miken seramik parçaları bulunmuştur (Mee 1978: 143). Son yıllarda ise Protogeometrik döneme tarihlendirilen bir oval yapının altındaki tabakadan başka bir oval yapı açığa çıkartılmış ve aynı tabakadan GH IIIA2-IIIC orta dönemlerine tarihlendirilen ithal ve yerli Miken seramiği ile gri Minyas seramik örnekleri ele geçirilmiştir (Özyiğit 2004: 443; Özyiğit 2005: 43-44).

³⁶⁵ Bittel-Schneider 1943: 203 ve 207, Fig. 3. K. Bittel, herhangi bir tabakaya bağlı olmaksızın bulunduğu için kılıcın tahrip edilmiş bir mezardan gelmiş olabileceğini belirtmiştir.

³⁶⁶ Sandars 1961: 27-28 ve Lev. 19:7. Hitit başkenti Boğazköy'de de B tipine dahil edilen bir kılıç bulunmuştur. (Cline 1996: 137-51). Sözkonusu kılıç Mikenler'in böylesine erken bir dönemde Anadolu'nun içlerine kadar bir etki göstermesinden ziyade elit tabakayı ilgilendiren bir hediye değişiminin sonucu olarak Hattuşa'ya gelmiş olmalıdır.

³⁶⁷ Bayne 2000: 82.

³⁶⁸ Thermi örneği için Bkz. Sandars 1963: 122, 126, 146. Sınıf Cii.

Günümüzde Ashmolean Müzesi'nde korunan Bergama kılıcının geliş yeri tam olarak bilinmemektedir (Lev. 34.4). Fakat yine Bergama'da bulunan ve GH IIIA dönemine tarihlendirilen bir kylix parçası ile aynı kesimden gelmiş olmalıdır³⁶⁹. İzmir örneği ile de benzerlikleri göz önüne alınarak bu kılıç Bayne tarafından GH I-III A dönemine tarihlendirilmiştir³⁷⁰. Sandars tarafından ise H tipi olarak sınıflandırılan kılıç GH IIIB-C dönemine tarihlendirilmiştir³⁷¹.

Gediz Nehri'nin denizle birleştiği noktada yer alan Panaztepe yerleşimi (Hrt. 1) bu dönemde İzmir Bölgesi'nin en güçlü deniz aşırı ilişkilere sahip yerleşimidir.

Panaztepe yerleşiminde GH IIIA-B dönemine tarihlendirilen büyük avlular ve odalardan oluşan sivil mimari örnekleri açığa çıkarılmıştır³⁷². Bu alanda iki adet kurşundan yapılmış balık ağı ağırlığı bulunmuştur. Benzerleri Kıta Yunanistan'ın Attika Bölgesi'nde yer alan Perati'den tanınan bu örnekler açık deniz balıkçılığının yapıldığını gösteren kanıtlar olarak yorumlanmaktadır³⁷³.

Gerek yerleşim alanında açığa çıkartılan kalıntılar ve Miken tipinde seramikler, gerekse mezarlık alanında bulunan mühür, silah, takı gibi zengin mezar eşyaları, Panaztepe'nin ticaret sayesinde yüksek yaşam standartlarına sahip bir topluluğa ev sahipliği yaptığını göstermektedir.

³⁶⁹ Attika üretimi olabilecek bu parça Bayne'e göre Pitane'den gelmiş olabilir (Bayne 2000: 91).

³⁷⁰ Bayne 2000: 91.

³⁷¹ Sandars 1963: 140,142,153. Lev. 27, 52.

³⁷² A. Erkanal 1997: 284.

³⁷³ Krş. için Bkz. Buchholz -Karageorghis 1971: 54, Res. 622.

Uygulanan analiz sonuçları ile, Panaztepe'de bulunan ithal seramiklerin Argolis Bölgesi'nde yer alan Miken-Berbatı ve Tiryns-Asine üretimleri ile benzerlik gösterdiği anlaşılmıştır³⁷⁴.

Mezarlık alanında (Lev. 26.4) yapılan kazılar sırasında kutu mezarlar, sanduka mezarlar, pithos mezarlar, çevrelerinde mimari düzenlemeler bulunan pithos mezarlar, oda mezar ve kısa birer dromosları olan tholos mezarlar olarak birbirinden farklı mezar tipleri açığa çıkarılmıştır³⁷⁵. Bu farklı mezar tipleri yerli Anadolu geleneklerinin Ege etkileriyle harmanlandığı karışık bir kültüre işaret etmektedir. Mezarlık bu bağlamda Mountjoy'un "Doğu Ege-Batı Anadolu Arayüzü" olarak adlandırdığı duruma uygun bir örnek oluşturmaktadır³⁷⁶. Yerleşim ve mezarlık alanındaki kalıntılardan yola çıkarak Panaztepe yerlileri ve tüccarları ile Mikenli tüccarların bir arada yaşadıkları sonucuna varılabilir.

İlk iki evresi Minos etkileri gösteren mezarlığın üçüncü evresi, ele geçirilen seramikler yardımıyla GH IIIA1-III A2, dördüncü evresi ise GH IIIB1-2-IIIC dönemlerine tarihlendirilmektedir³⁷⁷. Mezarlığın üçüncü evresine ait bir pithos mezarda bulunan iki skarabe (Lev. 31.2), gerek Panaztepe'nin bu dönemde deniz aşırı bağlantılarının yayılım alanını göstermesi bakımından, gerekse kronolojik açıdan son derece önemlidir³⁷⁸. Söz konusu skarabelerden birinin üzerinde Mısır firavunu III. Amenophis'in adı okunmuştur³⁷⁹. Ege dünyasında Mısır firavunu III. Amenophis ve

³⁷⁴ Günel 1999a: 162.

³⁷⁵ A. Erkanal 1987: 255; Erkanal-Öktü 2004a: 246; Akyurt 1998: 20-23.

³⁷⁶ Mountjoy 1998: 33-67.

³⁷⁷ Günel 1999a : 141.

³⁷⁸ A. Erkanal: 1987: 256.

³⁷⁹ Jaeger-Krauss 1990: 153-156.

karısı kraliçe Tiyye'ye ait buluntular Kıta Yunanistan, Girit ve Rodos'tan hâlihazırda bilinmekteydi³⁸⁰.

Louvre Müzesi-Goudin Koleksiyonu'nda İzmir çevresi ve Klazomenai'den getirildikleri belirtilen bazı mühürler bulunmaktadır³⁸¹. Bunlar arasında fayanstan yapılan ve üzerlerinde Linear karakterinde yazı bulunduğu düşünülen iki mühürle III. Tutmosis'in (M.Ö. 1490-1439/36) kartuşuna sahip bir örnek de bulunmaktadır. III. Tutmosis'in kartuşunu taşıyan örnek Batı Anadolu-Mısır bağlantılarının daha da eskiye gittiğini göstermektedir. III. Tutmosis'in gerek yıllıklarında adı geçen Keftiu terimleri gerekse duvar resimlerinde görülen Minoslu tasvirleri (Lev. 55.2), söz konusu firavunun zamanında Ege ilişkilerinin Girit merkezli yürütüldüğünü göstermektedir. İzmir Bölgesi'nde ele geçen ve III. Tutmosis'in kartuşunu taşıyan bu mühür örneği de Batı Anadolu'ya Minos ticaret ağı içerisinde gelmiş olmalıdır. Bu bağlamda İzmir bölgesinin en azından dolaylı yoldan da olsa uluslararası ticaret ağı içerisinde rol aldığı söylenebilir.

Panaztepe'nin mezarlık alanındaki bir tolos mezarda ele geçirilen ve üzerinde piktografik karakterde yazı işaretleri bulunan bir lentoid mühür yine Girit ile olan ilişkileri yansıması bakımından önemli bir buluntudur³⁸².

Panaztepe'de bugüne kadar tek bir örneği bulunan oda mezardan çıkan eşyalar arasında bir başka skarabe örneği daha bulunmuştur³⁸³. Biçimsel özellikleri ve

³⁸⁰ Cline 1987: 24-29; Bu buluntuların Ege dünyasında ne şekilde kullanılmış olabileceği ile ilgili olarak Bkz. Cline 2005: 45-51.

³⁸¹ Erkanal-Erkanal 1987: 122, d.n. 21.

³⁸² A. Erkanal 1992: 450.

“kamuş yaprağı” motifinin kullanılış biçimi nedeniyle M.Ö. 12 yüzyıla tarihlendirilen bu örnek, yerleşimin Akdeniz Bölgesi ile olan deniz aşırı bağlantılarının sürekliliğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Tholos mezarlardan birinde yeşil sabun taşından yapılmış bir mühür ele geçirilmiştir. Bir av sahnesine sahip olan mühür üzerinde betimlenen insan figürünün en yakın paraleli, Samos'ta bulunan bir ağırşak üzerinde görölmektedir³⁸⁴.

Yine mezarlık alanında bulunan cam bir mühür, aşırı bozulmuş olmasına rağmen bir tarafı konik biçimi ile Geç Tunç Çağı'nın son evresinde Doğu Akdeniz'de yer alan Tell Abu Hawam yerleşimi ile Ege Bölgesi'nde yaygın olarak kullanılan bir formu oluşturmaktadır³⁸⁵.

Panaztepe'nin tholoslarında ele geçirilen ve çoğu süs eşyası olan Miken tipinde cam eserler (Lev. 32.2) Kıta Yunanistan, Girit, Rodos ve Batı Anadolu'da benzer örneklere sahiptir³⁸⁶. Ulu Burun batığında bulunan cam külçelerden de anlaşıldığı üzere cam, bu dönemde ticareti yapılan önemli bir ham maddeydi.

Mezarlık alanında bir iskeletin kafasının altında ele geçirilen bir çift buluntu yine doğu ile olan ilişkileri yansıtmaktadır. Mantar biçimli bu iki nesne tek parça altın levhadan işlenmiştir ve ortasında silindir biçiminde bir delik bulunmaktadır

³⁸³ Erkanal-Öktü 2004a: 247; Erkanal-Öktü 2004b (baskıda): Res. 4-7.

³⁸⁴ A. Erkanal: 1995: 285. Bu mühür örneğinin öncülerinin OM I ya da OM II evrelerinde olabileceği ileri sürölmüştür (Schachermeyr 1976: 287, Res. 79 a.)

³⁸⁵ Erkanal-Öktü ve Çınardalı-Karaaslan 2005: 28; Pini 2004: 23.

³⁸⁶ Çınardalı 1995: 79-91.

(Lev. 32.1). Bu nesnelere Maşat Höyük³⁸⁷ ve Kıbrıs'taki Kalavastos-Ayios Dhimitrios'ta³⁸⁸ bulunan silindirik gövdeli altın buluntularla beraber değerlendirilmektedir³⁸⁹. Müsgebi mezarlığında bulunan bir altın levha da bu nesnelere tahrip olmuş bir örneği olarak yorumlanmaktadır³⁹⁰.

Panaztepe mezarlığında, içinde hiçbir buluntuya rastlanmayan bazı çömlekler bulunmuştur. Çömleklerin uzakta, olasılıkla da ticarî faaliyetler sırasında denizde ölenler için yapılan birer sembolik mezar olabileceği fikri, yerleşimin karakteri ile bağdaşmaktadır³⁹¹.

Panaztepe'de bulunan kehribardan yapılmış boncuklar yerleşimin kuzey bölgeleri ile olan bağlantılarına işaret etmektedir³⁹². Olasılıkla Karadeniz yoluyla Baltık bölgesinden getirilen kehribar, Kıta Yunanistan ve Girit'in elit mezarları ile Ulu Burun batığının zengin kargosunda da karşımıza çıkmaktadır. Ele geçirildiği kontekstlere bakılarak kehribarın sadece elit tabakaya mensup kişilerin sahip olabileceği bir "prestij malı" olduğu anlaşılmaktadır.

³⁸⁷ T. Özgüç 1982: 115, Lev. 55, 14.

³⁸⁸ Swiny 1985: 48, Lev. 4, Res. 10.

³⁸⁹ Erkanal-Erkanal 1987: 121.

³⁹⁰ Akyurt 1998: 33, Şek. 33e.

³⁹¹ A. Erkanal 1992: 451. Troia, Beycesultan ve Beşiktepe kazılarında da bulunan tipte bir çömlek Panaztepe'de bir tolus mezardan ele geçmiştir. İki adet yakın benzeri yine Panaztepe'den gelen ve şu an Manisa Müzesi'nde bulunan bu çömleklerin içinde hiçbir buluntuya rastlanmamıştır. Çömleklerin ölen süt çocukları ya da yeni doğmuş bebekler için kullanılmış olabileceği ya da uzakta denizde ölenler için yapılan birer sembolik mezar olabileceği düşünülmüştür.

³⁹² A. Erkanal 1993: 499.

Yerleşimin kuzey bölgeler ile olan ilişkilerine işaret eden bir diğer buluntu, mezarlık alanında bir pithos içerisinde bulunan yassı idol biçimli bir iğne örneğidir (Lev. 31.4). Bu iğnenin paraleli Kafkasya-Rachta'dan bilinmektedir³⁹³.

Panaztepe mezarlarında bugüne kadar kılıçlar, bıçaklar, usturalar, mızrak ve ok uçları gibi çok sayıda silah ele geçirilmiştir. Bir pithos mezarda bulunan iki bronz bıçaktan biri “kakma saplı bıçaklar” grubuna girmektedir³⁹⁴. Söz konusu bıçağın Panaztepe'de daha önce bulunan örneği Y. Ersoy tarafından Sandars'ın "Siana Bıçak grubu" örneklerinin bir alt grubu olarak değerlendirilmiştir³⁹⁵. Sandars, bu tipin özellikle Troia ile Rodos arasındaki bölgede yaygın olarak bulunduğunu belirtmiştir³⁹⁶. Bu tip bıçakların bugüne kadar yedi tanesi Astypalaia ve Rodos'tan (Siana, Ialysos ve Apsaktiras)³⁹⁷, bir tanesi Atina'da kapalı bir kontektsten, yedi tanesi Batı Anadolu'da Panaztepe'nin yanı sıra Kolophon (Lev. 34.1) , Fraktin³⁹⁸, Troia³⁹⁹, Beşik Tepe⁴⁰⁰ ve Müsgebi'den (Lev. 33.1), iki tanesi de Ulu Burun batığından⁴⁰¹ ele geçirilmiştir.

Bıçakların yanı sıra Panaztepe'de bugüne kadar iki adet bronz kılıç bulunmuştur⁴⁰². Kılıçlardan ilki Panaztepe'den Manisa Müzesi'ne satın alma yoluyla gelen çizi bezemeli bir örnektir (Lev. 31.3). M.Ö. 14. yüzyılın erken dönemlerine

³⁹³ Kafkasya'daki örnek Erken Demir Çağı iğneleri ile beraber değerlendirilmiştir. (A. Erkanal 1998: 455).

³⁹⁴ Erkanal-Öktü ve Çınardalı-Karaaslan 2005: 29.

³⁹⁵ Ersoy 1988: 58, Fig. 3.3., Lev. 7a-b, 67. Panaztepe örnekleri diğer örneklerin karakteristik özelliği olan dil uzantısına sahip değildir.

³⁹⁶ Sandars 1963: 140-142.

³⁹⁷ Sandars 1963: Lev. 27: 54-55; Dietz 1984: 57, Fig. 62:12

³⁹⁸ N. Özgüç 1955: 303-304, Fig. 23.

³⁹⁹ Dörpfeld 1902: 396, Fig. 384. Söz konusu bıçak Troia'nın VII. tabakasında bulunmuştur.

⁴⁰⁰ Korfmann 1986d: 327 Fig. 17:3.

⁴⁰¹ Pulak 2005: Lev. 71a.

⁴⁰² Ersoy 1988: 59, Fig. 3., Lev. 5; A. Erkanal 2002: 307.

tarhlandırılan bu örnek Sandars'ın tipolojisine göre Di tipi olarak sınıflandırılmıştır⁴⁰³. Benzer tipte çizi bezemeli kılıç örnekleri Kıta Yunanistan ve Girit'ten bilinmektedir⁴⁰⁴. Y. Ersoy kılıcın Knossos'ta bir atölyede yapılmış olabileceğini öne sürmüştür⁴⁰⁵. İkinci kılıç ise 2000 yılı kazılarında açığa çıkartılan bir tolos mezardan ele geçirilmiştir⁴⁰⁶. Genel özellikleriyle Batı Anadolu ve Ege'ye özgü bir görünümde olan bu örnek de Sandars'ın Di tipi kılıçlarına dahil edilmektedir⁴⁰⁷. Bu kılıcın en yakın paraleli, yine Panaztepe'den geldiği düşünülen⁴⁰⁸ ve günümüzde İzmir Arkeoloji Müzesi'nde korunan bir kılıçtır. Müzeye satın alma yoluyla gelmiş olan bu kılıç Müller-Karpe tarafından M.Ö. 14.-13. yüzyıllara tarihlendirilmiştir⁴⁰⁹. Bu üç örnek ve İzmir Agorası'nda bulunan (Lev. 20.3)⁴¹⁰ kılıç ile beraber İzmir Bölgesi'nde ele geçirilen kılıçların sayısı dörde ulaşmaktadır. Bilinen bu örneklerin yanı sıra, Selçuk Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılan bir grup M.Ö. 2. bin yıl buluntusu arasında da kılıç örneklerine rastlandığı rapor edilmiştir⁴¹¹. İzmir Bölgesi'nde kılıçların diğer bölgelere oranla sayıca fazla olması, M.Ö. 14-13. yüzyıllarda bölgede askerî elit bir tabakanın varlığı fikrini de beraberinde getirmektedir.

İkinci kılıcın bulunduğu tolos mezardan aynı zamanda bir boyalı Miken amforası da açığa çıkartılmıştır⁴¹². Bu kabın bezeme şekli açısından benzerleri

⁴⁰³ Ersoy 1988: 64, 67, 80; Di tipi kılıçlar için bkz. Sandars 1963: 123-125, 146-148.

⁴⁰⁴ Ersoy 1988: 61-62.

⁴⁰⁵ Ersoy 1988: 67.

⁴⁰⁶ A. Erkanal 2002: 307.

⁴⁰⁷ Sandars 1963: 123 vd.

⁴⁰⁸ A. Erkanal 2002: 307.

⁴⁰⁹ A. Erkanal 2002: 307, d.n. 10.

⁴¹⁰ Sandars 1961: 27-28, Lev. 19.7

⁴¹¹ A. Erkanal: 2002: 308.

⁴¹² A. Erkanal: 2002: 308, Res. 6, Çiz.1.

Kıbrıs'ta Kourion'dan⁴¹³, Kıta Yunanistan'da Asine, Mycenae ve Rizomylo⁴¹⁴ gibi merkezlerden GH IIIA1 döneminin sonu ile GH IIIA2 döneminden bilinmektedir.

Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde Gediz Nehri çevresinde yer alan Çerkezsultaniye⁴¹⁵, Eğriköy⁴¹⁶, Gavurtepe⁴¹⁷, Larisa⁴¹⁸, Sardis⁴¹⁹ ve Kumtepe⁴²⁰ yerleşimlerinde de (Hrt. 1) Miken seramik kap ve parçaları ele geçirilmiştir. Miken seramikleri bu yerleşimlere Panaztepe gibi kıyıda yer alan ve Ege Bölgesi'nin ticarî mallarını Anadolu'nun daha iç bölgelerine taşıyan bir ticaret merkezi aracılığıyla ulaştırılmış olmalıdır.

İzmir Bölgesi için bir ticarî dağıtım merkezi konumunda olan Panaztepe'nin kuzeyindeki kesimlerde, deniz aşırı ilişkilere işaret eden yerleşim ve buluntuların sayısında bir azalma göze çarpmaktadır. Kuzeybatı Anadolu'da önemli bir ticaret merkezi konumunda olan Troia ile Panaztepe yerleşimleri arasında Miken buluntularının ele geçtiği merkezler şu an için Elaia⁴²¹, Çandarlı/Pitane⁴²² ve Bergama (Hrt. 1) merkezleriyle sınırlıdır.

⁴¹³ Krş. için Bkz. Stubbings 1951: 35, Lev.VIII, 10.

⁴¹⁴ Mountjoy 1999c: 106, Fig. 20,107; 115, Fig. 23; 140; 325, Fig. 108, 33.

⁴¹⁵ Burada bulunan bir mezardan geldiği söylenen Miken üç kulplu çömleği için farklı bilimadamları tarafından GH IIIA1'den GH IIIC dönemine kadar değişen tarihler önerilmiştir (Boysal 1967: Lev. 22; Mee 1978: 125; Özgünel 1983: 738, Lev. 29; Özgünel 1996: 44, 89, Lev. 4.3).

⁴¹⁶ French 1969: 73, Fig. 19:18-19.

⁴¹⁷ Boysal 1967: 46-47, Lev. 31-32; Mee 1978: 128; Özgünel 1983: 738; Mellink 1988: 115; Mellink 1990:137; Mellink 1991: 138; Mellink 1993: 120; Gates 1994: 259.

⁴¹⁸ Boehlau-Schefold 1942: 169 ve Lev. 57:1.

⁴¹⁹ Hanfmann 1961: 14-16, Fig. 5; Hanfmann 1967: 25 Fig. 9, 26 fig. 10:13, 31-37; Bayne 2000: 118.

⁴²⁰ Meriç 1986: 199.

⁴²¹ Mellaart 1968: 188.

⁴²² Pitane'de bazı Miken seramik parçaları bulunduğu rapor edilmiştir (Mellink 1963: 189). 19. yüzyılda Pitane Nekropolünde Osman Hamdi Bey tarafından gerçekleştirilen kazılar sırasında açığa çıkartılan pithos biçimli mezarlarda yerli yapım tek renkte seramik ile beraber ahtapot bezemeli üzengi kulplu bir çömlek ele geçirilmiştir. Benzerleri Dodecanese'den bilinen örnek GH IIIC1 evresine tarihlendirilmiştir. (Özgünel 1983: 706, Lev. I-V; Mee 1978: 143; Mountjoy 1998: 60; Bayne 2000: 91).

Geç Tunç Çağı'nın başlarında güçlü Minos bağlantılarına sahip olan Troia'da, ithal ve yerli Miken seramik örneklerinin baskın olduğu geç dönemlerde de Minos etkilerinin devam ettiği görülmektedir. Yerleşimin VIg safhasına (GM/GH IIIA) tarihlendirilen bir kylix (Lev. 5.3) ile GM II/ IIIA1 dönemine tarihlendirilen Minos ithali ya da yerli kopyaları olan depolama amaçlı büyük boyda üzengi kulplu çömlekler (Lev. 4.1) devam eden bu etkilere birer örnek oluşturmaktadır. VIh safhasına ait bir testi (Lev. 5.5) üzerinde ise GM II stilinde bir dekorasyon görülmektedir.

Troia'da en erken Miken seramik parçaları (Lev. 5.2) yerleşimin VI. tabakasının ortalarında görülmektedir. Bu örnekler GH IIA dönemine tarihlendirilmişlerdir⁴²³. VI. tabakanın geç safhalarında sayıları giderek artan Miken seramikleri en yoğun olarak GH IIIA2-IIIB dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. C. Blegen, Troia'daki Miken seramiğinin büyük bir kısmının Argolis'ten ithal edildiğini belirtmiştir⁴²⁴ fakat yapılan analiz sonuçlarına göre Troia'daki Miken seramiğinin Troia'da ya da Doğu Ege Bölgesi'nde yer alan başka bir merkezde yapıldığı anlaşılmıştır⁴²⁵. Troia'nın bazı Miken seramik örnekleri Argolis Bölgesi'nden gelmiş olmakla beraber GH IIA döneminden itibaren görülen örneklerin çoğu, yumuşak olmaları ve altın ile gümüş mika içermeleriyle Argolis Bölgesi'nin seramik örneklerinden ayrılmaktadır. Miken seramiklerinin yerli üretim olduğuna işaret eden bir diğer özellik kap formlarıdır. Akdeniz Bölgesi'nde bulunan Miken seramiklerinin çok büyük bir kısmı, içerdikleri materyalleri taşıma amacına hizmet ettikleri için üç

⁴²³ Blegen vd. 1953: 10, Fig. 383.1, 35; Mountjoy 1993: 168.

⁴²⁴ Blegen vd. 1953: 38. C. Blegen, Troia'daki Miken seramiğini Argolis ithalleri, Doğu Akdeniz ithalleri ve yerli yapım olmak üzere üç gruba ayırmıştır.

⁴²⁵ Mountjoy 1997a: 258-267.

kulplu çömlek, üzengi kulplu çömlek, alabastron gibi kapalı formlardan oluşmaktadırlar. Özellikle Troia'nın tahrip tabakası olan VII'de bulunan Miken seramik formlarının ise kapalı formlar yerine çoğunlukla açık formlardan oluştuğu görülmektedir. Troia'da açık formların sayıca çok olması da Miken seramiğinin yerel olarak üretildiğini düşündürmektedir. Troia'nın yerli üretim seramiklerinin kil yapısı, bu dönemde bir seramik üretim merkezi konumunda olan Miletos'un seramiklerine benzemektedir. Miletos'un Troia'ya seramik ithal etmiş olması bu nedenle ihtimal dahilindedir⁴²⁶. Öte yandan seramiklerinin çoğu Mikenleşmiş stilde olan Miletos'un aksine, Troia'da bulunan Miken seramiğinin bütün seramik buluntularına oranı sadece %1-2'dir.

Kıta Yunanistan kökenli ithal seramik örneklerinin yanı sıra, Troia'nın VI. tabakasının orta safhalarına tarihlendirilen az sayıda seramik parçası Kiklad üretimi olarak yorumlanmaktadır⁴²⁷.

Seramik buluntulardan başka Troia'nın VI. tabakasında Kıta Yunanistan'da paralelleri bulunan⁴²⁸ fildişi diskler (Lev. 1.3) ele geçirilmiştir. Ayrıca yerleşimde bulunan steatit, akik, kehribar, dağ kristali ve cam hamurundan boncukların yanısıra, işlenmiş fildişi ve devekuşu yumurtaları⁴²⁹ gibi Ulu Burun batığından da bilinen

⁴²⁶ Mountjoy 1997a: 267; Mountjoy 1999b: 301.

⁴²⁷ Blegen vd. 1953: 162, 203. Kiklad ya da Kıta Yunanistan üretimi olabilecek bir parça daha bulunmaktadır. Söz konusu parçanın OM III dönemine tarihlendirilen bir Girit ithali olması da ihtimal dahilindedir (Blegen vd. 1953: 195).

⁴²⁸ Blegen 1937: 283-284.

⁴²⁹ Blegen vd. 1953: 23-30, Lev. 298-304.

Doğu kökenli buluntular, yerleşime uzak bölgelerden mal taşıyan ticaret gemilerince getirilmiş olmalıdır⁴³⁰.

Troia'nın VI. tabakasında Mısır ile ilişkilere işaret eden bir fayans parçası bulunmuştur⁴³¹. Öte yandan, bu parçanın Mısır ile birebir ilişkilerden ziyade Panaztepe'deki Mısır buluntuları gibi Mikenli tüccarlar vasıtasıyla yerleşime getirilmiş olması güçlü bir olasılıktır.

Troia'nın VI. tabakasında Kıbrıs'ın "Red Lustrous Wheelmade Ware" tipinde iki parça bulunmaktadır⁴³². Troia'nın VI, VIIa ve VIIb tabakalarında ise Kıbrıs'ın White Slip II seramiğine ait bazı parçalar bulunmuştur⁴³³ (Lev. 6.1). Kıbrıs-Enkomi'de Troia'nın VI ve VII. tabakaları ile çağdaş dönemlerde Batı Anadolu kökenli gri seramiğin yanı sıra Troia'nın "tan ware" örneklerine de rastlanması⁴³⁴ iki bölge arasında birebir gerçekleşen ticarî ilişkilere işaret etmektedir. Kıbrıs dışında Troia'nın Doğu Akdeniz bölgesi ile de güçlü bağlantılara sahip olduğu bilinmektedir. Tell Miqne Ekron yerleşiminde bulunan gri seramik örneklerinin nötron aktivasyon analizleri sonucu Troia kil profili ile uyuşması bu bağlantılara somut bir kanıt oluşturmaktadır⁴³⁵.

⁴³⁰ Korfmann'a göre Troia'da bulunan akik Gürcistan'dan, kehribar ise Baltık bölgesinden getirilmiş olmalıdır. (Korfmann 1995: 181).

⁴³¹ Müller 2001: 51.

⁴³² Eriksson 1993: 132.

⁴³³ White Slip II milk bowl örnekleri ile az sayıda White Slip II çömlek ve testi örnekleri bulunmuştur. Sayı olarak ise en fazla Troia'nın VII tabakasında ele geçirilmişlerdir. Todd 2003: 206; Blegen vd. 1953 : Fig. 417 (19-26), Fig. 418 (17-21).

⁴³⁴ Allen 1994: 47, d.n. 23. Yapılan nötron aktivasyon analizleri sonucu bir parçanın Troia'dan geldiği kesin olarak anlaşılırken diğer örneklerin hepsinin Kıbrıs kiline daha yakın oldukları görülmüştür. Böylece çoğu "tan ware" örneğinin Kıbrıs'ta yerel olarak üretilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁴³⁵ Allen 1994: 42.

Troia'da, Geç Tunç Çağı'nın başlarında Minos tipinde tezgâh ağırlıkları mevcutken VIIa tabakasında Kıta Yunanistan'da görülen üçgen ya da trapezoidal tipte yivli tezgâh ağırlıkları bulunmuştur⁴³⁶ (Lev. 2.1). Yivli trapezoidal tezgâh ağırlıklarının M.Ö. 13. yüzyılda Ege Bölgesi'nde sayıca en çok bulunduğu yer Troia'dır⁴³⁷. Pylos ve Knossos'taki Linear B tabletlerinde Doğu Ege adalarından ve Batı Anadolu kentlerinden insanların, özellikle de kadınların dokumacılık faaliyetleri ile ilişkili olarak bahsedildiği dönemin de M.Ö. 13 yüzyıl olması bu nedenle bir tesadüf olmamalıdır. Söz konusu Linear B tabletlerinde Troia'nın adı geçmese de Lemnos adasından söz edilmektedir. Knidos'tan Lemnos'a kadar Batı Anadolu-Doğu Ege Bölgesi'nde yer alan çok sayıda yerleşimin saray tabletlerinde adının geçmesi, bölgenin dokumacılık konusunda oldukça ünlü olduğunu göstermektedir.

Troia'nın VIIb tabakasında Miken seramiğinde bir azalma göze çarparken, Güneydoğu Avrupa kavimlerine ait olduğu düşünülen el yapımı kaba seramik grubuna dahil "Buckel" seramiği görülmeye başlamıştır. Fakat VIIb tabakasında Miken, hatta Minos etkilerinin sürdüğü görülmektedir. VIIb1 kontekstinde bulunan kırmızı akikten yapılmış bir Miken mührü⁴³⁸ (Lev. 1.2) buna kanıt oluşturmaktadır. Mühür üzerindeki agrimi (dağ keçisi) tasviri, Girit başta olmak üzere Kıta Yunanistan'dan ve Ege Bölgesi'ndeki adalardan bilinmektedir⁴³⁹.

⁴³⁶ Becks-Guzowska 2004: 102-104, Fig. 3-5. Troia'nın bu tabakasında tekstil üeriminin yapıldığı bir atölye bulunmuştur. (Korfmann 1997: 27-32, Lev. 18-20; Guzowska-Becks 2005: 284, tarihleme için Bkz. d.n. 40).

⁴³⁷ Guzowska-Becks 2005: 284.

⁴³⁸ Korfmann 1996: 36, Lev. 2.2.

⁴³⁹ Becks-Guzowska 2004: d.n. 98 ve 99.

Troia'nın 8 km. güneybatısında yer alan Beşik Koyu'nun Troia'nın limanı olduğu düşünülmektedir⁴⁴⁰. Troia üzerinden Marmara ve Karadeniz'e açılan gemiler, kuzey rüzgârları gibi kötü hava koşullarının ortadan kalkması için Beşik Koyu'nda beklemiş olmalıdır⁴⁴¹. Burada Troia VI'nın geç safhası ve VIIa safhası ile çağdaş (GH IIIA2-IIIB1) bir mezarlık alanı saptanmıştır⁴⁴². Gerek farklı mezar tipleriyle⁴⁴³ gerekse ceset ve yakma gömme adetleriyle Beşik Tepe'nin değişik kültürden insanların bir arada gömüldüğü bir mezarlık olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni bölgenin ticarî faaliyetler açısından aktif olmasından, yani farklı kültürlerle mensup insanların bölgede ticarî amaçlarla bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Beşik Koyu Troia'ya çok yakın olmadığı için gemilerin buraya getirdiği kargo mallarının yerel olarak üretilmiş küçük boyda kaplara konup Troia'ya taşındığı düşünülebilir. Bu durum Troia'nın neden çok sayıda Miken ithal seramiğine sahip olmadığını açıklayabilir. Beşiktepe'de bu dönemle çağdaş bir yerleşim bulunamamıştır. Öte yandan mezarlıkta bulunan yedi farklı mal grubuna ait 35 adet pithos ilginç bir tartışma konusunu başlatmıştır. Yedi farklı mal grubuna ait pithosların dört mal grubu Troia'da bilinirken, diğer üç mal grubu⁴⁴⁴ Troia'da hiçbir örneğe sahip değildir. Bu nedenle Troia'da bilinmeyen mal gruplarına ait pithosların ticaret gemileri tarafından kargo amaçlı olarak Beşik Koyu'na getirildikleri ve sonrasında mezarlıkta kullanıldıkları düşünülmektedir⁴⁴⁵. Beşiktepe Mezarlığı'nda

⁴⁴⁰ Korfmann 1986a: 231; Korfmann 1986c: 17.

⁴⁴¹ Korfmann 1986c: 17-18.

⁴⁴² Korfmann 1985: 109.

⁴⁴³ Mezarlıkta çömlek, küp, taş sanduka, etrafı kerpiç çevrili mezar ve megaron planlı oda mezar olmak üzere beş tipte mezar saptanmıştır. (Korfmann 1987: 264-266; Akyurt 1998: 14-15).

⁴⁴⁴ Sözkonusu üç mal grubuna 3 adet pithos örneği girmektedir.

⁴⁴⁵ Pavuk 2005: 275.

çok sayıda Miken seramiğinin yanı sıra çoğu Kıta Yunanistan'da yaygın olarak kullanılan tipte beş adet mühür de bulunmuştur⁴⁴⁶ (Lev. 1.5 ve Lev. 1.6).

⁴⁴⁶ Korfmann 1986a: 231 vd, Res. 6; Pavuk 2005: 275, d.n. 46.

IV. M.Ö. 2. BİNDE DENİZCİLİK FAALİYETLERİ

M.Ö. 2. binde deniz koşullarının da en az ham madde kaynaklarının bulunduğu bölgeler kadar ticaret rotaları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Akdeniz'de Nisan ayının ortalarından Haziran ayının ortalarına kadar ve Eylül ayının başından Ekim ayının ortalarına kadar denizcilik, antik dönem standartları için "güvenli" olarak kabul edilmekteydi⁴⁴⁷. Genel olarak denizcilerin mevsime bağlı olarak kuzeye ya da güneye yolculuk ettikleri ile ilgili bir görüş hakimdir⁴⁴⁸. Bu görüşe göre kışın hakim rüzgârlar güneye, yazın ise kuzeye esmektedir. Dönemsel esen hakim rüzgârların yanı sıra Ege Bölgesin'deki 'meltem' ya da Mısır'dan Filistin'e kadar etkili olabilen 'hamsini' gibi bazı yerel rüzgârlar da gemiler için oldukça büyük bir tehlike arz etmektedir⁴⁴⁹. Bir diğer tehlike doğu rüzgârlarının sudaki buharı yoğunlaştırması sonucu ani sislerle neden olarak görüş mesafesinin azalmasıdır. Gemiler için sayılabilecek başka bir tehlike yüzey akıntılarıdır. Gerek açık denizde gerekse kıyılara yakın yerlerde yüzey akıntıları, gemileri itme ya da tutma gücüne sahiptirler.

Hakim rüzgârlar, yerel rüzgârlar ve yüzey akıntıları, M.Ö. 2. binde rüzgâra karşı yön değişikliği kabiliyetine sahip olmayan gemilerin yüzleşmek zorunda kaldıkları büyük problemlerdi. Bu problemleri aşabilecek donanıma sahip olmayan

⁴⁴⁷ Hesiod, (*Works and Days*): 663-681.

⁴⁴⁸ Casson 1959: 39, 220; Barber 1987: 17-18; Shaw 1990: 423.

⁴⁴⁹ Chrysoulaki 2005: 79; H. Georgiou, hakim olan rüzgarlara rağmen Ege bölgesinde her mevsimde her rüzgarın beklenebileceğini belirtmektedir (Georgiou 1993: 361).

gemilerin bu dönemde Mısır, Levant ve Ege Bölgesi arasında ticarî faaliyetlerini gerçekleştirirken, saat yönünün tersi bir rota çizerek ilerledikleri düşünülmektedir⁴⁵⁰.

Gemilerin M.Ö. 2. binden itibaren sahip olduğu serin bağlantılı kare yelkenler⁴⁵¹, uzun yolculukların gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır. Mısır'dan Girit gibi bir bölgeye kadar olan bir mesafenin kürek çekilerek gidilemeyeceği zaten ortadadır⁴⁵². Öte yandan rüzgâr gücünü kullanarak uzun mesafeler katedebilen gemilerin rüzgâra karşı yelken açmaları mümkün değildi ya da en iyi ihtimalle çok sınırlıydı; rüzgâra karşı en çok 80°'lik bir açı ile yolculuk edebiliyorlardı⁴⁵³. Bunun asıl nedeni bu tipte gemilerin manevra kabiliyetinden yoksun oluşuydu. Bu nedenle, M.Ö. 2. binde kullanılan kare biçimli yelken sistemi için geminin pupa tarafından gelen rüzgâr en elverişli olanıydı⁴⁵⁴.

Her ne kadar kare yelkenler sayesinde uzun mesafe yolculukların yapılması mümkün olmuşsa da, deniz ticaretinin büyük bir kısmı, kısa mesafe duraklarından oluşan bir dizi yolculuktan ibaret olmalıydı. Gemilerin kısa mesafelerde durmasının temel nedeni, gemi tayfasının içme suyu ve yiyecek gibi ihtiyaçlarını karşılamaktı. Ticaret mallarıyla dolu olan bir geminin uzun yolculuklara yetecek kadar erzağı

⁴⁵⁰ McGrail 2001: 112.

⁴⁵¹ Yelken Mısır'da M.Ö. 4. binden beri kullanılsa da Akdeniz'de M.Ö. 2. binden itibaren kullanım görmeye başlamıştır (Wachsmann 1998: 9-38). Akdeniz'de yelkenli bir gemiye ait en erken tasvir ise Tell el Dab'a'da bulunan ve M.Ö. 18. yüzyıla tarihlendirilen bir Suriye mührü üzerinde görülmektedir (Wachsmann 1998: 42, Fig. 3.1).

⁴⁵² Rüzgâr gücünü kullanan gemilerin kürek gücü kullanılarak ilerleyen gemilere kıyasla farklı bir donanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır (Georgiou 1991: 63 vd.) Dönemin denizciliği hakkında daha detaylı bilgiler için Bkz. Wachsmann 1998: 295-303; McCaslin 1980: 102 vd.; Casson 1971: 30-40.

⁴⁵³ McCaslin 1980:102.

⁴⁵⁴ Ancak M.Ö. 13. yüzyılın sonunda bumbasız ve yelken ipine sahip yelkenlerin kullanılmaya başlamasıyla rüzgâra karşı yolculuklar gerçekleştirilebilmiştir ve bu da Demir Çağı'ndan itibaren deniz ticaretinde ani bir yoğunluğa ve ticaret rotalarında büyük değişikliklere sebep olmuştur (Wachsmann 2000: 803).

gemiye sığdırması olası görünmemektedir. Yani bir tarafta doğal olayların getirdiği bir kısıtlama, diğer tarafta farklı coğrafyalardan elde edilmesi gereken ticaret malları ve ham maddeler bulunmaktadır. Bu nedenle gemilerin rotaları, gerekli olan ham maddelerin bulunduğu bölgelerin coğrafyası, gemilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kıyı durakları ve mallarını satabilecekleri pazar yerleri gibi birden çok faktöre bağlı olarak çizilmiş olmalıydı.

Bu dönem denizciliği hakkında varılan yanlış bir yargı, gemilerin kıyı denizciliği yapmış olduklarıdır. Esasen, gemilerin kıyılardan uzak bir biçimde yolculuk etmelerini gerektiren bir çok sebep bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında, kıyılarda bekleyen korsanlar, düşman gemilerine saldırmaya izinli korsanlar ya da düşman gemileri gelmektedir. Geç Tunç Çağı'nda, Amarna arşivlerinde bu konu ile ilgili tabletler bulunmaktadır⁴⁵⁵. Ayrıca, güçlü bir esinti ile ilerleyen gemilerin rüzgâr altındaki sahillere, kaçamayacakları kadar hızlı yaklaşma tehlikeleri de bulunmaktadır. Gemiler açık denizde oldukları sürece rüzgârdan ve dalgalardan kaçma şansına sahiplerken kıyıda, yükselen deniz ve kıyıya vuran dalgalar nedeniyle hiçbir kaçma şansına sahip değildirler. Gemilerin, rüzgâr ile kıyı arasında, kıyıdan uzaklaşamayacakları bir pozisyona düşmeleri tunç çağlarında sıklıkla gerçekleşmiş olmalıdır. Kıyıdan 300 metrelik bir mesafeye kadar olan bir alanda bulunan batıklar bu sebeple batmış olmalıdırlar. Sınırlı manevra kabiliyetinin yanı sıra gemilerin iyi bir ip donanımına sahip olmayışları da bu problemin bir parçasıdır. Tunç çağlarına tarihlendirilen gemilerde makara sisteminin kullanılmadığı düşünüldüğünde⁴⁵⁶, acil

⁴⁵⁵ Moran 1992 (EA 101, EA 105, EA 114).

⁴⁵⁶ Bugüne kadar tunç çağı gemilerinde makara sisteminin kullanıldığına dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Bu konu hakkında Bkz. Wachsmann 2000: 809, d.n. 7.

durumlarda gemilerin yelken ve taş çapaları ile ilgili yapılması gereken ağır işler, oldukça uzun bir zaman almış olmalıdır.

Geç Tunç Çağı'nda gemiler fonksiyonlarına göre seremoni, savaş, balıkçı ve kargo olmak üzere dört grup altında sınıflandırılabilir. Deniz ticaretinde kullanılan gemi tipi kargodur. Kargo gemilerinin depo kapasiteleri, yelken ve kürek çekmek için gerekli tayfa sayısı gibi konular hakkında bilinenler ise oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı bilgiler Geç Tunç Çağı'na ait freskolar, gemi modelleri ve mühür ya da seramik gibi materyaller üzerinde karşımıza çıkan gemi tasvirlerinden elde edilmektedir⁴⁵⁷.

M.Ö. 2000 yılına tarihlendirilen taştan yapılmış bir Girit mührü üzerinde görülen gemi tasviri, Ege ve Akdeniz'in gemi direği ve donanımına sahip en erken tasviridir⁴⁵⁸. Daha geç dönemlere ait çok sayıda mühür üzerinde de gemi tasvirleri görülmektedir⁴⁵⁹.

GM IA döneminde Thera adasının Akrotiri yerleşiminde, Batı Evi'nde yer alan minyatür bir freskoda seremoni gemileri ile beraber görülen bir adet kargo gemisi ise bugüne kadar ticaret gemileri hakkında en detaylı bilgilerin elde edildiği tasvirdir (Lev. 39.3). Bu kargo gemisi M.Ö. 2. bin için tipik olan kare bir yelkene sahiptir. Geminin merkezî ambarı güvertede gösterilmiştir ve içinde tayfa

⁴⁵⁷ Gemi tasvirlerinin tamamı Tzachili tarafından üç grup altında incelenmiştir (Tzachili 1999: 857-862). M.Ö. 2. binde Mısır, Levant, Kıbrıs, Minos ve Miken gemi tasvirleri için ayrıca Bkz. Wachsmann 1998: 11-38, 42-60, 62-67, 85-122, 130-158.

⁴⁵⁸ Casson 1971: Fig. 34-36; Wachsmann 1998: Fig. 6.28; McGrail 2001: 112, Fig. 4.16. Günümüzde Ashmolean Müzesi'nde korunan örnekte herhangi bir yelken donanımı gösterilmemiştir.

⁴⁵⁹ Betts 1971: Fig. 1-15; Casson 1971: Fig. 37-40; Wachsmann 1998: Fig. 6.21.

oturmuştur. Yelken yukarıdaki bir seren ile desteklenmiştir. Gemi donanımı, serenleri ayarlamak için prasyalar, yelkeni yukarı çekmek ve indirmek için serenlerin kaldıraçları ve yelkeni dengelemek için iskotalardan oluşmaktadır. Güvertede yer alan tayfalar yelkeni ayarlamak için kaldıraçları hareket ettirmektedirler. Bu tayfaların karşısında olması gereken diğer tayfalar freskoda korunamamıştır. Alışılmışın aksine, geminin pupa tarafında iki tane dümen bulunmaktadır. Bu gemide hiç kürekçi bulunmadığı için iki dümen gerekli bir durum olabilir.

M.Ö. 2. binde seramik kaplar üzerinde tasvirlenen az sayıda gemi örneği bulunmaktadır. Bu örneklerin çoğu GH IIIC dönemine tarihlendirilmektedir. Kynos, Pylos, Gazi, Skyros, Seraglio, Phylakopi, Phaistos, Miletos (Lev. 17.2) ve Asine yerleşimlerinde GH IIIC dönemine tarihlendirilen seramikler üzerinde gemi tasvirlerine rastlanmıştır⁴⁶⁰. Asine'den gelen örnek bir üzengi kulplu çömlek üzerinde görülmektedir (Lev. 39.4). Bu örnekte kare yelken ve yelkenin arkasında kaldığı için sadece kadesi görülen gemi direği tasvirlenmiştir⁴⁶¹. Herhangi bir gemi donanımı gösterilmemiştir. Kürekler geminin iki yanında yer almaktadır. Yelkenin altında görülen çapraz bir payanda güverteye işaret etmektedir. Geminin lombar ve sancak tarafları kürekçileri ağırlamak için açık bırakılmış olabilir.

Freskolardan seramiklere çeşitli tipte buluntular üzerinde görülen gemi tasvirlerinin yanı sıra batıklardan günümüze kalan kalıntılar, şüphesiz söz konusu dönemin gemi yapım teknikleri hakkında en kesin bilgileri vermektedir. Gerek M.Ö. 1305 yılına tarihlendirilen Ulu Burun batığı, gerekse kendisinden 100 yıl sonraya

⁴⁶⁰ Wachsmann 1998: 130-141.

⁴⁶¹ Mountjoy 1993: 165; Wachsmann 1998: 139-140, Fig. 7.22.

tarikhendirilen Gelidonya batığı, geride bıraktıkları gemi kalıntılarında anlaşıldığı kadarıyla Greko-Romen olarak adlandırılan teknikte inşa edilmişlerdir⁴⁶². Bu tekniğe göre kaplama tahtaları zıvanalarla birbirlerine tutturulduktan sonra kavelalar ile birbirine kilitlenmekte ve böylece oluşturulan tekne kabuğuna, kaburga tahtaları sonradan yerleştirilmektedir (Lev. 40.1). Bu teknik, ilk olarak geminin dışı yapıldığı için "kabuk temelli yapı" (shell based construction) olarak bilinmektedir (Lev. 41.2). Günümüzde ise ilk olarak geminin iskeleti yapılmakta, geminin dışı sonradan iskeletin etrafında inşa edilmektedir. Bu teknik ise "iskelet temelli yapı" (skeleton based construction) olarak bilinmektedir (Lev. 42.1).

Ulu Burun gemisinin omurgası ve kalasları sedir ağacından, geçme parçaları ise meşe ağacından yapılmıştır (Lev. 40.2)⁴⁶³. Sedir ağacının tunç çağlarında gemi yapımı için kullanıldığı hâlihazırda bilinmektedir⁴⁶⁴. Ulu Burun batığına ait hasır sepet biçiminde parmaklıklar olduğu anlaşılan kalıntılar, aynı döneme ait Mısır duvar boyalarında tasvirlenen Suriye gemilerinde karşımıza çıkmaktadır (Lev. 55.1). Gelidonya batığına ait çok az sayıda ahşap parçası ele geçirilmiştir (Lev. 41.1). Söz konusu ahşap parçalarının meşeden yapıldığı anlaşılmış olup geminin geçme kısımlarına ait olduğu tahmin edilmektedir⁴⁶⁵. Argolis Körfezi'nde bulunan ve Gelidonya Batığı ile çağdaş olan Iria batığının gemi kalıntıları hakkında ise bugüne kadar herhangi bir rapor yayımlanmamıştır.

⁴⁶² Pulak 1994: 383; Pulak 1998: 210; Bass 1999: 22-23; Turanlı 1999: 67.

⁴⁶³ Pulak 1998: 213; Bass 1999: 22-23.

⁴⁶⁴ Meiggs 1982: 118, 134, 136, 408.

⁴⁶⁵ Bass 1999: 22.

Ulu Burun ve Gelidonya batıklarının Ege kökenli değil, Kıbrıs ya da Yakın Doğu kökenli gemiler oldukları hafifleri tarafından belirtilmektedir. Bu durumda bugüne kadar Ege gemilerinin yapımı ile ilgili elimizde herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Fakat, Girit-Knossos ve Thera-Akrotiri'de bazı mimari yapılarda kullanılmış olan marangozluk işçiliği, zıvanalı geçme tekniğinin bu dönemde Ege bölgesinde bilindiğini göstermektedir⁴⁶⁶. Bu nedenle, bu tekniği bilen Egeli marangozların gemilerini de aynı teknikle inşa etmiş olmaları mümkündür.

Ege Bölgesi'nin M.Ö. 2. bin denizciliği ile ilgili olarak arkeolojik kontekstlerde karşımıza neredeyse hiç çıkmayan önemli bir buluntu grubu çapalardır⁴⁶⁷. Mısır, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'de bu dönemde kullanılan çapalar bir ya da daha çok deliğe sahip olan taşlardan yapılmıştır⁴⁶⁸. Çapaların kullanılmasındaki amaç, gemilerin denizde belirli bir noktada durmasını ve sabitlenmesini sağlamaktır. Bu nedenle çapalar gemilerin olmazsa olmaz eşyalarıydı. Belirli tiplere sahip olan çapalar aynı zamanda ait oldukları bölgeler hakkında ipucu vermektedirler. Bu nedenle, kökenleri bilinen çapaların ait oldukları bölge dışında bir coğrafyada bulunmaları, birebir deniz bağlantılarına işaret etmeleri bakımından önem taşımaktadır.

MÖ. 2. binde Ege Bölgesi'nde yoğun olarak gerçekleştirilmiş deniz ticaretine rağmen bugüne kadar neden çok az sayıda çapa ele geçirildiği bilinmemektedir. Bu konuda yapılan güçlü tahminlerden birisi delikli taş çapalar yerine "killick" olarak

⁴⁶⁶ Wachsmann 2000: 806-807.

⁴⁶⁷ Ege bölgesinde bugüne kadar bulunmuş olan çapaların bir listesi için Bkz. Wachsmann 2000: 817-818.

⁴⁶⁸ Bu dönemin farklı çapa tipleri için Bkz. Wachsmann 2000: 815-816.

adlandırılan bir çapa tipinin kullanılmış olabileceğidir. "Killick", ahşaptan yapılmış bir alettir ve ağırlık amacıyla kullanılan taşları tutmaya yarar (Lev. 42.2). Bu alet ile beraber kullanılan taşların delinmesine gerek kalmamaktadır. Bu nedenle zaman içerisinde çürüyüp kaybolan ahşap aletten geriye kalan taşın, bir zamanlar çapa olarak kullanıldığını gösterecek hiçbir kanıt yoktur.

IV.1. BATIKLAR

IV. 1. 1. ŞEYTAN DERESİ

Bodrum-Gökova Körfezi'nde yer alan Şeytan Deresi'nde 1975 yılında Geç Tunç Çağı'nın başlarına tarihlendirilen bir batık kazılmıştır (Hrt. 2). Dönemi konusunda bazı anlaşmazlıklar bulunmakla beraber⁴⁶⁹ hafirleri tarafından batık için kabul edilen tarih M.Ö. 15. yüzyıldır⁴⁷⁰.

Daha geç bir döneme ait olduğu düşünülen kurşundan bir balık ağı ağırlığı dışında kazı alanında sadece seramikler bulunmuştur ve gemiye ait hiçbir ahşap parçası ele geçirilememiştir⁴⁷¹.

Batıkta bulunan seramiklerin tamamı kahverengi ve kaba hamurludur⁴⁷². Üçü kulplu, üçü kulpsuz olmak üzere 6 adet pithos ile beraber çeşitli amforalar

⁴⁶⁹ Bazı bilim adamları tarafından batığın tarihi M.Ö. 7. yüzyıl gibi geç bir tarihe kadar çekilmektedir.

⁴⁷⁰ Batığın kargosu G. Bass tarafından M.Ö. 1600 yıllarına tarihlendirilmiştir (Bass 1976: 301).

⁴⁷¹ Bass 1976: 295.

⁴⁷² Bass 1976: 296.

bulunmuştur. G. Bass, batıkta bulunan amforaları (Lev. 43.4) Beycesultan'ın M.Ö. 1650-1550'ye tarihlendirilen IVb tabakasındaki örnekler ile, iki adet tek kulplu testi (Lev. 43.5) Troia'nın VI. tabakasındaki örnekler ile, diğer bazı amfora örneklerini (Lev. 43.2) Girit'in OM III dönemine ait seramik örnekleri ile ve pithosları da (Lev. 43.3) Malia'dan bazı benzer kaplar ile karşılaştırmıştır⁴⁷³. Krater örneği ise (Lev. 43.1) GMI döneminde Tylisos'ta bulunan örneklerin karakterindedir. Bass, bu seramiklerde görülen Anadolu-Ege karışımı özelliklerin Miletos'a gelen Minosluların kıyıda içeride yer alan yerleşimleri de etkilediği bir zaman dilimini yansıttığını düşünmektedir. Batıkta bulunan seramiklerin, Minoslu değil Minoslaşmış olmaları nedeniyle bölgede yeri henüz tespit edilemeyen bir seramik atölyesinden batığa yüklenmiş olmaları güçlü bir ihtimaldir. Süngerciler tarafından bölgede yapılan dalışlarda Şeytan Deresi batığında bulunan tipte kapların bulunduğu bildirilmektedir⁴⁷⁴. Gökova Körfezi'nde yer alan ve adını keramikten alan Keramos, bölgede çok sayıda seramik atölyesinin bulunduğuna işaret etmektedir. Nitekim G. Bass tarafından böylesine mütevazı bir kargonun uzak bir başka bölgeden getirilmiş olma ihtimalinin son derece düşük olduğu belirtilmektedir⁴⁷⁵.

Kazı alanında gerek batığın kendisine ait herhangi bir kalıntıya rastlanmaması, gerekse seramikten başka bir buluntunun ele geçmemesi, teknenin rüzgârla alabora olduğunu ve yükünü denize bırakarak kurtulmaya çalıştığını düşündürmektedir.

⁴⁷³ Bass 1976: 298-302.

⁴⁷⁴ Alpözen 1997: 90.

⁴⁷⁵ Bass 1976: 302.

IV. 1. 2. ULU BURUN

1982 yılında Antalya-Kaş yakınlarında bulunan Ulu Burun Batığı (Lev. 44.1), Geç Tunç Çağı ticareti ile ilgili çok önemli bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Batığın doğudan gelip batı istikametine doğru seyrettiği, battığı bölgeye bakılarak da Anadolu'nun güney kıyıları yakınından geçtiği anlaşılmaktadır. Side yakınlarında rapor edilen M.Ö. 15. yüzyıla tarihlenen olası bir batığa ait bakır ingotlar⁴⁷⁶, M.Ö. 1200 yıllarına tarihlendirilen Gelidonya batığı ve Datça Yarımadası'nın batı ucunda yer alan Deveboynu Burnu'nda (Knidos açıkları) rapor edilen bir bakır ingot⁴⁷⁷, Anadolu'nun güney kıyılarının Geç Tunç Çağı ticaret gemilerine yabancı olmadığını göstermektedir (Hrt. 2).

Ulu Burun batığının kargosu çoğunlukla ticaret amaçlı ham maddelerden oluşmaktadır. Bu ham maddelerin başında 10 ton bakır ve bir tona yakın saf kalay gelmektedir⁴⁷⁸.

Batıkta bulunan bakır kargosu, Mısır mezarlarının duvar resimlerinde de tasvirleri görülen öküz gönü biçimli ve pide biçimli olarak isimlendirilen iki ingot tipinden oluşmaktadır. Öküz gönü biçimli ingotların her biri yaklaşık 25 kilogramdır ve batıkta toplam 354 adet bulunmuştur (Lev. 45.2). Bunlar arasında yarım öküz gönü biçimli ingotlar ile (Lev. 45.3) öküz gönü biçimli form içerisinde kabul edilen, daha küçük boyda olan, erken bir tip olduğu düşünülen ve Minos

⁴⁷⁶ Buchholz 1959: 27, Lev. 3: 5-6, 30. Side ingot örneği, Bulgaristan kıyısında yer alan Çerkovo ingot örneği gibi Girit- Hagia Triadha'da bulunan erken dönem ingotları ile benzerlikler göstermektedir. (Gale 1991b: 200-201).

⁴⁷⁷ Bass 1986a: 272.

⁴⁷⁸ Bu bire onluk oran aynı zamanda tunç yaparken bakır ve kalayın birbirine karışım oranlarıdır.

kontekstlerinde ele geçirilen "yastık biçimli" ingotlar da bulunmaktadır (Lev. 45.4)⁴⁷⁹. Pide biçimli ingotlar ise batıkta toplam 130 adet örneğe sahiptir (Lev. 45.5).

Ulu Burun batığında bulunan öküz gönü biçimli ingotların neredeyse tamamı M.Ö. 14 yüzyıldan geç 13. ya da erken 12. yüzyıla kadar kullanım görmüş olan, Buchholz'un 2 ve 3 tipindeki formlardadır⁴⁸⁰. Beş adet "yastık biçimli" ingot daha çok M.Ö. 16. ve 15. yüzyıllarda yaygın olmakla beraber Mısır duvar resimlerinde M.Ö. 14. yüzyıla kadar tasvirlerine rastlanmaktadır. Bu durum, ingot formlarının tarihleme için tek başına yeterli olamayacağını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Ulu Burun batığında bulunan bazı öküz gönü biçimli bakır ingotlar ile pide biçimli bakır ingotların tamamına kurşun izotop analizleri uygulanmıştır. Sonuçlar henüz bilinmeyen bir bakır kaynağına işaret etmektedir. Bununla beraber Kıbrıs'ın farklı yerleşimlerinden gelen Geç Tunç Çağı I tarihli çok sayıda buluntunun kurşun izotop analizleri, Ulu Burun örnekleri ile bir şekilde benzerlik göstermektedir⁴⁸¹. Bu nedenle Ulu Burun batığında bulunan bakır ingotların Kıbrıs'ta henüz yeri saptanamayan bir bakır yatağından gelmiş olabileceği düşünülmektedir. Ulu Burun batığından 100 yıl sonra batmış olan Gelidonya batığında bulunan ingotların, atomik absorpsiyon ve kurşun izotop analizlerine göre Kıbrıs bakırından yapıldığı anlaşılmıştır⁴⁸². Ulu Burun batığında bulunan bazı öküz gönü biçimli ingotlar ile bir adet pide biçimli ingot üzerinde yapılan atomik absorpsiyon analizlerinin Gelidonya

⁴⁷⁹ Buchholz 1959: 27-33; Pulak 1998: 195. Buchholz'un Tip 1b ingotları olarak bilinirler ve M.Ö. 16 ve 15. yüzyıllarda yaygın olarak kullanım görmüşlerdir (Buchholz 1959: 7, Fig. 2).

⁴⁸⁰ Buchholz 1959: 1-40.

⁴⁸¹ Kıbrıs'taki bu yerleşimler için Bkz. Stos-Gale ve Gale 2003: 95.

⁴⁸² Muhly 1991: 188 vd.; Gale 1991b: 228-231.

batıdaki örneklerden farklı sonuçlar vermesi de, bu gemilerin Kıbrıs'ın farklı bakır yataklarından gelen ingotları taşıdıklarını göstermektedir⁴⁸³.

Batıkta bulunan öküz gönü biçimli ingotların 160 tanesi üzerinde, pide biçimli ingotların da 62 tanesi üzerinde bir ya da birden çok sayıda işaret bulunmaktadır⁴⁸⁴. İşaretlerden en az beş tanesi Kıbrıs-Minos (Cypro-Minoan) yazısı ile ilişkilidir. İşaretlerden birisi Girit-Hagia Triadha'da bulunan öküz gönü biçimli bir bakır ingotta görülen işaretle aynıdır. Benzer işaretler Kıbrıs-Enkomi ile Sardunya'da bulunan ingot örneklerinde de görülmüştür⁴⁸⁵. Ulu Burun ingotlarından biri üzerinde görülen başka bir işaret, 2004 yılında Mochlos'ta bulunan ve M.Ö. 15. yüzyıla tarihlendirilen yarım bir öküz gönü biçimli ingot parçasında da görülmektedir⁴⁸⁶. Mochlos ingot örneğinin Kıbrıs'ta bilinmeyen bir maden yatağının bakırından yapıldığı anlaşılmaktadır⁴⁸⁷. Ulu Burun batıdaki öküz gönü biçimli ingotların çok büyük bir kısmının da aynı maden yatağına işaret etmesi⁴⁸⁸, Ulu Burun gibi başka bir batığın bir yüzyıl önce Girit-Mochlos'a aynı kaynaktan metal getirdiğini göstermektedir.

Bakır ingotların yanı sıra batıkta bulunan tunç ve gümüşten yapılmış buluntular, kalay ingotlar ve kurşun balık ağı ağırlıkları da analizlere tâbi tutulmuştur. Bakır alaşımlı eserlerin bakır ingotlardan oldukça farklı sonuçlar verdiği görülmüştür. Sadece iki adet mızrak ucu ile bir Miken kılıcı Kıbrıs'taki

⁴⁸³ Pulak 1991: 302.

⁴⁸⁴ İngotlar üzerinde görülen işaretler için Bkz. Pulak 1998: 196, Fig. 10.

⁴⁸⁵ Turanlı 1999: 38.

⁴⁸⁶ Soles 2005: 434.

⁴⁸⁷ Mochlos'ta bulunan bu ingot parçası Kıbrıs'ta bilinen bakır yataklarından farklı izotop sonuçlarına sahiptir ve Enkomi'de M.Ö. 13-12. yüzyıllarda bulunan bazı cüruflar ile aynı kaynaktan gelmişlerdir.

⁴⁸⁸ Stos-Gale ve Gale 2003: 95.

Apliki-Solea yatakları ile bağlantılı sonuçlar ortaya koymuştur. Kurşundan yapılmış iki adet disk biçimli terazi ağırlığı ve üç adet balta Attika-Laurion maden yatakları ile, analizi yapılan diğer 19 buluntu ise Toros Dağları'nın maden yatakları ile benzer sonuçlar vermiştir⁴⁸⁹. Batıkta Toros Dağları'nın maden yataklarından geldiği anlaşılan bu metal buluntular Hititler'in metal üretimi ile bağlantılı olmalıdır. Toroslar'daki zengin maden yatakları bu dönemde çok büyük bir ihtimalle Hitit İmparatorluğu'nun kontrolü altında işletiliyordu. Batıkta bulunan 100 adet kurşun balık ağı ağırlığının çoğunluğu Toros, bir kısmı da Laurion ve Siphnos yataklarından gelen kurşundan yapılmıştır⁴⁹⁰.

Ulu Burun batığında bulunan kalay ingotlar güvenilir bir tarihleme verebilen en erken örneklerdir⁴⁹¹. Batıkta bulunan kalay ingotların kaynağı hala belirlenememiştir ve yeni buluntular ışığında analizlerinin tekrar yapılması gerekmektedir. Fakat İspanya, Güney İngiltere ya da Doğu Avrupa kaynaklı olmadıkları kesinliğe kavuşturulmuştur⁴⁹². Zengin kalay yataklarına sahip olan Afganistan, batıkta bulunan kalay ingotların geldiği yer için en güçlü olasılıktır.

Toroslar'ın gümüş ve kurşunun yanı sıra zengin kalay yataklarına da sahip olduğu bilinmektedir. Öte yandan bu yatakların Erken Tunç Çağı'nda yoğun olarak kullanıldığı⁴⁹³ ve kaynakların Orta Tunç Çağı'nın başlarından itibaren tükendiği

⁴⁸⁹Pulak 1993: 354; Stos-Gale ve Gale 2003: 95.

⁴⁹⁰ Stos-Gale ve Gale 2003: 95-96.

⁴⁹¹ Diğer kalay ingotlardan üçü Kfar Samir'den gelmektedir ve üzerlerinde Kıbrıs-Minos hecesi bulunmaktadır (Galili vd. 1986: 25-36). Başka iki örnek yine üzerlerindeki Kıbrıs-Minos işaretlerine dayanılarak GTÇ'ye tarihlendirilmiştir ve geldikleri bölge bilinmemektedir (Maddin vd. 1977: 46).

⁴⁹² Pulak 1998: 200-201; Stos-Gale ve Gale 2003: 96.

⁴⁹³ Yener-Vandiver 1993a: 221-222; Yener-Vandiver 1993b: 261.

anlaşılmaktadır⁴⁹⁴. Orta Tunç Çağı'nın başlarında Asurlu tüccarların altın ve gümüş karşılığında Anadolu'daki ticaret kolonilerine tekstil ürünleri ve kalay getirmeleri de, Anadolu'nun en azından bu dönemden itibaren kalay ihtiyacını dışarıdan sağladığını göstermektedir⁴⁹⁵. Bu nedenle Ulu Burun batığındaki kalay buluntuların kökeninin Toroslar'dan gelmiş olması olasılık dışı gibi görünmektedir. Bununla beraber A. Yener tarafından yapılan kurşun izotop analizleri, batıkta bulunan kalaydan yapılmış bir mataranın Toroslar'ın Bolkardağ bölgesinden gelmiş olabileceğini göstermiştir⁴⁹⁶. Söz konusu kalay mataranın tek benzer örneği Mısır'dan bilinmektedir. Her ne kadar Mısır örneğine kurşun izotop analizi uygulanmamışsa da, her iki kabın da Suriye-Filistin bölgesinde bir atölyede yapılmış olduğu düşünülmektedir⁴⁹⁷. Bu nedenle Ulu Burun matarasının kurşun izotop analizi sonuçlarının Toroslar'a işaret etmesi oldukça ilginçtir.

Batıkta bulunan kalay ingotlardan birisi, ucundaki deliği ile taş bir çapayı andırmaktadır⁴⁹⁸. Bu formda ingotlar, Mısır'ın Thebes kentinde yer alan Amenamopet mezarında iki Suriyeli'nin omuzlarında taşınmaktadır (Lev. 56.1)⁴⁹⁹. Bu tipte ingota ait olabilecek bir parça Haifa'nın güneyinde bulunan ha-Hotrim batığından bilinmektedir. Son yıllarda Girit-Mochlos'ta da aynı formda bir kalay ingot bulunmuştur⁵⁰⁰.

⁴⁹⁴ Pulak 1997: 240.

⁴⁹⁵ Yener 1986: 469-472.

⁴⁹⁶ Pulak 1993: 354.

⁴⁹⁷ Pulak 1993: 354.

⁴⁹⁸ Pulak 1997: Fig.8.

⁴⁹⁹ Bass 1967: 65, no.9. Aynı duvar resminde diğer insanlar da pembe renkte öküz gönü biçimli bakır ingotlar taşımaktadırlar.

⁵⁰⁰ Soles 2005: 432.

Kalay ingotlardan birisi üzerinde bazı bakır ingotlar üzerinde de görülen bir işaret bulunmaktadır. Bakır ve kalay genellikle farklı coğrafyalardan geldikleri için söz konusu işaret bir üretim yerinden ziyade ürünün gideceği yeri ya da ihraç eden merciiyi ifade ediyor olmalıdır⁵⁰¹.

Batıkta yaklaşık olarak 175 adet cam ingot bulunmuştur (Lev. 50.2). Kobalt mavisi, turkuaz ve eflatun renklerinde olan bu ingotların, Ugarit ve Amarna⁵⁰² metinlerinde adı geçen ve Suriye-Filistin kıyılarından ticaret malı olarak getirilen *mekku* ve *ehlipakku* oldukları düşünülmektedir⁵⁰³.

Amarna'da cam yapımında kullanıldığı tahmin edilen bazı buluntuların Ulu Burun batığında bulunan tipte cam ingotların yapımında da kullanıldığı düşünülmektedir.⁵⁰⁴ Amarna'daki bu buluntular pişmiş topraktan silindir biçimli kalıplardan oluşmaktadır ve Ulu Burun batığında bulunan cam örnekler ile tamamen aynı ölçülerdedir. Bu kalıplarda görülen kobalt mavisi kalıntılar, camın Mısır'da yapıldığı görüşünü güçlendirmektedir⁵⁰⁵.

Batıkta çoğunluğu oluşturan kobalt mavisi ingotların analizi, kimyasal olarak hem 18. Sülale Mısır vazoları hem de Kıta Yunanistan'da bulunan Miken mavi cam boncukları ve amuletleri ile aynı özelliklere sahiptir, böylece hepsinin aynı kaynaktan gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁰¹ Madenlerin kaynağından çıkarıldıkları bölgede eritilip, taşımada kolaylık sağlaması bakımından ingot kalıplarına döküldükleri düşünülmektedir. Çıkarıldıkları alanda ingot formu verilen farklı madenlerin bu nedenle aynı üretim merkezinden gelmiş olmaları olasılık dışı görünmektedir.

⁵⁰² Moran 1992 (EA 148).

⁵⁰³ Bass 1986a: 282.

⁵⁰⁴ Pulak 1998: 202.

⁵⁰⁵ Bass 1997: 161-162.

Linear B tabletlerine göre Egeli marangozlar mobilya ve at arabası yapımında egzotik materyaller de kullanmışlardır⁵⁰⁶. Ulu Burun batığında bulunan şimşir ve abanoz (Lev. 51.3) Bass tarafından bu tipte bir kullanıma yönelik olarak değerlendirilmektedir. Ulu Burun batığında bulunan şimşirden yapılmış yazı tahtaları (Lev. 45.1) Yakın Doğu kökenlidir⁵⁰⁷. Yazı tahtasında herhangi bir balmumu izine rastlanmamasına rağmen, bu tip örneklerde yazıların balmumu üzerine yazıldığı, daha geç dönemlere ait başka örnekler sayesinde bilinmektedir⁵⁰⁸. Eğer yazı tahtasında balmumu üzerine yazılmış bir not var idiyse, içeriğinin kralî bir mesaj ya da geminin uğramayı planladığı merkezlerin bir listesi olduğu düşünülebilir.

Ulu Burun batığında abanoz ağacına ait bazı parçalar bulunmuştur (Lev. 51.3)⁵⁰⁹. Afrika'nın tropik bölgelerinde yetişen bu ağacın parçaları gemiye çok büyük bir ihtimalle Mısır yoluyla getirilmiştir. Linear B tabletlerinde abanoz ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmazken Amarna tabletlerinde Mısır'ın Arzawa ve Alaşya'ya abanoz ihraç ettiği yazılıdır⁵¹⁰.

Ulu Burun batığında yumurta kabuğundan yapılmış boncuklardan başka en az üç tane de devekuşu yumurtasına ait kabuk bulunmuştur⁵¹¹. Kap olarak kullanılan devekuşu yumurtaları Kıta Yunanistan'da Mycenae ve Ayios Stephanos'tan, Girit'ten

⁵⁰⁶ Ventris-Chadwick 1973: 135, 559, 575.

⁵⁰⁷ Bass vd. 1989: 10-11; Payton 1991; Warnock-Pendleton 1991; Symington 1991. Bu tipte yazı tahtaları Homeros tarafından da Yakın Doğu'ya atfedilmiştir (İlliad 6.169).

⁵⁰⁸ Payton 1991: 99-106.

⁵⁰⁹ Bass vd. 1989: 9, Fig.17; Bass 1997: 163.

⁵¹⁰ Moran 1992.

⁵¹¹ Bass 1997: 165.

ve Thera'dan bilinmektedir⁵¹². Batıdaki devekuşu yumurtalarının Suriye'den, olasılıkla da Ugarit gibi bir limandan Kıbrıs yoluyla Ege Bölgesi'ne ihraç edildiği düşünülmektedir⁵¹³.

Müzik aleti olabilecek kaplumbağa üst kabuğuna ait parçalar da bulunmuştur. Antik dönemlerde kaplumbağa üst kabuğunun ud ve lir gibi telli çalgılarda ses kutusu olarak kullanıldığı bilinmektedir⁵¹⁴.

Batıkta, üzerinde Mezopotamya bitumeni bulunan 20 adet deniz kabuğundan yapılmış yüzük de ele geçmiştir (Lev. 50.3)⁵¹⁵. Bitumen üzerinde yapılan analizler kaynağının Irak olabileceğini göstermiştir.

Sayıları binlerle ifade edilen kehribar, akik, kuartz, deniz kabuğu, altın, kemik, devekuşu yumurtası, fayans ve camdan boncuklar batığın kargosunda bulunmuştur⁵¹⁶. Kehribarın kimyasal analizler sonucu Baltık kehribarı olduğu anlaşılmıştır (Lev. 48.4)⁵¹⁷.

Batıkta bulunan 10 adet pithostan (Lev. 48.3) en az üçü içerisinde 135 adet Kıbrıs seramiği ele geçirilmiştir. Bu seramikler 22 adet yağ kandili (Lev. 46.5), 19 adet Base Ring II (Lev. 46.4), 29 adet White Slip II (Lev. 46.3), 35 adet White Shaved testicik (Lev. 46.2), 10 adet duvar kandili, 4 adet yonca ağızlı testi ve 3 adet

⁵¹² Sırasıyla Cline 1994: 237 no. 940-943, 238, no. 947, 951-953, 948-949.

⁵¹³ Bass 1997: 165.

⁵¹⁴ Pulak 1991: 296.

⁵¹⁵ Pulak 1988: 26-27, Fig. 31, Bass vd 1989: 11-12, Fig. 20.

⁵¹⁶ Pulak 1988: 25, Fig. 27; Bass vd. 1989: 6-8, Fig. 11; Pulak 1988: 25, Fig. 28; Bass 1986a: 286, 289, İll. 26.

⁵¹⁷ Bass 1986a: 286, 289, İll.25.

Bucchero testiden (Lev. 46.1) oluşmaktadır⁵¹⁸. Kullanım izi bulunmayan bu Kıbrıs seramiklerinin kargo malı oldukları açıktır. Eğer batığın istikameti Ege idiyse, batıkta bulunan Kıbrıs seramiklerinin sayısı sadece Kommos, Tiryns ve Ialysos gibi sayılı merkezlerde bulunan az sayıda Kıbrıs seramiği ile zıtlık oluşturmaktadır. Ulu Burun Batığı, bugüne kadar Geç Tunç Çağı'nda Ege bölgesinin tamamında bilinen Kıbrıs seramiklerinin neredeyse iki katını taşıyordu. Bir diğer deyişle, eğer gemi Ege bölgesine ulaşıyorsa, Ege bölgesinden bilinen Kıbrıs seramikleri bugün bilinenin üç katı olacaktı.

Gemide bulunan çok sayıda Miken seramiği fonksiyonuna göre gündelik kullanım kapları ve taşıma kapları olarak ikiye ayrılmaktadır (Lev. 47.1-6). Taşıma kaplarından 10 tanesi kaba tipte üzengi kulplu çömlektir (Lev. 47.3). Petrografik analiz sonuçlarına göre bu kaplardan üçü Batı Girit, beşi Orta Girit, biri de Mycenae'den gelmiştir. Gri hamur rengine sahip bir örneğin ise Ege dışından geldiği tahmin edilmektedir⁵¹⁹. Çoğu Girit kökenli olan bu kapların Kıbrıs ve Levant bölgelerine farklı şekillerde ulaştıktan sonra tekrar doldurulup tayfanın kullanımı için ya da kargonun bir parçası olarak gemiye taşındığı düşünülmektedir⁵²⁰.

Batıkta bulunan küçük boyda 10 adet üzengi kulplu çömleğin kokulu yağ içerdiği düşünülmektedir (Lev. 47.1, Lev. 47.6). Levant ve Kıbrıs'ta yaygın olarak bulunan bu çömlekler de aynı şekilde yeniden doldurulup gemiye konmuş olmalıdırlar.

⁵¹⁸ Bass 1986a: İll. 10,11,12,14,25; Bass 1987a: Fig. 12; Bass 1989: 309; Pulak 1990: 320-322; Pulak 1996: 224.

⁵¹⁹ Pulak 2005: 296-298.

⁵²⁰ Bu nedenle bu kaplar gemide Mikenli sahiplerin bulunduğunu göstermek için yeterli bir kanıt oluşturmamaktadır.

Batıkta madalyonlar, pektoraller, boncuklar, küçük bir halka ingot gibi eşyalardan oluşan 37 adet altın buluntu ele geçirilmiştir⁵²¹. Bu buluntuların çok büyük bir kısmının paralelleri Yakın Doğu'dan bilinmektedir. Bugüne kadar batıkta bulunan en büyük altın buluntu olan kadehin ise kökeni belirlenememiştir (Lev. 50.1). Pandantiflerden birisi üzerinde repuze tekniğinde yapılmış bir kadın figürünü görmektedir (Lev. 49.7). Kenan panteonundan bir tanrıça olduğu düşünülen figürünün en yakın örneği Minet el Beida'da bulunmuştur⁵²².

Batıkta bulunan repuze tekniği ile yıldız işareti verilmiş altın madalyonların (Lev. 49.6) gümüş bir benzeri Filistin-Shiloh'ta bulunmuştur⁵²³. Motifin kendisi de bir çok buluntu üzerinde Ugarit, Alalah ve Shechem'den bilinmektedir⁵²⁴.

Altından yapılmış buluntular arasında repuze ve granülasyon teknikleriyle yapılmış şahin biçimli bir pektoral (Lev. 49.5), Tell al-Ajjul'da bulunan altından yapılmış şahin biçimli küpeler ile benzerlik göstermektedir⁵²⁵.

Batıkta altın, gümüş, elektrüm, steatit ve diğer taşlardan yapılmış Mısır eserlerine de rastlanmıştır. Bunlar arasında Mısır firavunu Akhenaton'un eşi Nefertiti'nin adını taşıyan altından yapılmış bir skarabe en önemli buluntuyu oluşturmaktadır (Lev. 49.2). Bununla beraber, geminin Nefertiti'nin hâkimiyetinden sonra battığı ve bu nedenle mührün de altın değerinden başka bir değer taşımadığı

⁵²¹ Bass 1986a: 287-88, Lev. 17:3; Pulak 1988: 26-27, Fig. 32; Bass vd. 1989: 5-6, Fig. 5-6.

⁵²² Bass vd. 1989: 2, 4, Fig. 3.

⁵²³ Kempinski 1992: 205, Fig. 6.42.

⁵²⁴ Bass 1986a: 289-90, Lev. 17.4, d.n. 117-19, 121; Bass 1988: 373.

⁵²⁵ Bass 1986a: 287-88, Lev. 17.3.

düşünülmektedir⁵²⁶. Bu durumda söz konusu buluntu Mısır'dan Ege'ye giden kralî hediye kategorisine dahil olmamaktadır. Batıkta ayrıca Mısır firavunu I. Tutmosis'in kartuşunu taşıyan fayanstan bir skarabe bulunmuştur⁵²⁷. I. Tutmosis'in hâkimiyetinden uzun bir süre sonra bir şekilde batığa getirilen bu buluntu da, söz konusu mühürlerin kralî hediye değişiminden ziyade maddi değerler doğrultusunda değerlendirildiği fikrini desteklemektedir. Weinstein, batıkta bulunan yazıtlı Mısır eserlerini kuşaktan kuşağa geçen değerli eşyalar ya da maddi değerleri için saklanan eşyalar olarak görmektedir⁵²⁸. Bu tip eşyalar gemideki tüccar, kuyumcu ya da geminin kaptanına ait olup en sonunda satılmak ya da eritilmek amacıyla saklanmış olmalıdır.

Nefertiti'nin mührü de dahil olmak üzere batıkta bulunan Mısır eşyaları 18. Sülale'nin geç dönemine ya da, verilebilecek en geç tarihle 19. Sülale'nin erken dönemine tarihlendirilmektedir⁵²⁹. Kesin tarihlemeye göre bu dönem M.Ö. 14. yüzyılın son çeyreği ya da 13. yüzyılın erken yıllarıdır. Batıkta bulunan Miken seramikleri de bu tarihleri desteklemektedir. Bilim adamları geminin Mısır firavunu Akhenaton'un ölümünden birkaç kuşak sonra battığı ve Nefertiti mührünün Amarna çağında Mısır-Ege ilişkileri için bir kanıt olamayacağı fikrinde birleşmektedir⁵³⁰. İki bölge arasındaki ilişkiler Akhenaton'un ölümüyle kesintiye uğramamış, fakat önemli ölçüde azalmıştır. Eğer Ulu Burun batığının buluntuları gerçekten Amarna dönemi sonrası deniz ticareti hakkında bilgi veriyorsa Mısır'ın bu aktivitede az bir rolü olduğu söylenebilir. Yabancı tüccarların Mısır ticaret mallarını Ege'ye ve

⁵²⁶ Bass 1996: 75; Alpözen 1997: 92; Bass 1998: 189.

⁵²⁷ Pulak 1992: 388; Pulak 1998: 206-207.

⁵²⁸ Bass vd. 1989: 23.

⁵²⁹ Bass vd. 1989: 24.

⁵³⁰ Bass vd. 1989: 24.

Anadolu'ya götürdükleri ve Mısırlılar'ın belki de bu ticaretle doğrudan ya da hatta hiç bağlantısı olmadığı düşünülmektedir⁵³¹.

Gemide fayanstan yapılmış üç koç başı (Lev. 50.6)⁵³² ve bir kadın başı biçimli içki kabı⁵³³ bulunmuştur. Yakın Doğu kökenli olan koç başı biçimli kapların Kuzey Suriye'de bulunan bir üretim merkezinden geldikleri düşünülmektedir⁵³⁴. Tapınak ya da mezar kontekstlerinde bulunan bu tipte kaplar Amarna tabletlerine göre krallar arasında gerçekleştirilen kralî hediye değişiminin bir parçası olarak değerlendirilmektedir⁵³⁵. Bu nedenle kapların varlığı, Ulu Burun batığının kargosunun sadece ticarî amaçlı olmadığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır⁵³⁶.

Altın kaplamalara sahip tunçtan yapılmış bir kadın figürini (Lev. 49.8) Suriye-Filistin'de bulunan çok sayıda örneği ve Lachish'ten altın bir plakayı hatırlatmaktadır⁵³⁷. Yine Amarna tabletlerine göre Mısır firavunlarına bu tipte hediyelerin getirildiği bilinmektedir⁵³⁸. Batıkta bulunan söz konusu figürin bu nedenle kralî bir hediye değişiminin parçası olarak değerlendirilebilir. Bir diğer teori, bu tip figürinlerin geminin mürettebatını korumak amacıyla taşındığı ve seyrin

⁵³¹ Bass vd. 1989: 27.

⁵³² Bass vd. 1989: 7-8, Fig. 12.

⁵³³ Pulak 1988: 32, Fig. 40.

⁵³⁴ Pulak 1997: 244. Söz konusu kaplar M.Ö. 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

⁵³⁵ Peltenburg 1991: 168, 170. Pulak 1997: 241.

⁵³⁶ Pulak 1997: 244.

⁵³⁷ Pulak 1997: 246.

⁵³⁸ Morgan 1992.

başarıyla tamamlanmasından sonra şükran sunuları olarak tapınaklara bırakıldıklarıdır⁵³⁹.

Batıkta ok ve mızrak uçları, topuz başları, hançerler, baltalar, Yakın Doğu tipinde bir zırh ile Kenan, Miken ve İtalyan tipinde kılıçlardan oluşan silahlar bulunmuştur.

Kılıçlardan ilki (Lev. 48.8, en üst) Geç Tunç Çağı'nda Suriye-Filistin kıyılarında yaygın olan bir tiptir ve Ugarit, Megiddo, Beth-Shan, Shechem, Gezer, Bahan, Tel Mor, Tell Fara ve Tell el-Ajjul gibi merkezlerden bilinmektedir⁵⁴⁰. En yakın paraleli ise Akko'da M.Ö. 14. yüzyıla tarihlendirilen bir mezarda bulunmuştur⁵⁴¹.

Batıkta Ege Bölgesi üretimi olan kötü durumda iki kılıç bulunmuştur (Lev. 48.8. en alt)⁵⁴². Kılıçların ikisi de Sandars'ın geç Ege kılıçlarından Di tipine girmektedir⁵⁴³. Di tipi kılıçların en iyi örnekleri Knossos'ta GM II döneminden Knossos'un yıkılışına kadar olan dönemde karşımıza çıkmaktadır. Kıta Yunanistan ve Girit'te örneklere sahip olan bu tipte kılıçlar İzmir'de yer alan Panaztepe yerleşiminden de bilinmektedir⁵⁴⁴.

⁵³⁹ Gemide heykel taşınması konusu M.Ö. 11. yüzyılda yaşamış olan Mısırlı rahip Wen-Amun'un öyküsünü hatırlatmaktadır. Amon-Re'nin kutsal gemisine kereste temini için maceralı bir yolculuktan sonra Mısır'ın Tanis kentinden Byblos'a ulaşan rahip, beraberinde Amon-Re'nin bir heykelciğini taşımaktadır (Pulak 1994: 382, d.n. 12 ve 13).

⁵⁴⁰ Pulak 1988: 21-22, Fig. 20.

⁵⁴¹ Bass 1987a: 295, n. 23.

⁵⁴² Pulak 1997: Fig. 16-17; Pulak 1988: 21-23, Fig. 23.

⁵⁴³ Pulak 2005: 298. Di tipi kılıçlar için Bkz. Sandars 1963: 123-25, 146-48.

⁵⁴⁴ Ersoy 1988: 59, Fig. 3., Lev. 5; A. Erkanal 2002: 307.

Üçüncü tipte çok kötü korunmuş bir başka kılıç Güney İtalya ve Sicilya'da Orta Tunç Çağı ve Geç Tunç Çağları'nda bilinen örneklerle karşılaştırılmaktadır⁵⁴⁵. Güney İtalya ve Sicilya'daki bu kılıçların, özellikle de Sicilya tipinin Ege ve Kıbrıs tiplerinden türediği düşünülmektedir. Kılıca uygulanan kurşun izotop analizlerine göre kılıcın yapıldığı metal, Kıbrıs'taki Apliki-Solea maden yataklarından getirilmiştir⁵⁴⁶.

Batıkta Rodos, Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan'da örneklere sahip olan Siana tipinde iki adet bıçak bulunmuştur⁵⁴⁷.

Batıkta bulunan altı adet geniş keskinin Ege Bölgesi'nde, özellikle de Girit'te çok sayıda örneği bulunmaktadır⁵⁴⁸. Aynı şekilde batıkta bulunan iki adet çift ağızlı balta, Levant ve İsrail'den de az sayıda örneğe sahip olmakla beraber Girit'ten çok iyi tanınmaktadır⁵⁴⁹.

Batıktan alınan bazı ahşap parçalarına yapılan C14 analizlerine göre gemi M.Ö. 1305 tarihinden sonra bir zamanda batmıştır⁵⁵⁰. Batıkta bulunan Miken seramikleri de bu sonuçlar ile de uyum içerisindedir ve iki örnek dışında genellikle GH IIIA2 döneminin geç safhalarına tarihlendirilmektedir⁵⁵¹. GH IIIA2 döneminin son safhaları Mısır'da Akhenaton dönemi ile çağdaştır, bu nedenle gemi Amarna döneminin sonlarında ya da hemen sonrasında batmış olmalıdır⁵⁵².

⁵⁴⁵ Pulak 1988: 21-23, Fig. 22.

⁵⁴⁶ Stos-Gale ve Gale 2003: 95.

⁵⁴⁷ Bass vd. 1989: 6-7, n. 23, Fig. 10.

⁵⁴⁸ Pulak 1988: 17, Fig. 14; Bass 1987a: 293, n. 9

⁵⁴⁹ Pulak 1997: 247.

⁵⁵⁰ Pulak 1998: 214.

⁵⁵¹ Bass 1986a: 285, 288, Fig. 23, 289, 291-93, Fig. 30, 34; Pulak 1988: 13-14, Fig. 8-9; Bass vd. 1989: 12, Fig. 23. Bir kylix (Bass 1986a: 288, İll. 23) GH IIIA2'nin erken bir safhasına tarihlendirilmektedir fakat bu örnek uzun yıllar boyunca kullanılmış olabilir. Bununla beraber

Geminin milliyeti bilinmemektedir. Yakın Doğulu hükümdarların Mısır firavunları ve Egeli hükümdarlara hediye olarak mühür yolladıkları bilindiği için batıkta bulunan Kasit (Lev. 49.1), Asur (Lev. 49.3) ve Suriye (Lev. 49.4) kökenli silindir mühürler geminin ya da tayfanın geldiği yeri göstermek açısından yeterli değildir⁵⁵³.

Mısır'da M.Ö. 14. yüzyıla ait Akdeniz ticaretini gösteren Thebes'teki Kenamun mezarında Suriyeli tüccarların güvertelerindeki pithoslar ve diğer mallar ile Mısır limanına gelişi görülmektedir (Lev. 54.3, Lev. 55.1). Gerek kargodaki eşyalar gerekse bazı tayfa üyelerinin boynundaki yıldız işlemeli disk biçimli pandantifler, Ulu Burun batığında bulunan eşyalar ile büyük benzerlikler göstermektedir. Batıkta dört adet ağırlık seti bulunmuştur. Olasılıkla gemideki tüccarlara ait olan bu ağırlık setleri Suriye-Filistin ve Kıbrıs'tan bilinen tiptedir⁵⁵⁴. Tayfa tarafından gemide kullanılan bir çok eşya ve seramik de aynı şekilde Yakın Doğu kökenlidir. Fakat çoğu Suriye-Filistin ve Kıbrıs kökenli mallardan oluşan kargo da geminin ya da tayfanın ulusunu göstermek için tek başına yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle en güvenli tahminler gemide bulunan 24 adet çapa üzerinden yapılmaktadır (Lev. 51.4). Malia, Kommos, İria batığı, İsrail, Ugarit'in limanı Minet El Beida, Byblos ve Kition'dan bilinen bu tip çapaların Kenan yerleşimlerinden Tel Nami ya da Tel Abu Hawam'da üretildiği düşünülmektedir⁵⁵⁵.

yuvarlak ağızlı bir testinin (Pulak 1997: 250; Pulak 1998: 214) erken GH IIIB1 tarihli olabileceği belirtilmiştir.

⁵⁵² Pulak 1988: 34.

⁵⁵³ Bass 1988: 373-374; Bass vd. 1989: 12-16, Fig. 24-28.

⁵⁵⁴ Pulak 1997: 248. Gemide bulunan dört adet ağırlık seti, gemide dört tüccar olduğunu düşündürmektedir; olasılıkla her tüccar kendi ağırlık setine sahipti (Pulak 2005: 296). Bu ağırlıklar kubbe ve yuvarlak biçimli ağırlıklardan başka sfenks, boğa, inek, buzağı, ördek, kurbağa, aslan ve sinek gibi hayvanlardan oluşmaktadır.

⁵⁵⁵ Bass 1991: 74.

Ugarit'in liman kenti Minet el Beida'da bir depoda, Ulu Burun batığında bulunan tipte 80 kadar Kenan amforası, binlerce Kıbrıs seramik parçası, Kıbrıs pithosları ve yağ kandilleri açığa çıkarılmıştır. Söz konusu buluntular batığın çıkış yerinin Ugarit olabileceğini düşündürmektedir⁵⁵⁶. V. Karageorghis tarafından ortaya atılan bir diğer görüşe göre batık Kıbrıs kökenli de olabilir⁵⁵⁷. Amarna tabletlerinde⁵⁵⁸ Kıbrıs olarak lokalize edilen Alaşya'dan Mısır'a gemi ile gelen bakırın miktarı, Ulu Burun batığında açığa çıkartılan bakır miktarı ile paralellik göstermektedir⁵⁵⁹. Fakat batıkta bulunan kullanım izine sahip bütün yağ kandilleri Suriye-Filistin tipindedir ve Kıbrıs kandilleri, Kıbrıs seramikleri ile beraber pithoslar içerisinde hiç kullanılmamış ihraç ürünleri olarak bulunmuştur⁵⁶⁰.

Batıkta bulunan Miken eşyalarının çoğu çift halinde ele geçirildiği için gemide elit tabakaya mensup iki Mikenlinin de bulunmuş olabileceği öne sürülmüştür⁵⁶¹. Buluntular içerisinde yer alan Egeli tüccarların kollarında taşıdıkları tipte mercimek biçimli bir mühür de (Lev. 48.5) bu yönde değerlendirilebilir. Bu mührün en yakın paraleli daha geç bir dönemde Krissa'dan bilinmektedir⁵⁶² (Hrt. 1).

Batıkta Kuzey Balkan bağlantılarına işaret eden törensel amaçlı taş bir asa/balta⁵⁶³ (Lev. 48.7) bulunmuştur. Bu buluntunun en yakın paraleli Romanya'da

⁵⁵⁶ Pulak 1998: 218.

⁵⁵⁷ Karageorghis 1995: 61-63.

⁵⁵⁸ Morgan 1992: (EA 33, EA 34, EA 35).

⁵⁵⁹ Pulak 1997: 251.

⁵⁶⁰ Bass 1997: 169.

⁵⁶¹ Gemideki Mikenli şahısların önceleri birer tüccar oldukları düşünülmüştür. (Pulak 1997: 253; Bass 1998: 188) Bu görüş halen kabul edilmekle beraber son yıllarda gemideki Mikenliler'in gerek batığın kralî karakterdeki kargosu gerekse kişisel eşyaları nedeniyle ticaretle uğraşan elit sınıfa mensup üyeler olabilecekleri fikri ön plana çıkarılmıştır. (Pulak 2005: 306-309 vd.)

⁵⁶² Bass 1986b: 630, n. 59.

⁵⁶³ Pulak 1991: 395, Res. 8; Pulak 1995: 228, d.n. 28; Pulak 1997: Fig. 22.

Drajna-de-Jos'ta bulunan tunçtan bir örnektir⁵⁶⁴. Bu tipte bir baltaya ait taş bir kalıp ise Bulgaristan'da bulunmuştur. Batıkta bulunan tunçtan uzun bir iğne de aynı şekilde Kuzey Balkan Bölgesi'ne ait bir buluntudur⁵⁶⁵. Batıkta bulunan ve Balkan Bölgesi ile bağlantılara işaret eden bir başka buluntu grubu altı adet mızrak ucudur (Lev. 48.6)⁵⁶⁶. Gerek uzun iğne, gerekse söz konusu mızrak uçları Kıta Yunanistan'da Ulu Burun batığının tarihinden yaklaşık olarak 200 yıl sonra görülmeye başlamışlardır⁵⁶⁷. Batıkta ele geçirilen kuzey kökenli buluntular nedeniyle gemide bir de Balkan bölgesinden gelen bir kişinin bulunduğu ve olasılıkla Mikenler'in buyruğu altında çalıştığı tahmin edilmektedir⁵⁶⁸.

Ulu Burun batığında işlenmemiş fildişleri bulunmuştur. Ege Bölgesi'nde işlenmemiş fildişleri Kıta Yunanistan'da Mycenae'nin GH IIIB2 tabakalarından ve Girit'te Zakros'tan bilinmektedir⁵⁶⁹. Ege Bölgesi'nde kullanılan fildişinin Suriye'den gelmiş olabileceği düşünülmektedir⁵⁷⁰. Gerek işlenmiş gerekse ham madde olarak fildişi, Amarna tabletlerinde karşılıklı hediye değişiminin bir parçası olarak adı geçen bir materyaldir⁵⁷¹. Batıkta işlenmiş fildişi sınıfına giren bir buluntu grubu, Yakın Doğu'da paralelleri bilinen ördek biçimli kozmetik kutularıdır (Lev. 50.4)⁵⁷².

⁵⁶⁴ Pulak 1997: 254.

⁵⁶⁵ Pulak 1997: 254.

⁵⁶⁶ Pulak 1988: 23.

⁵⁶⁷ Bununla beraber batıkta bulunan iğne ve mızrak uçları Kıta Yunanistan örneklerine daha çok benzemektedir. Bu durumda eğer gemi Kıta Yunanistan'a ulaşıyorsa söz konusu kargo buluntuları Kıta Yunanistan'da bulunan en erken örnekler olacaktır.

⁵⁶⁸ Pulak 2005: 306-309 vd.

⁵⁶⁹ Zakros'un Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen tabakalarında öküz gönü biçimli ingotlarla işlenmemiş fildişleri bir arada bulunmuştur (Cline 1994: 234, no. 908; Platon 1963: 275).

⁵⁷⁰ Bass 1997: 160; Krzyszkowska 1988: 227.

⁵⁷¹ Peltenburg 1991: 170.

⁵⁷² Pulak 1991: 300-301 Res. 15; Pulak 1992: 389, 399 Res. 12-13; Pulak 1994: 377-378, 390 Res. 6.

Batıkta hipopotam dişleri de bulunmuştur (Lev. 51.1). Linear B tabletlerinde hipopotam dişlerini tanımlamak için kullanılan *e-re-pa*⁵⁷³ kelimesi Yakın Doğu kökenlidir ve bu materyalin geldiği bölgeyi işaret ediyor olmalıdır. Bass, hipopotam dişlerinin kaynağının Suriye-Filistin kıyıları olduğunu ileri sürmüştür⁵⁷⁴. Ugarit'te M.Ö. 14-13. yüzyıllarda fildişinden ziyade çoğunlukla hipopotam dişinin kullanılmış olması da bu görüşü desteklemektedir⁵⁷⁵.

Batıkta hipopotam dişinden yapılmış ve koç boynuzu şekli verilmiş bir borazan bulunmuştur (Lev. 51.2)⁵⁷⁶. Bu borazana benzer örnekler Doğu Akdeniz'de Ugarit ve Tell abu Hawam yerleşimlerinden bilinmektedir⁵⁷⁷.

Ulu Burun batığından toplanan organik materyaller badem, çam fıstığı, çam kozalağı parçaları, yabani şam fıstığı, zeytin ve zeytin çekirdekleri, nar ve incir çekirdekleri, iki farklı tipte üzüm çekirdeği, meyve parçaları, kişniş, yalancı safran, çöre otu, sumak tohumları, yanmış arpa ve yanmış buğday, çeşitli tipte küçük ot tohumları, en az üç farklı tipte baklagil ve kırktan fazla tipte yabani ot ve bitkiden oluşmaktadır⁵⁷⁸. Yanmış tahıl ve baklagil kalıntıları ile ele geçirilen az sayıda kuruyemiş olasılıkla gemi tayfasının yiyecekleri arasında yer alıyordu.

⁵⁷³ Ventris-Chadwick 1973: 346.

⁵⁷⁴ Bass 1997: 160.

⁵⁷⁵ Suriye'nin yanısıra Mycenae ve Kıbrıs'tan da bilinmektedir (Krzyszowska 1988: 210; Bass 1986b: 627).

⁵⁷⁶ Pulak 1994: 378.

⁵⁷⁷ Pulak 1997: 245.

⁵⁷⁸ Haldane 1993: 352; Pulak 1994: 376; Bass 1997: 167.

Knossos, Pylos ve Mycenae'de bulunan Linear B tabletlerinde susam, kimyon, kişniş, yalancı safran, kereviz, rezene ve nane baharatlarının adı geçmektedir⁵⁷⁹. Bu baharatlardan susam, kimyon ve kişniş Sami kökenli isimlere sahiptir. Bu nedenle M.Ö. 14-13. yüzyıllarda Ege Bölgesi'nde yetiştirilmiş olsalar bile köken olarak geldikleri yerin doğu olduğu anlaşılmaktadır.

Batıkta bulunan bir Kenan amforası içinde (Lev. 48.2) 2500 adet zeytin çekirdeği tespit edilmiştir. Gemi tayfasının kendi yiyeceği olma ihtimali bulunmakla beraber, sayıca çok olması nedeniyle zeytinin ticaret amaçlı bir lüks malı olarak gemide bulunduğu düşünülmektedir. Geminin istikametinin Ege olduğu düşünüldüğünde, zeytinin bir ithal malı olarak Ege bölgesine getirilmesi her ne kadar tezat bir durum gibi görünse de, Geç Tunç Çağı'nda Tiryns hariç Ege Bölgesi'ndeki yerleşimlerde ele geçirilen zeytin çekirdeklerinin sayıca son derece az olması nedeniyle zeytinin günlük tüketilen yiyecekler arasında olmadığı tahmin edilmektedir⁵⁸⁰.

Zeytinyağı Geç Tunç Çağı'nda, tekstil, sabun, parfüm gibi ürünlerin yapımında kullanılmaktaydı. Ulu Burun batığında yaklaşık olarak 100 adet bulunan kişniş tohumları, Geç Tunç Çağı'nda zeytin yağına katılarak hem kokulu yağ yapımında hem de ritüel sunularda kullanılmıştır⁵⁸¹. Deniz yoluyla ticareti yapılan zeytinyağı ve kokulu yağlar Ulu Burun batığında da ele geçirilen tipte büyük ve küçük boylardaki üzengi kulplu çömlerde taşınıyordu.

⁵⁷⁹ Ventris-Chadwick 1973: 131 vd.

⁵⁸⁰ Haldane 1993: 353.

⁵⁸¹ Haldane 1993: 356. Linear B tabletlerinden Pylos'ta yağ ile karıştırılan aromalardan birisinin kişniş olduğu bilinmektedir (Shelmerdine 1985: 12).

Ulu Burun batığında bulunan nar kabuğu, yalancı safran ve sumak antik çağlarda boyama amaçlı olarak kullanılmışlardır. Fakat aynı zamanda birer yemek malzemesi oldukları için boyama maksadıyla ticaretlerinin yapıldığı sadece tahmin edilmektedir⁵⁸². Dinsel ikonografide bereket ve yeniden doğumu simgeleyen nar, Levant Bölgesi'nde yaygın olarak yetişmekteydi ve Geç Tunç Çağı'nda çok değerli bir meyveydi. Ulu Burun batığında ayrıca fildişinden yapılmış nar biçimli iki adet buluntu da ele geçirilmiştir (Lev. 50.5).

Bugün Arap dünyasında tütsü malzemesi olarak kullanılan *murex opercula*'nın binlercesi Ulu Burun batığında bulunmuştur⁵⁸³.

Ulu Burun batığında, Kıta Yunanistan, Kıbrıs, Suriye-Filistin ve Mısır'dan da örnekleri bilinen 149 adet Kenan amforası bulunmuştur (Lev. 48.1)⁵⁸⁴. Batıkta bulunan örnekler kuzey tipidir ve olasılıkla Suriye kökenlidir⁵⁸⁵. Amforaların bir kısmının içinde zeytinyağı ve şarap taşındığına işaret eden zeytin ve üzüm çekirdekleri bulunmuştur. Yarısından fazlasının içinde ise bir tona yakın, menengiç reçinesi olduğu anlaşılan sarımsı bir madde bulunmuştur⁵⁸⁶. Menengiç reçinesi Akdeniz'in hemen her kesiminde yetişebilen *Pistacia atlantica* adlı bir ağaçtan gelmektedir⁵⁸⁷. Analiz sonuçları, batıkta bulunan reçinenin, Mısır'ın 18. Sülalesi'nin merkezi olan Amarna'da bulunan reçine ile aynı olduğunu göstermiştir⁵⁸⁸. Mısır'da reçinenin mumyalama amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Ege Bölgesi'nde ise daha

⁵⁸² Bass 1997: 164.

⁵⁸³ Pulak 1988: 5; Bass 1997: 163.

⁵⁸⁴ Kenan amforaları Kommos ve çağdaşı Kıta Yunanistan yerleşimlerinde ilk olarak GM IIIA'da görülmektedir (Leonard 1998: 103).

⁵⁸⁵ Pulak 1997: 240.

⁵⁸⁶ Bass 1986a: 277-278.

⁵⁸⁷ Mills-White 1989.

⁵⁸⁸ Haldane 1993: 353.

çok tütü amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir⁵⁸⁹. Mısır'da bulunan yazılı belgelerde okunan *sntr* kelimesi ile Knossos'ta ele geçirilen Linear B belgelerinde okunan *ki-ta-no* kelimesinin menengiç reçinesini ifade ettiği düşünülmektedir⁵⁹⁰. *Sntr*, Thebes'teki Rekh-mi-re mezarında da tasvirlendiği gibi, Kenan testileri içinde Yakın Doğu'dan firavuna getirilen bir materyaldi⁵⁹¹. Mısır firavunu III. Tutmosis'in 5 yılı kapsayan yıllıklarında Mısır'a getirilen *sntr*'in miktarı rapor edilmiştir. Yıllıklardan birinde sözü edilen 1.260 litre, Ulu Burun batığının taşıdığı miktara yakındır. *Ki-ta-no* kelimesi ise Knossos tabletlerinden okunduğu kadarıyla saraya ödeme olarak verilen ve büyük miktarlarda getirilen bir materyaldir⁵⁹². Gerek Mısır, gerekse Knossos'taki yazılı belgelerde menengiç reçinesi olduğu düşünülen materyalin miktarı oldukça fazladır ve iki bölge de bu materyali mutlaka deniz ticaretiyle sağlamış olmalıdır.

Ulu Burun amforalarının yarısından fazlası içinde bulunan menengiç reçinesi ile ilgili bir başka olasılık daha bulunmaktadır. Menengiç reçinesi aynı zamanda şarabı sirkeye dönüştüren bakteriyi öldürmeye de yaramaktadır. Bu nedenle menengiç reçinesine sahip olan Kenan amforalarının en azından bir kısmının şarap taşıdığı ve menengiç reçinesinin şarabı korumak amacıyla kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir⁵⁹³.

⁵⁸⁹ Wachsmann tarafından reçinenin Ege bölgesinde de mumyalama amaçlı kullanılmış olabileceği öne sürülmektedir (Wachsmann 1998: 308-310).

⁵⁹⁰ Serpico 2003: 223-230.

⁵⁹¹ Bass 1967: 64, Fig. 68.

⁵⁹² Pulak 1997: 241. Geliş zamanı bilinmemekle beraber toplam 18.400 litre *Ki-ta-no*'nun Knossos sarayına getirildiği yazılıdır (Serpico 2003: 226).

⁵⁹³ Pulak 1998: 201.

Özetlenecek olursa, Ulu Burun batığının kargosunun, Ege Bölgesi'ne gitmekte olan Yakın Doğu mallarını temsil ettiği söylenebilir. Batıkta bulunan mallar çok sayıda kültürü temsil etmektedir. Bu kültürler Kenan, Miken, Kıbrıs, Mısır, Nubya, Baltık, Kuzey Balkan, Eski Babil, Kasit, Asur, Yakın Doğu'nun doğusu ve olasılıkla Sicilya olarak sıralanabilir.

Geç Tunç Çağ'ında bazı tüccarlar yerel marketlerde kendi ticaretlerini yapsalar da Yakın Doğu ve de Ege'de uluslararası ticaret büyük oranda saraylar tarafından kontrol altında tutuluyordu ya da sarayların etkisi altındaydı. Zengin kargosu ile Ulu Burun batığı Suriye-Filistin kıyıları, Mısır, "Alaşa" ve Ege Bölgesi'ni kapsayan uluslararası kralî ticaret mekanizmasının bir parçası gibi görünmektedir⁵⁹⁴. Ulu Burun batığının Ege Bölgesi'nde gitmekte olduğu merkez bilinmemekle beraber kargonun zenginliği nedeniyle geminin tek bir merkeze değil, malların yeniden dağıtımını üstlenebilecek bazı büyük merkezlere gitmekte olduğu düşünülebilir. "Gateway Communities" olarak nitelendirilebilecek bu tip merkezler genellikle dağıtım yapabilecek bir coğrafyaya sahip, yerleşimcilerle beraber zanaatkâr ve yabancı tüccarların bir arada yaşadığı kalabalık nüfuslu yerleşimler olmalıydı. Bu tip merkezlere Girit'te Knossos ve Kommos, Kıta Yunanistan'da Mycenae, Pylos⁵⁹⁵ ve Tiryns, Batı Anadolu'da Panaztepe ve Troia, Rodos'ta ise Ialysos yerleşimi örnek olarak verilebilir. Dodecanese adalarının, özellikle de Rodos adasının bu dönemde Ege ve Levant bölgeleri arasında gerçekleşen deniz ticaretinde

⁵⁹⁴ Batığın taşıdığı kargo nedeniyle Amarna metinlerinde sözü edilen "kralî ticaret" olgusuna birebir uyduğu G. Bass tarafından benimsenen görüştür (Bass 1987b: 693-734).

⁵⁹⁵ Pylos'ta bugüne kadar herhangi bir bakır ingot örneği açığa çıkarılmamıştır. Öte yandan yerleşimde bulunan Linear B tabletlerinden 27'sinde saraya bağlı yüzlerce metal ustasının adı geçmektedir (Ventris and Chadwick 1973: 352-359). Gelidonya batığının taşıdığı bakır ve kalay miktarı sözü edilen tabletlerde bahsedilen yıllık ihtiyaca kabataslak eşdeğerken, Ulu Burun'un taşıdığı miktar beş katı fazladır (Snodgrass 1991: 18).

önemli bir dağıtım merkezi olduğu düşünülmektedir⁵⁹⁶. Bu nedenle batıkta bulunan Miken tipi kılıçların (Lev. 48.8, en alt) benzerleri ile bazı Miken kaplarının en yakın paralellerinin⁵⁹⁷ Rodos'ta bulunması tesadüf olmamalıdır.

Amarna metinlerinde karşımıza çıkan "kralî hediye" kavramına taşıdığı kargo nedeniyle birebir uyan Ulu Burun batığının gitmekte olduğu duraklardan biri Batı Anadolu'da yer alan bir merkez de olabilir. Amarna arşivlerinden gelen bir belgede kokulu yağ içeren taş kapların Mısır firavunu III. Amenophis tarafından Batı Anadolu'da yer alan Arzawa Kralı Tarhundaradu'ya gönderildiği yazmaktadır⁵⁹⁸. Bu nedenle Batı Anadolu'nun söz konusu kralî ticaret mekanizmasının birebir içinde olduğu açıktır.

Ulu Burun batığının kargosunda bulunan skarabe biçimli mühürlere, kehribardan yapılmış boncuklara, Miken seramikleri⁵⁹⁹ ve kılıçları ile Siana tipinde bıçaklara sahip olan Panaztepe yerleşimi, Ulu Burun tipinde gemilerin uğrak yeri olması gereken bir merkez pozisyonundadır. Kuzeybatı Anadolu'da, Çanakkale Boğazı'na hakim konumuyla güçlü bir ticaret merkezi olan Troia da aynı şekilde bu tipte buluntuların ulaştırıldığı bir başka merkezdir. Her ikisi de birer liman kenti olan Panaztepe ve Troia yerleşimlerine bu tipte gemilerin direkt olarak uğramak yerine mallarını kavşak noktasında bulunan Rodos-Ialysos'a bıraktıkları, sonrasında bu malların Batı Anadolu'ya dağıtımının yapıldığı da düşünülebilir.

⁵⁹⁶ Sandars 1963: 128; Karantzali 2005: 141-151.

⁵⁹⁷ Bass 1986a: 291, İll. 29; Pulak 1988: 36.

⁵⁹⁸ Knapp 1991: 30-31; Moran 1992 (EA 31: 35-36).

⁵⁹⁹ Özellikle Panaztepe'de bulunan bir üzengi kulplu çömlek (Lev. 31.1, sol) Ulu Burun batığında bulunan örneğin (Lev. 47.6) birebir kopyasıdır. Benzer bir örnek Müsgebi'den de bilinmektedir. (Boysal 1969, Lev. 33a-b).

Batıkta bulunan çok sayıda Kıbrıs seramiğinin Ege bölgesinde bugüne kadar bulunan miktar ile zıtlık oluşturması nedeniyle şöyle bir rota çizilmiştir⁶⁰⁰: Bakır, kalay, reçine, cam gibi ham maddeleri Kıta Yunanistan, adalar ya da Batı Anadolu kıyılarındaki merkezlere dağıtan gemi yolculuğuna devam etmiştir. Kommos'ta bulunan Kenan testileri, bakır ingot parçaları ve Kıbrıs seramiği, Girit'in de Ulu Burun batığı için olası bir başka durak olabileceğini düşündürmektedir. Yaklaşık olarak bu dönemde Ugarit gemilerinin Girit'i ziyaret ettiği, Girit'ten Ugarit'e tahıl, mayalanmış içecek ve yağ kargosu ile geri dönen bir gemi sayesinde hâlihazırda bilinmektedir⁶⁰¹. Kargosundaki ham maddeleri Ege bölgesine bıraktıktan sonra gemi Mısır'a, olasılıkla da doğal bir liman olan Mersa Matruh'a gitmeyi planlamış olabilirdi. Mersa Matruh'ta çok sayıda Kıbrıs, Minos ve Miken seramiği bulunmuştur. Bu yerleşimin Girit'ten Nil Deltası'na ve Filistin kıyılarına giden gemiler için bir erzak istasyonu olduğu düşünülmektedir⁶⁰². Bu nedenle batığın Yakın Doğu'dan Kıbrıs yoluyla, Ege Bölgesi'ni içine alan bir alanda saat yönünün tersine, dairesel bir rota izlemeyi planladığı düşünülebilir.

Son Yıllarda Ulu Burun batığının gitmekte olduğu yerin Ege Bölgesi değil Mısır olduğu ileri sürülmüştür⁶⁰³. Gerek Mısır duvar resimlerinde Suriye'den Mısır'a gelişi tasvirlenen mallar, gerekse Amarna metinlerinde okunan Suriye-Filistinli hükümdarların Mısır'a yolladıkları mallar, Ulu Burun batığının kargosundaki mallar ile aynıdır. Öte yandan batığın Anadolu'nun güney kıyılarında, Ulu Burun'da batması istikametinin Ege Bölgesi olduğunu düşündürmektedir.

⁶⁰⁰ Pulak 1988: 36.

⁶⁰¹ Knapp-Portugali 1985: 66.

⁶⁰² Pulak 1988: 37; Bass 1986a: 295.

⁶⁰³ Bu fikri destekleyen Bloedow'un ortaya koyduğu varsayımlar için bkz. Bloedow 2005: 335-341.

IV. 1. 3. GELİDONYA

Ulu Burun batığından yüzyıl sonra Gelidonya Burnu açıklarında batmış olan (Hrt. 2) batığın varlığı 1958-59 yıllarında bölgede araştırma yapan P. Throckmorton tarafından öğrenilmiş ve 1960 yılında batığın araştırmalarına başlanmıştır (Lev. 52.1).

Olasılıkla 9-10 metre uzunluğunda küçük bir ticaret gemisi olan batık, bakır, tunç ve kalay ingotlardan oluşan bir kargo ile hurda madeni olarak kullanıldığı düşünülen aletler taşımaktaydı. Batığın kargosunda bulunan ve GH IIIB dönemine tarihlendirilen üzengi kulplu Miken çömleri (Lev. 53.1), base-ring tipinde bir testi ve büyük depo kapları türünde seramik sayesinde batık M.Ö. 13. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir⁶⁰⁴. Üzengi kulplu Miken çömlerinden birinin içerisinde az miktarda menengiç reçinesine rastlanmıştır⁶⁰⁵.

Kargonun büyük bir bölümü Ulu Burun batığında olduğu gibi bakır ingotlardan oluşmaktadır (Lev. 53.2). Bu bakır ingotların 40 tanesi öküz gönü biçimli ingot formundadır ve genellikle Buchholz'un 2 tipindedir⁶⁰⁶. Ağırlıkları 16-27 kg. arasında değişen ingotların kesilmiş parçalarına da rastlanmıştır⁶⁰⁷. İngotlardan 27 tanesinin üzerine metal henüz yumuşakken birtakım işaretlerin

⁶⁰⁴ Bass 1961: 271; Bass 1991: 71; Bass 1996: 29.

⁶⁰⁵ Haldane 1993: 354.

⁶⁰⁶ Buchholz 1959: 27-33; Bass 1961: 272, Lev. 87 Fig. 17-19; Bass 1967: 52-57.

⁶⁰⁷ Bass 1967: 52, Fig. 54.

kazınmış olduğu görülmektedir. Bu işaretlerin bir çoğu Kıbrıs ve Ugarit'te rastlanan çömlekçi işaretleriyle benzerlik göstermektedir⁶⁰⁸.

Öküz gönü biçimli ingotların yanı sıra batıkta 20'nin üzerinde pide biçimli ingot ile (Lev. 53.3) çok sayıda dilim biçimli ingot da bulunmuştur (Lev. 53.4). Pide biçimli ingotlara ait bir kalıp Kıbrıs'ın Enkomi yerleşiminden bilinmektedir. Bu tipte bir ingotun kendisi de yine Kıbrıs'taki Solea madenleri yakınlarında, denizde bulunmuştur⁶⁰⁹.

Gelidonya batığında öküz gönü biçimli kalay ingotlar da bulunmuştur. G. Bass, Mısır duvar resimlerinde tasvirlenen beyaz renkteki öküz gönü biçimli ingotların Gelidonya batığında bulunan tipte kalay ingotları temsil ettiğini düşünmektedir⁶¹⁰. Ulu Burun batığında olduğu gibi Gelidonya batığındaki kalayın kaynağı da halen belirsizdir.

Batığın kargosunda bulunan metallerin kaynağı yapılan analiz sonuçlarına göre Ulu Burun batığında bulunan metallerin kaynağından farklıdır. M.Ö. 1250 yılından sonra Akdeniz'de bulunan öküz gönü biçimli bakır ingotların tamamı Kıbrıs kaynaklıdır. Gelidonya batığında bulunan bütün öküz gönü ve pide biçimli ingotlar da aynı şekilde Kıbrıs, özellikle de Solea bölgesinde yer alan Apliki maden yatakları

⁶⁰⁸ Bu işaretler aynı zamanda Linear B yazısında kullanılan basit işaretlerle de benzerlik göstermektedir fakat G. Bass bunların sadece Cyrpo-Minoan yazısına ait işaretler olabileceğini ileri sürmüştür. (Bass 1961: 275).

⁶⁰⁹ Bass 1961: 273, d.n. 29 ve 30.

⁶¹⁰ Mısır'da bulunan "İki Heykeltraş" mezarında tasvirlenen iki ingottan birisi G. Bass tarafından kalay olarak nitelendirilmektedir (Bass 1961: 273, d.n. 35).

ile ilişkili sonuçlar vermiştir⁶¹¹. Öte yandan Gelidonya batığında bulunan tunç buluntulardaki bakırın kaynağı Laurion, Güneydoğu Anadolu ve Wadi Arabah gibi çok çeşitli maden yataklarına işaret etmektedir⁶¹².

Bakır ve kalay ingotların yanı sıra bir sepet içinde (Lev. 52.2) toplu halde bulunan ve hurda madeni olarak değerlendirilen tunçtan yapılmış çok sayıda silah, tarım ve mutfak aleti ele geçirilmiştir. Söz konusu buluntular baltalar, keserler, kazmalar, çapalar, aynalar, bıçaklar, mızrak uçları, bızlar, kâseler ve ok uçları olarak sıralanabilir (Lev. 52.5).

Hurda madeni olarak nitelendirilen bu buluntuların yanı sıra metal yapımında kullanıldığı bilinen tipte taştan yapılmış çekiç başları, tunçtan yapılmış bir baskı altı/örs baskısı (Lev. 52.4), taştan yapılmış perdah aletleri ve bileytaşları da bulunmuştur. Bu buluntulardan yola çıkarak gemide hem ham maddelerle hem de hurda madeni gibi üretim mallarıyla ilgilenen bir metal ustası olduğu düşünülmektedir⁶¹³.

Ulu Burun batığında olduğu gibi Gelidonya batığında da ağırlıklar bulunmuştur (Lev. 52.3). Toplam 48 adet olan oval formdaki bu ağırlıklar Mısır, Suriye ve Kıbrıs'ta kullanılan ağırlık sistemleri ile benzerlik göstermektedir.

⁶¹¹ Bass 1991: 77; Muhly 1991: 188; Gale 1991b: 228; Gale ve Stos-Gale 1999: 269, 272; Stos-Gale ve Gale 2003: 96.

⁶¹² Stos-Gale ve Gale 2003: 96.

⁶¹³ Bass 1967: 163; Bass 1991: 71-72; Bass 1996: 30-31.

Batıkta ayrıca Mısır skarabelerinin Suriye-Filistin imitasyonları olan üç adet skarabe ile bir adet skarabe biçimli plaka bulunmuştur (Lev. 53.7). Skarabelerden birisi Mısır'ın 18. Sülalesi'nin geç safhasına ya da 19. Sülale devrine tarihlendirilmektedir⁶¹⁴. Skarabelerden başka bir adet silindir mühür de bulunmuştur (Lev. 53.5). Kuzey Suriye'de M.Ö 18-17. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilen mühür, geminin Suriyeli olduğu tahmin edilen tüccar-kaptanına ait olmalıdır ve kendisine ailesinden kuşaklar boyunca aktarılarak geldiği düşünülmektedir⁶¹⁵.

Batığın M.Ö. 1200 yıllarında Kıbrıs yataklarından gelen bakır ile doğudan batıya doğru giderken battığı düşünülmektedir⁶¹⁶. Ulu Burun batığı gibi Gelidonya batığının da battığı yerin Anadolu'nun güney kıyıları olması, batığın gitmekte olduğu istikamet belirlenmesini sağlayan önemli bir kriterdir. Batıkta bulunan kalıntılar batığın bir Yakın Doğu gemisi olduğunu, Suriyeli bir tüccar-kaptan ile Suriye-Filistin kıyılarında bulunan bir limandan ayrıldığını düşündürmektedir⁶¹⁷. Batıkta bulunan ve kullanım izine sahip olan tek kandilin (Lev. 53.6) Suriye-Filistin kökenli olması da batığın bu bölgeye ait olduğuna işaret etmektedir. Batıkta ele geçirilen buluntular geminin Yakın Doğu kökenli olduğunu göstermektedir⁶¹⁸.

1980 yıllarında batık alanında yeniden yapılan incelemeler sonucu geminin Suriye ya da Kıbrıslı olabilecek taş çapası ile beraber iyi korunmuş bazı seramikler

⁶¹⁴ Bass 1961: 274.

⁶¹⁵ Turanlı 1999: 65.

⁶¹⁶ Bass 1961: 275.

⁶¹⁷ Turanlı 1999: 67.

⁶¹⁸ G. Bass batık için Kenan, Suriye ya da Erken Fenike tanımlamalarını kullanmıştır fakat sonradan en uygun tanımlamanın Yakın Doğulu olduğunu belirtmiştir (Bass 1991: 69-709).

bulunmuştur⁶¹⁹. Bu bağlamda bir diğer olasılık batığın Kıbrıs kökenli olabileceğidir⁶²⁰.

Ulu Burun ve Gelidonya batıkları, Geç Tunç Çağı ticaret ekonomisinin farklı yönlerini temsil etmektedirler. Gelidonya batığı, taşıdığı kargonun büyüklüğü, değeri ve tipi göz önüne alındığında Ulu Burun batığı ile aynı kategoride yer almamaktadır. Ulu Burun batığı Amarna metinlerinde söz edilen tipte kralî bir kargoya sahipken Gelidonya batığı daha mütevazî olan kargosu ile ekonomik nedenlere dayanan bir ticaret gemisi tablosu çizmektedir⁶²¹.

Gelidonya batığının, Ege istikametine gitmekte olan Yakın Doğu kökenli kişisel bir ticaret gemisi olduğu fikri genel olarak kabul görmektedir. Öte yandan E. Linder tarafından ortaya atılan bir başka görüşe göre batık Ugarit'e giden Alaşyalı bir kralî ticaret gemisi de olabilir⁶²². Ugarit'te bulunan denizcilik ile ilgili tabletlerden biri⁶²³ (UT 2056) Ugarit'teki Atalligu Limanı'na gelen bir geminin mal sayımı listesini vermektedir. Atalligu Limanı kral Niqmepa'nın zamanından beri Ugarit'in önemli limanlarından biriydi ve aktif bir biçimde bakır ticareti ile ilgiliydi. Tablette söz edilen gemi ham bakır ve bronz eşyalar taşımıştır. Bakır Ugarit'in deniz ticareti için çok önemliydi, Alaşya'dan ithal ediliyordu ve kralî tüccarlara sevkiyat için dağıtılıyordu ya da endüstriyel kullanım amacıyla bakırcılara dağıtılıyordu. Linder'a göre tablette söz edilen Alaşya gemisinin malları ile Geç Tunç Çağı'na ait

⁶¹⁹ Turanlı 1999: 67.

⁶²⁰ Bass 1991: 69. Söz konusu buluntular aynı dönemde Kıbrıs'ta da mevcut olduğu için geminin Kıbrıs kökenli olabileceği de düşünülmektedir.

⁶²¹ Bass 1967: 163-167.

⁶²² Linder 1972: 163-164.

⁶²³ Bu tabletler "Maritime Texts" olarak bilinmektedirler.

olan Gelidonya batığından çıkartılan buluntular arasında çarpıcı benzerlikler bulunmaktadır. Fakat batığın bulunduğu bölge olan Anadolu'nun güney kıyıları, Kıbrıs'tan Ugarit'e gitmekte olan bir geminin rotası dışında yer aldığından genel olarak kabul edilen görüş batığın Ege bölgesinde bir merkeze gitmekte olduğudur.

IV. 1. 4. İRİA

Argolis Körfezi'nin kuzeyinde bulunan İria batığı, Homeros'un İlyada destanında Troia savaşına gemi gönderen Miken kentlerinin listesinde adı geçen Mases ve Asine yerleşimleri arasında yer almaktadır (Hrt. 2). Gemide çoğunlukla seramik, ayrıca taş bir çapa ile geminin yükü olabilecek nehir taşları bulunmuştur. Gemide bulunan seramik Geç Kıbrıs IIC/IIIA, Geç Minos IIIB2 ve Geç Hellas IIIB2 dönemlerine tarihlendirilmiştir⁶²⁴. Kıbrıs kökenli seramik örnekleri pithos (Lev. 56.2), testi (Lev. 56.3) ve testicik formlarından oluşmaktadır. Ulu Burun batığında bulunan Kıbrıs pithosları içerisinde zeytin yağı ve nar kalıntıları bulunmuştu, İria batığındaki örnekler boş olarak bulunmakla beraber benzer materyaller taşımış oldukları düşünülebilir. Batıkta bulunan Girit kökenli seramik örnekleri sekiz adet taşıma amaçlı üzengi kulplu çömlekten oluşmaktadır (Lev. 56.4). Kıta Yunanistan kökenli seramik örnekleri ise krater, derin kâse, pişirme kapları, pithoid çömlek ve linear işaretli bir Miken amforasından oluşmaktadır⁶²⁵. Bulunan seramik örneklerine dayanılarak gemi M.Ö. yaklaşık 1200 yıllarına tarihlendirilmiştir⁶²⁶. Geminin yolculuğuna Kıbrıs'tan başladığı, sonra Girit'e, olasılıkla Knossos'a yakın bir yere

⁶²⁴ Vichos-Lolos 1997: 321-337.

⁶²⁵ Lolos 1995: 73.

⁶²⁶ Vichos-Lolos 1997: 328.

uğrayıp zeytinyağı içeren üzengi kulplu çömlükleri aldıktan sonra batıya devam ettiği düşünülmektedir. Argolis Körfezi'nin batısı boyunca kuzeye devam edip Tiryns ve Asine'de kargosunun bir kısmını bırakan gemi, Dokos, Hydra ya da Aegina gibi adalara doğru yoluna devam ederken batmış olmalıdır. Geminin yolculuğuna başladığı yerin Kıbrıs olduğuna kesin gözüyle bakılmakla beraber geminin milliyeti bilinmemektedir. Fakat milliyeti neresi olursa olsun M.Ö. 13. yüzyılın sonlarında Argolis Bölgesi ile Kıbrıs arasında ticarî birtakım ilişkilerin olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bölgeler arasında bu tipte bağlantılar ve ticaret aktiviteleri sıkça gerçekleşiyor olmalıydı. Bu batık, merkezî bir güç tarafından emir alan bir gemiyi değil, her gün olabilen bir ticarî aktiviteyi gerçekleştiren bir gemiyi temsil etmektedir.

Girit, Kıbrıs ile Argolis Bölgesi arasında gerçekleştirilen deniz ticaretinde doğal bir durak özelliğine sahipti. Bu nedenle iki bölge arasında gerçekleştirilen ticarete mutlaka bir paya sahip olmalıydı. Aynı şekilde Rodos adasının da konumu nedeniyle böyle bir durak olması olasılık dahilindedir.

IV. 1. 5. HA-HOTRİM

Haifa'nın güneyinde bulunan Hahotrim kıyılarında 1981 yılında bir grup metal buluntu açığa çıkartılmıştır⁶²⁷. Bu buluntuların etrafında ayrıca iki büyük taş çapa açığa çıkarılmıştır. Kesin olmamakla beraber bu taş çapaların metal

⁶²⁷ Wachsmann-Raveh 1981: 160; Wachsmann-Raveh 1984: 169-176; Wachsmann 1998: 208-209.

buluntularla bağlantılı olduğu düşünülmektedir⁶²⁸. Metal buluntuların çoğu keskiler, kırılmış at gemi parçaları gibi yeniden eritilebilecek hurda metallere olmaktadır. Bu parçalar içerisinde ingotlara ait küçük parçalar da bulunmaktadır⁶²⁹. Hurda metallerin tümünün Gelidonya batığında olduğu gibi bir sepet içerisinde toplanmış olduğu düşünülmektedir⁶³⁰. Metal buluntular içerisinde kurşundan yapılmış pide biçimli bir ingot parçası, ingot yapılırken şekillendirilmiş bir deliğe sahiptir. Bu delik nedeniyle parçanın Amenemopet mezarında tasvirlenen taş çapa biçimli ingotların (Lev. 56.1) bir örneği olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır⁶³¹.

IV. 1. 6. KFAR SAMİR

1982 yılında Haifa'nın 1,5 km. güneyinde, Kfar Samir bölgesinde yapılan bir yüzey araştırması sırasında beş adet kalay ingot ile bir adet öküz gönü biçimli bakır ingot bulunmuştur⁶³². Akabinde alanda gerçekleştirilen kazılarda dört adet taş çapadan başka bir buluntuya rastlanmamıştır. Bulunan taş çapalar yumuşak kireçtaşıdan yapılmışlardır. Biçimlerine bakılarak Doğu Akdeniz'in kuzeyinden geldikleri düşünülmektedir⁶³³. Bütün olarak bulunan öküz gönü biçimli bakır ingot, Buchholz'un M.Ö. 14. yüzyıla tariheddiği öküz gönü biçimli ingotların tip 2a sınıfına girmektedir⁶³⁴. Üzerinde bir işaret bulunmaktadır ve bu işaretin kökeni halen belirlenememiştir (Lev. 57.3). Bulunan 5 adet kalay ingot ise pide biçimlidir.

⁶²⁸ Wachsmann-Raveh 1984: 169; Wachsmann 1998: Fig. 12.54.

⁶²⁹ Bu ingotlardan ikisi "Cypro-Minoan" olabilecek işaretlere sahiptir.

⁶³⁰ Wachsmann-Raveh 1984: 169.

⁶³¹ Wachsmann-Raveh 1984: 170.

⁶³² Galili vd. 1986: 25.

⁶³³ Galili vd. 1986: 33.

⁶³⁴ Buchholz 1959: 27-33. G. Bass bu tip ingotların Doğu Akdeniz'de M.Ö. 15 yüzyılın ortalarından M.Ö. 12. yüzyıla kadar bulunabileceğini belirtmiştir (Bass 1967).

Üzerlerinde Kıbrıs-Minos (Cypro-Minoan) heceleri olabileceği düşünölen bazı işaretler bulunmuştur (Lev. 57.2)⁶³⁵. Kalay ingotlar üzerinde kesim izleri görölmektedir. Kayıp olan parçalar ya satılmış ya da büyük olasılıkla tayfanın kendisi tarafından tunç üretmek için kullanılmıştır. Bu durum G. Bass tarafından öne sürölen gemilerin aynı zamanda bir atölye olabileceği fikrini akla getirmektedir⁶³⁶. Amarna'da yer alan Meryra I mezarındaki duvar resminde, öküz gönü biçimli bakır ingotların yanında pide biçimli materyaller tasvirlenmiştir (Lev. 57.1). Bu pide biçimli materyaller Kfar Samir batığında bulunan kalay ingotları simgeliyor olabilir.

⁶³⁵ İşaretlerin tümü için Bkz. Galili vd. 1986: 32, Fig. 6.

⁶³⁶ Bass 1986a: 276.

V. SONUÇ

Batı Anadolu'nun bereketli toprakları, zengin maden kaynakları ve stratejik konumu, Neolitik dönemden itibaren diğer coğrafyalarla kolaylıkla ticarî ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bu ticarî ilişkiler, M.Ö. 2. binin başlarında oluşan merkezî güçlerin ham madde arayışı ile hız kazanmıştır. Ege Bölgesi'nde merkezî güçlerin en erken şekillendiği yer bu dönemde Girit'tir. Saraylar için kritik bir öneme sahip olan metallere ve diğer ham maddelere ulaşmak için Girit, yolu üzerinde bulunan yerleşimlerde koloniler kurarak kendi ticaret rotalarını oluşturmuştur. Girit'in metal arayışı ile yöneldiği maden bakımından zengin bölgelerden birisi, "Batı Zinciri" yoluyla ulaştığı Güney Attika iken diğeri "Doğu Zinciri" yoluyla ulaştığı Batı Anadolu'ydu. Batı Anadolu, kendi kaynaklarının yanı sıra, iç kesimlere doğal birer yol olarak bağlanan vadileri sayesinde, doğunun zengin maden yataklarına da ulaşabilme potansiyeline sahipti. Bu nedenle de güçlü deniz aşırı bağlantılara sahip olan önemli ticaret merkezlerinin deniz kenarında, vadilerin denize açıldığı alanlarda bulunması tesadüf değildir.

Bugüne kadar bulunan ithal malzemedan yola çıkarak Batı Anadolu yerleşimlerinin deniz aşırı ilişkilerinin Orta Tunç Çağı'nda Ege Bölgesi sınırları içinde geliştiği söylenebilir. Batı Anadolu'nun en yoğun ilişkilere sahip olduğu bölge, dönemin deniz ticaret ağını elinde tutan Girit'ti. Orta Tunç Çağı'nın başlarında Güneybatı Anadolu bölgesinde, özellikle de Miletos'ta görülen Minos kültürünün etkileri, Orta Tunç Çağı'nın sonlarına doğru Batı Anadolu'nun kuzeyine doğru hızlı bir yayılım göstermiştir.

Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'da Girit kökenli Minos kültür kalıntılarının yanı sıra Kıta Yunanistan'la ilişkilere işaret eden Mat boyalı ya da Minyas tipinde seramik örnekleri de bulunmuştur. İki bölge arasında yer alan Kiklad adalarının da dahil olduğu bu ilişkilerin özellikle Ortabatı ve Kuzeybatı Anadolu yerleşimlerinde yoğunluk kazandığı gözlenmektedir. Bu ilişkilerde, zengin buluntularıyla merkezî bir yapılanmanın ilk sinyallerini veren Aegina Adası'nın önemli bir payı olmalıdır.

Geç Tunç Çağı ile beraber Batı Anadolu'nun deniz aşırı ilişkilerinin Ege Bölgesi sınırlarının dışına çıktığı görülmektedir. Batı Anadolu'nun Ege Bölgesi dışındaki bu deniz aşırı bağlantıları Geç Tunç Çağı'nın başlarında, kurduğu koloniler ile son derece güçlü bir ticaret ağına sahip olan Girit aracılığıyla gerçekleşmiş olmalıdır.

M.Ö. 2. binin ikinci yarısında Girit'in deniz üstünlüğünü kaybettiği ve bunun sonucunda oluşan boşluğun kısa sürede Kıta Yunanistan merkezli Mikenler tarafından doldurulduğu görülmektedir. Mikenlerin, ihtiyaçları olan ham maddelere Minoslu tüccarlar tarafından kurulmuş olan ticaret ağlarını kullanarak ulaştıkları anlaşılmaktadır; Geç Tunç Çağı'nın 2. safhasından itibaren Batı Anadolu'daki yerleşimlerde Minos etkilerinin yerini Miken etkileri almıştır. Gerek Dodecanese, gerekse Batı Anadolu yerleşimlerinde bir arada bulunan Minos ve Miken tipinde seramikler, bu değişimin birden bire gerçekleşmediğini, zaman aldığını göstermektedir.

Büyük Menderes Vadisi'nin güneyinde Miken kültürü daha güçlü bir şekilde kendisini gösterirken kuzey kesimlerde yerli unsurların daha baskın olduğu söylenebilir. Bu dönemde Miken kontrolü altında olan Girit, coğrafi açıdan Güneybatı Anadolu'ya daha yakın olduğu için etkileşim bu bölgede daha yoğun bir şekilde gerçekleşmiş olmalıdır. Bu bölgede bir Miken toplumunun yaşamış olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle beraber, tahminler bu yönde yapılmaktadır. Büyük Menderes Vadisi'nin kuzey kesiminde görülen Miken etkileri ise, bölgeye ticarî amaçlarla gelen ve yerli halk ile beraber yaşamış olması muhtemel olan Mikenli tüccarlara bağlanabilir.

Batı Anadolu ile Doğu Ege adalarının birbirleriyle M.Ö. 2. binin tamamında yoğun ticarî ve kültürel ilişkilere sahip oldukları görülmektedir. Özellikle Geç Tunç Çağı'nda gerek Doğu Ege adalarındaki gerekse Batı Anadolu'daki yerleşimlerde yerli unsurlar ile Mikenli unsurların harmanlandığı bir kültür birliğinden söz etmek mümkündür. Bu kültür birliği en çok seramik ve kozmopolit ölü gömme adetlerinde kendisini göstermektedir. Bununla beraber böyle bir kültür birliğinin politik bir bütünlüğe bağlı olarak oluşup oluşmadığı sorusuna bu aşamada cevap vermek mümkün değildir.

M.Ö. 2. binin ikinci yarısında Batı Anadolu'nun Ege Bölgesi'nin sınırları dışında gerçekleşen ticarî aktivitelerinde bir artış görülmektedir. Batı Anadolu'da Kıbrıs, Mısır ve Doğu Akdeniz bölgelerine ait maddi kültür kalıntıları ele geçmiştir. Gri seramik örnekleri başta olmak üzere Batı Anadolu kökenli seramiklerin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz kıyılarında bulunması bu ticaretin iki taraflı olarak gerçekleştiğini

göstermektedir. Batı Anadolu'nun bu uzak bölgelerle olan ticarî ilişkilerinde Mikenli tüccarlar ile beraber Batı Anadolu tüccarlar da aktif bir biçimde rol almış olmalıdır.

M.Ö. 2. binin ikinci yarısına tarihlendirilen batıklar, dönemin ticaret yapısı hakkında güvenilir bilgilerin elde edilmesini sağlamışlardır. Ulu Burun batığı kralî hediye değişimi türünde bir ticarete işaret ederken Şeytan Deresi, Gelidonya, Iria, Kfar Samir ve ha-Hotrim batıkları daha çok bağımsız tüccarların olağan ticarî aktivitelerine birer örnek oluşturmaktadırlar. Gerek Ulu Burun batığı, gerekse Gelidonya, Iria, Kfar Samir ve ha-Hotrim batıkları, kargolarında ele geçirilen materyallerden anlaşıldığı kadarıyla uzak bölgelerden getirilen ham maddeleri taşıyor ya da uzak bir bölgeye ham madde götürüyorlardı. Batıklar içerisinde en erken tarihe sahip olan Şeytan Deresi batığı ise uzak coğrafyalardan ziyade yakın iki bölge arasında gerçekleştirilen bir ticarete örnek oluşturmaktadır.

Açığa çıkartılan batıklar sayesinde MÖ. 2. binin ikinci yarısında gerçekleştirilen deniz ticaretinde, Yakın Doğulu tüccarların önceleri düşünülenden daha aktif oldukları anlaşılmaktadır. Ulu Burun ve Gelidonya gibi Ege Bölgesi istikametine gitmekte olan gemilerin, gerek taşıdıkları kargo mallarının gerekse gemide kullanılan eşyaların Doğu kökenli olması, gemilerin ait oldukları bölgenin Doğu Akdeniz olduğuna işaret etmektedir.

Geç Tunç Çağı'nın sonlarına doğru Ege ve Akdeniz'i tehdit etmeye başlayan akınlar, bölgeler arasında yürütülen ticarete bir duraklamaya yol açmıştır. Bu durum, ham maddelerinin çoğunu doğudan getiren Mikenler'in ekonomisinde ve

dolayısıyla da saraylarında bir çöküşe neden olmuştur. Deniz kavimleri olarak isimlendirilen bu istilacı insanların gelişi ile beraber ticaret dengelerinin tamamen değiştiği görülmektedir. Bu değişikliklerle yeni bir çağa adım atan Ege ve Akdeniz dünyasında, ticarî dengelerin yeniden kurulması yüzyıllar sürecektir.

ÖZET

Votruba, Dilşad Sıla, M.Ö. 2. Binde Batı Anadolu'nun Deniz Ticareti, Yüksek Lisans Tezi, Danışmanı: Prof. Dr. Hayat Erkanal, 204 sayfa.

Bu çalışmada, M.Ö. 2. binde Batı Anadolu Bölgesi'nin deniz aşırı bölgeler ile olan ticarî ve kültürel ilişkileri ele alınmıştır. M.Ö. 2. binden itibaren merkezî yönetimlerin ortaya çıkmasıyla beraber ham madde arayışı ve dolayısıyla da deniz ticaretinde bir artış görülmüştür. Gelişmekte olan merkezî yönetimler, madenler başta olmak üzere ihtiyaçları olan ham maddelere, yolları üzerinde bulunan yerleşimlere koloniler kurmak suretiyle koordine bir sistem ile ulaşmışlardır. Bu açıdan Batı Anadolu kritik bir öneme sahiptir. Zengin maden kaynakları ve bereketli topraklarında yetişen tarım ürünlerinin yanı sıra Batı Anadolu, Orta Anadolu'ya geçit veren vadileri aracılığıyla doğunun zengin ham madde kaynaklarına da erişim sağlayabiliyordu. Bu sebeplerden dolayı Batı Anadolu, ham madde arayışı içinde olan merkezî güçlerin yöneldiği bölgelerin başında geliyordu.

M.Ö. 2. binin başlarında Ege Bölgesi'nde merkezî yapılanmanın en erken şekillendiği bölgenin Girit olduğu görülmektedir. Deniz ticaretine kısa sürede hakim olan Girit, "Doğu Zinciri" olarak bilinen deniz rotası ile ihtiyacı olan ham maddelere ulaşabileceği Güneybatı Anadolu'ya yönelmiştir. Bu nedenle Batı Anadolu'da bu dönemden itibaren, Miletos yerleşimi başta olmak üzere Minos kültürünün yoğun etkileri görülmektedir. Etkiler kısa sürede madenler açısından zengin bir bölge olan kuzeybatı Anadolu'ya kadar ulaşmış, en kuzeyde Samothrace Adası'na kadar güçlü bir biçimde hissedilmeye başlamıştır.

Orta Tunç Çağı'nın sonlarına doğru Kıta Yunanistan'da şekillenen merkezî yapılanmanın etkileriyle Ortabatı ve Kuzeybatı Anadolu yerleşimleri ile Kıta Yunanistan yerleşimleri arasında bir takım ilişkiler görülmeye başlamıştır. Batı Anadolu'da Mat boyalı ve Minyas seramik buluntularıyla belgelenen bu ilişkiler olasılıkla prestij malları olarak nitelendirilen elit tabakaya ait malların takası üzerine kuruluydu. Bu bağlamda Aegina Adası ile İzmir Bölgesi arasındaki ilişkiler dikkat çekicidir.

Kıta Yunanistan'ın deniz ticaretinde az da olsa bir pay almaya başladığı Orta Tunç Çağı'nın sonları ve Geç Tunç Çağı'nın başları, Girit'in deniz gücünün dorukta olduğu dönemdir. Yaklaşık olarak M.Ö. 1450 yıllarında Girit'in saray, villa ve megaron yapılarında yangın tahribatı görülmektedir. Bu olay Girit'in deniz üstünlüğünde çöküşe neden olmuştur. Bu dönemden sonra Mikenler'in kısa sürede deniz gücüne hakim bir konuma geldikleri görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak, Batı Anadolu yerleşimleri dahil olmak üzere Akdeniz'in tamamında Minos kültürünün görüldüğü yerleşimler Miken kültürünün etkisi altına girmiştir.

Batı Anadolu'nun bu dönemden itibaren deniz ticaretinde Kıta Yunanistan ve Kiklad Adaları ile yoğun ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Girit ile olan ilişkiler de devam etmektedir. Fakat Mikenler'in bu dönemde Girit'e yerleşmesi nedeniyle Girit'te Minos'tan ziyade Miken etkilerinden söz edilebilir. Batı Anadolu'da Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Mısır ile ticarî ilişkilere işaret eden buluntular açığa çıkarılmıştır. Gri seramik örnekleri başta olmak üzere Batı Anadolu kökenli seramiklerin Kıbrıs ve Doğu Akdeniz kıyılarında bulunması, bu ticaretin iki taraflı olarak gerçekleştiğini göstermektedir.

Doğu Ege ve Batı Anadolu yerleşimlerinin bu dönemde Miken kültürünü kendi kültürleri ile birleştirerek karışık bir kültür yarattıkları gözlenmektedir. Bu durum bölgenin seramikleri ile kozmopolit mezar yapıları ve ölü gömme adetlerinde kendisini göstermektedir.

M.Ö. 2. bine tarihlendirilen batık kalıntıları, dönemin deniz ticaretinde kullanılan rotalar ve ham maddeler konusunda önemli bilgilerin elde edilmesini sağlamıştır. Ulu Burun batığı, kargosunda taşıdığı çok çeşitli ve zengin buluntular ile Amarna tabletlerinde söz edilen "kralî kargo" tanımlamasına uyarken, Şeytan Deresi, Gelidonya, Iria, Kfar Samir ve ha-Hotrim batıkları daha çok bağımsız tüccarların ticarî aktivitelerini yansıtmaktadırlar.

ABSTRACT

Votruba, Dilşad Sıla, Sea Trade of Western Anatolia During the Second Millennium B.C., Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Hayat Erkanal, 204 pp.

In this study trade and cultural relations of Western Anatolia with overseas lands during the 2nd Millennium B.C. is discussed. By the beginning of the millennium, due to the newly shaping central powers, demand for raw materials increased. These central powers founded colonies on specific routes in order to reach the necessary raw materials, especially metals. Western Anatolia is critically important from this point of view. It has rich metal sources as well as good soil and climate for a variety of crops to be grown. The region also has easy passes through the valleys providing access to the rich resources of the East. Due to these reasons, Western Anatolia was one of the important locations for central power's demands.

In the Aegean central powers are first shaped in Crete by the beginning of the 2nd millennium. As soon as Crete dominated the Aegean Sea, it developed a sea route known as the "Eastern String" in order to reach Southwestern Anatolia's resources, as well as "Western String" to reach the metal sources in Attica. Strong Cretan influence from this time period can be seen throughout the Southwestern Anatolian sites, especially in Miletos. After a short time Minoan influence expanded to the Northeastern Aegean, all the way to the Island of Samothrace.

Towards the end of the Middle Bronze Age relations between Mainland Greece and Western Anatolia started to take place. These relations can be seen from the pottery of Mainland Greece found in Western Anatolia such as Matt Painted and Minyan Wares. These relations may have developed from elite people's prestige good exchange. Intensive contacts between the Island of Aegina and the Izmir Region are particularly striking.

By the end of the Middle Bronze Age and beginning of the Late Bronze Age, Mainland Greece started to take share from the maritime trade market, while Minoan Crete was at the peak of its sea power. At about 1450 B.C., apart from Knossos and

a few other sites, all palaces, villas and megarons in Crete were destroyed by fire and Crete's sea power collapsed. Mycenaeans thereafter took control of the sea trade and sites originally within the Minoan sphere of influence became part of a Mycenaean cultural world.

Eastern Aegean and Western Anatolian local inhabitants combined their own cultures with Mycenaean culture by adopting Mycenaean burial customs and pottery styles during this time. The cosmopolite structure of tombs, mixed burial customs and regional pottery illustrates this hybrid culture.

Although Mainland Greece and the Cycladic islands became the major trade partners of Western Anatolia, contacts with Mycenaean influenced Crete continued. Apart from the relations with the Aegean World, Western Anatolia also had some contacts with Cyprus, the Eastern Mediterranean and Egypt based on archaeological finds in some of the Western Anatolian sites. This trade was reciprocal as Anatolian Gray pottery found in some of the Cypriot and Eastern Mediterranean sites illustrates.

The shipwrecks of the millennium are extremely important in terms of understanding the trade routes and raw materials, as well as the character of the trade. While the Ulu Burun shipwreck fits into the "Royal Ship" image with its extremely diverse and rich cargo, shipwrecks of Şeytan Deresi, Gelidonya, Iria, Kfar Samir and ha-Hotrim represent routine trade activities of independent traders.

KAYNAKÇA

- Akartuna, M., (1962), *İzmir-Torbalı-Seferihisar-Urla Bölgesi'nin Jeolojik Etüdü*.
İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Monografileri. İstanbul.
- Akurgal, E., (1950), "Bayraklı Kazısı Ön Rapor/ Bayrakli, Erster vorläufiger Bericht
über die Ausgrabungen in Alt-Smyrna" *DTCFD VIII/1*: 1-97.
- Akurgal, E.,(1978), *The Proceedings of the Xth International Congress of
Classical Archaeology*, Vol. II. Ankara.
- Akyurt, İ. M., (1995), "Bodrum Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Bronz Myken Eseri"
N. Başgelen (Ed.) içinde: 1-13.
- Akyurt, İ. M., (1998), *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*. Ankara.
- Allen, S. H., (1994), "Trojan Grey Ware at Tel Miqne-Ekron". *BASOR* 293: 39-51.
- Alpözen, O., (1997), "Batık Kazı ve Araştırmalarına Göre Anadolu'da Deniz
Ticareti/Maritime Trade in Anatolia: The Evidence of Wrecks". *Palmet I* : 89-
110.
- Andiç, E., (1989), *Altınla İlgili Genel Bilgiler ve Ege Bölgesi'ndeki Altın Yatakları*.
MTA Yayınları, Ankara.
- Aslan, R., vd. (Eds.) (2002), *Mauerschau. Festschrift für Manfred Korfmann*.
Remshalden-Grunbach.
- Atalay, İ., (1982), *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler
Fakültesi Yayınları 9, İzmir.
- Atkinson T. D.,vd., (1904), *Excavations at Phylakopi in Melos Conducted by the
British School at Athens*, London.

- Bammer, A., (1990), "A Peripteros of the Geometric Period in the Artemision of Ephesus" *AS* 40 : 137-160.
- Bammer, A., (1994), "Geschichte-neu geschrieben: Mykene im Artemision von Ephesos". *JOAI Beibl* Band 63: 29-39.
- Barber, E. J. W., (1991), *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Age*. Princeton.
- Barber, R. L. N., (1987), *The Cyclades in the Bronze Age*. Iowa City.
- Bass, G. F., (1961), "The Cape Gelidonya Wreck: Preliminary Report" *AJA* 65: 267-276.
- Bass, G. F., (1963), "Mycenaean and Protogeometric Tombs in the Halicarnassus Peninsula" *AJA* 67: 353-361.
- Bass, G. F., (1967), *Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck*. Philadelphia.
- Bass, G. F., (1976), "Sheytan Deresi: preliminary report" *IJNA* .5.4: 293-303.
- Bass, G. F., (1986a), "A Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş): 1984 Campaign" *AJA* 90: 269-296.
- Bass, G. F., (1986b), "The Ulu Burun Shipwreck" 7. *KST*: 619-635.
- Bass, G. F., (1987a), "Underwater Excavation of the Ulu Burun Shipwreck" 8. *KST-2* : 291-302.
- Bass, G. F. (1987b), "Oldest Known Shipwreck Reveals Splendors of the Bronze Age". *NGM* 172.6: 693-734.
- Bass, G. F., (1988), "Excavations at Ulu Burun (Kaş):1986 Campaign" 9. *KST- I*: 371-388.
- Bass, G. F., (1989), "Excavations at Ulu Burun (Kaş): 1987 Campaign" 10. *KST-I*: 307-321.

- Bass, G. F., (1991), "Evidence of Trade from Bronze Age Shipwrecks". N. H. Gale (Ed.) içinde: 69-82.
- Bass, G. F., (1996), *Shipwrecks in the Bodrum Museum of Underwater Archaeology*. Ankara.
- Bass, G. F., (1997), "Prolegomena to a Study of Maritime Traffic in Raw Materials to the Aegean During the Fourteenth and Thirteenth Centuries B.C". R. Laffineur ve P. P. Betancourt (Eds.) içinde: 153-170.
- Bass, G. F., (1998), "Sailing Between the Aegean and the Orient in the Second Millennium BC". E. H. Cline ve D. Harris-Cline (Eds.) içinde : 183-191.
- Bass, G. F., (1999), "The Hull and Anchor of the Cape Gelidonya Ship". P. P. Betancourt vd. (Eds.) içinde: 21-23.
- Bass, G. F., A. F. Donald, C. Pulak., (1984), "A Late Bronze Age Shipwreck at Kaş, Turkey". *IJNA* 13.4: 271-279.
- Bass, G. F., C. Pulak, D. Collon, J. Weinstein, (1989), "The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign". *AJA* 93: 1-29.
- Bass, G. F., 2003, Ekim 29, *Bronze Age Shipwreck Excavation at Cape Gelidonya*. <http://ina.tamu.edu/capegelidonya.htm> (06.10.2005).
- Başgelen, N. (ed.) (1995), *In Memoriam İ. Metin Akyurt & Bahattin Devam Anı Kitabı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Bayne, N., (2000), "The Grey Wares of North-West Anatolia in the Middle and Late Bronze Age and the Iron Age and Their Relation to the Early Greek Settlements". *Asia Minor Studien* 37, Bonn.
- Becks, R., M. Guzowska, (2004), "On the Aegean-type Weaving at Troia" *Studia Troica* 14: 101-115.

- Ben-Tor, A., (Ed.) (1992), *The Archaeology of Ancient Israel*. The Open University of Israel.
- Benzi, M., (2005), "Mycenaeans at Iasos? A Reassessment of Doro Levi's Excavations" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 205-215.
- Berti, F., (2002), "The Work of the Italian Archaeological Mission at Iasos - 2000". 23. *KST-I*: 71-76.
- Betancourt, P. P., (1984), "The Middle Minoan Pottery of Southern Crete and the Questions of a Middle Minoan Thalassocracy" R. Hägg ve N. Marinatos (Eds.) içinde: 89-92.
- Betancourt, P. P., (1985), *The History of Minoan Pottery*. Princeton.
- Betancourt, P. P., (1990), *Kommos II. The Final Neolithic Through Middle Minoan III Pottery*. Princeton.
- Betancourt, P. P., (Eds.) (1999), *MELETEMATA. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year. Aegaeum 20*. Université de Liège.
- Betancourt, P. P., (2002), "Who was in Charge of the Palaces?" Driessen vd. (Eds.) içinde: 207-211.
- Bittel, K., A. Schneider, (1943), "Archäologische Funde aus der Türkei, 1942" *AA* 58: 200-256.
- Blegen, C. W., (1921), *Korakou. A Prehistoric Settlement near Corinth*, New York.
- Blegen, C.W., (1928), *Zygouries; A Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonea*. Cambridge.
- Blegen, C. W., (1937), *Prosymna. The Helladic Settlement Proceeding Argive Heraeum*. Cambridge.

Blegen, C. W., J. Caskey, M. Rawson, (1953), *Troy III*. Princeton.

Blegen, C. W. vd., (1958), *Troy IV*. Princeton.

Blegen, C.W. vd., (1973). *The Palace of Nestor at Pylos in Western Messenia 3: Acropolis & Lower Town, Tholoi & Grave Circles, Chamber Tombs*. Princeton.

Bloedow, E. F., (2005), "Aspects of Trade in the Late Bronze Age Mediterranean: What Was the Ultimate Destination of the Ulu Burun Ship?" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 335-341.

Boehlau, J., K. Schefold, (1942), *Larisa am Hermos III- Die Kleinfunde*. Berlin.

Boysal, Y., (1964), "Milli Eğitim Bakanlığı Müsgebi Kazısı 1963 Yılı Kısa Raporu" *TAD XIII/2* : 81-85.

Boysal, Y., (1967a), "Karya Bölgesi'nde Yeni Araştırmalar/New excavations in Caria" *Anadolu* 11: 1-56.

Boysal, Y., (1967b), "Müsgebi kazısı 1963 kısa raporu/ Vorläufiger Bericht über die Grabungen 1963 in Müskgebi" *Belleten* 31: 67-83.

Boysal, Y., (1969), *Katalog der Vasen im Museum in Bodrum: I – Mykenisch-Proto geometrisch*. Ankara.

Branigan, K., (1981), "Minoan Colonialism". *BSA* 76: 24-33.

Branigan, K., (1984), "Minoan Community Colonies in the Aegean?" R. Hägg ve N. Marinatos (eds.) içinde: 49-53.

- Branigan, K., (1989), "Minoan Foreign Relations in Transition" R. Laffineur (Ed.) içinde: 65-71.
- Bridges, R. A., (1974), "The Mycenaean Tholos Tomb at Kolophon" *Hesperia* 43/2 : 264-266.
- Buchholz, H.-G., (1959), "Keftiubarren und Erzhandel im zweiten vorchristlichen Jahrtausend" *PZ* 37: 1-40.
- Buchholz, H.-G., V. Karageorghis, (1971), *Ältägäis und Altkypros*. Tübingen.
- Buchholz, H.-G., (1973), "Grey Trojan Ware in Cyprus and Northern Syria". R. A. Crossland ve A. Birchall (Eds) içinde: 179-87.
- Buck, R. J., (1962), " The Minoan Thalassocracy Re-examined" *Historia* 11 129-137.
- Buck, R. J., (1964), "Middle Helladic Mattpainted Pottery" *Hesperia* 33 : 231-308.
- Burke, B., (1999), "Purple and Aegean Textile Trade in the Early Second Millennium B.C." P. P. Betancourt vd. (Eds.) içinde: 75-82.
- Cadogan, G., (2005), " The Aegean and Cyprus in the Late Bronze Age: It Takes Two to Tango" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 313-321.
- Caskey, J.L., (1972), "Investigations in Keos. Part II: A Conspectus of the Pottery" *Hesperia* 41: 357-401.
- Carter, T., (2003), "Problematizing the Analysis of Obsidian in the Aegean and Surrounding Worlds" K. P. Foster ve R. Laffineur (Eds.) içinde: 75-81.

- Casson, L., (1959), *The Ancient Mariners: Seafarers and the Sea-fighters of the Ancient Mediterranean*. New York.
- Casson, L., (1971), *Ships and Seamanship in the Ancient World*. Princeton University Press. (1995 yılında ekleme ve düzeltmeler ile yeniden yayımlanmıştır).
- Catling, H. W., (1991), "Bronze Age Trade in the Mediterranean: a View" N. H. Gale (Ed.) içinde: 1-13.
- Chadwick, J., (1976), *The Mycenaean World*. Cambridge.
- Chrissoulaki, S., (2005), " The Imaginary Navy of Minoan Crete: Rocky Coasts and Probable Harbours" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 77-89.
- Cline, E. H., (1987), "Amenhotep and the Aegean: A Reassessment of Egypto-Aegean Relations in the 14th Century B.C." *Orientalia* 56 : 1-36.
- Cline, E. H., (1994), "Sailing the Wine-Dark Sea: International Trade and the Late Bronze Age Aegean". *BAR international Series* 591. Oxford: Tempus Reparatum.
- Cline, E. H., (1996), "Assuwa and the Achaeans: the 'Mycenaean' sword at Hattusas and its possible implications" *BSA* 91: 137-51.
- Cline, E. H., (2005), "The Multivalent Nature of Imported Objects in the Ancient Mediterranean World" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 45-51.
- Cline, E. H., D. Harris-Cline, (Eds.) (1998), *The Aegean and the Orient in the Second Millennium. Proceedings of the 50th Anniversary Symposium*,

- University of Cincinnati, 18-20 April 1997. Aegaeum 18. Université de Liège*
1998.
- Cook, J. M., (1951), "Archaeology in Greece 1951" *JHS* 72: 92-112.
- Crossland, R. A., A. Birchall, (Eds) (1973), *Bronze Age Migrations in the Aegean. Archaeological and Linguistic Problems in Greek Prehistory*. London.
- Cullen, T. (Ed.) (2001), *Aegean Prehistory: A Review*. Archaeological Institute of America, Boston.
- Cultraro, M., (2005), "Aegeans on Smoke-Shrouded Lemnos: A Re-Assessment of the Mycenaean Evidence from Poliochni and Other Sites" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 237-246.
- Çınardalı, N., (1995), "Panaztepe Kazısında Ele Geçen Bir Grup Cam Süs Eşyası". N. Başgelen (Ed.) içinde: 79-91.
- Çongur, T. (Ed.), (1987), *Remzi Oğuz Arık Armağanı*. Ankara .
- Davis, E. N., (1983), "The Gold of the Shaft Graves: The Transylvanian Connection" *TUAS* 8: 32-38.
- Davis, J. L., (1982), "The Earliest Minoans in the South-East Aegean: A Reconsideration of the Evidence" *AS* 32: 33-41.
- Deger-Jalkotzy, S., (1998), "The Aegean Iaslands and the Breakdown of the Mycenaean Palaces Around 1200 B.C." V. Karageorghis ve N. Stampolidis (Eds.) içinde: 105-120.
- De Jesus, P. S., (1978), "Metal Resources in Ancient Anatolia" *AS* 28 : 97-102.
- Desborough, V., (1964), *The Last Mycenaean and their Successors*. Oxford.
- Dickinson, O.T.P.K., (1977), "The Origins of Mycenaean Civilisation". *SIMA* XLIX. Göteborg.

- Dickinson, O.T.P.K., (1984), "Cretan contacts with the mainland during the period of the Shaft Graves" R. Hägg ve N. Marinatos (Eds.) içinde: 115-118.
- Dickinson, O.T.P.K., (1994), *The Aegean Bronze Age*. Cambridge University Press.
- Dietz, S., (1980), *Asine II. Results of the Excavations East of the Acropolis 1970-74*, Stockholm.
- Dietz, S., (1984), *Lindos IV, 1. Excavations in Southern Rhodes: The Mycenaean Period*. Odense.
- Dimitrov, B., (1979), "Underwater Research Along the South Bulgarian Black Sea Coast in 1976 and 1977" *IJNA* 8: 70-79.
- Doumas, C., (ed.) (1980), *Thera and the Aegean World II. Papers and Proceedings of the Second International Scientific Congress, Santorini, Greece, August 1978*. London.
- Doumas, C., (1982), "The Minoan Thalassocracy and the Cyclades" *AA* 97: 5-14.
- Doumas, C., (1999), *The Wall Paintings of Thera*. Athens.
- Dörpfeld, W., (1902), *Troy und Ilion*. Athens.
- Driessen, J., I. Schoep, R. Laffineur, (2002), "*MONUMENTS OF MINOS. Rethinking the Minoan Palaces.*" *Proceedings of the International Workshop "Crete of the hundred Palaces?" held at Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve, 14-15 December 2001* *Aegaeum* 23 Université de Liège .

- Edel, E., (1966), *Die Ortsnamenlisten aus dem Totentempel Amenophis III.* Bonn: Peter Hanstein Verlag.
- Enegren, H. L., (2000), "Craft Production at Knossos-Raw Materials and Finished Goods-The Linear B Evidence". C. Gillis vd. (Eds.) içinde: 29-42.
- Eriksson, K. O., (1993), "Red Lustrous Wheel-made Ware". *SIMA CIII*, Jonsered.
- Erim, K., (1970), "Aphrodisias" *AS XX*: 20-24.
- Erkanal, A., (1987), "Panaztepe Kazısının 1985 Yılı Sonuçları". 8. *KST-I*: 253- 261.
- Erkanal, A., (1992), "1990 Panaztepe Kazısı Sonuçları" 13. *KST-I*: 447-455.
- Erkanal, A., (1993), "1991 Panaztepe Kazısı Sonuçları" 14. *KST-I*: 495-502.
- Erkanal, A., (1995), "1993 Panaztepe Kazıları Sonuçları" 16. *KST-I*: 281-285.
- Erkanal, A., (1997), "1995 Panaztepe Kazıları Sonuçları" 18. *KST- I*: 281-290.
- Erkanal, A., (1998), "1996 Yılı Panaztepe Kazıları Sonuçları" 19. *KST-I*: 455-466.
- Erkanal, A., (2002), "2000 Yılı Panaztepe Kazısı sonuçları" 23. *KST-I*: 305-312.
- Erkanal-Öktü, A., (2004a), "2002 Yılı Panaztepe Kazıları" 25. *KST -II*: 245-252.
- Erkanal-Öktü, A., (2004b) (Baskıda), "Yeni Buluntular Işığında Panaztepe Kazısı"
14. Türk Tarih Kongresi. Kongreye Sunulan Bildiriler .
- Erkanal, A., H. Erkanal, (1983), "Vorbericht über die Grabungen 1979 im prähistorischen Klazomenai/Limantepe" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (1983): 163-183.
- Erkanal, A., H. Erkanal, (1987), "Batı Anadolu'da Yeni Bir Arkeolojik Kazı: Panaztepe" T. Çongur (Ed.) içinde: 115-124.
- Erkanal-Öktü, A., N. Çınardalı-Karaaslan, (2005), "Panaztepe 2003 Yılı Kazıları" 26. *KST-II*: 25-36.

- Erkanal, H., (1998), "1996 Liman Tepe Kazıları" 19. *KST- I* : 379-398.
- Erkanal, H., (1999), "1997 Liman Tepe Kazıları" 20. *KST-I*: 325-336.
- Erkanal, H., (2000), "1998 Yılı Liman Tepe Kazıları" 21. *KST-I*: 251-262.
- Erkanal, H., S. Günel, (1995), "1993 Liman Tepe Kazısı" 16. *KST-I*: 263-279.
- Erkanal, H., S. Günel, (1996), "1994 Liman Tepe Kazıları" 17. *KST- I*: 305-327.
- Erkanal, H., S. Günel, (1997), "1995 Yılı Liman Tepe Kazıları" 18. *KST-I*: 231-260.
- Erkanal, H., T., Özkan, (1998), "1996 Bakla Tepe Kazıları" 19. *KST-I*: 399-425.
- Erkanal, H., T., Özkan, (eds), (1999), *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi/ Tahtalı Dam Area Salvage Project*. İzmir 1999.
- Erkanal, H., V. Şahoğlu, (2000), "İzmir Bölgesi Kazı ve Araştırmaları Projesi/ İzmir Region Excavations and Research Project (IRERP)" *İDOL 5* : 6-13.
- Erkanal, H., M. Artzy, (2002), "2000 Yılı Liman Tepe Kazı Çalışmaları" 23. *KST-I*: 375-388.
- Erkanal, H., M. Artzy, O. Kouka, (2003), "2001 Yılı Liman Tepe Kazıları" 24. *KST- I*: 423-436.
- Erkanal, H., E. Karaturgut, (2004), "2002 Yılı Çeşme-Bağlararası Kazıları" 25. *KST-II*: 153-164.
- Erkanal, H., L. Keskin, (Baskıda), "Relations Between the Urla Peninsula and the Minoan World" E. Hallager, C. F. Macdonald ve W.-D. Niemeier (Eds.) içinde.
- Ersoy, Y. E., (1988), "Finds from Menemen/Panaztepe in the Manisa Museum" *BSA* 83: 55-82.
- Evans, A., (1928), *The Palace of Minos at Knossos*. Vol. 2.1. London.
- Evans, A., (1935), *The Palace of Minos at Knossos*. Vol. 4.2. London.

- Finkelberg, M., (1998), "Bronze Age Writing: Contacts Between East and West"
E. H. Cline ve D. Harris-Cline (Eds.) içinde: 265-271.
- Forsdyke, E. J., (1925), *Prehistoric Aegean Pottery I*. Londra.
- Foster, K. P., R. Laffineur (2003), *METRON. Measuring the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 9th International Aegean Conference: New Haven, Yale University, 18-21 April 2002. Aegaeum 24*. Université de Liège.
- French, D. H., (1966), "Recent Archaeological Research in Turkey" *AS 16*: 25-55.
- French, D. H., (1967), "Prehistoric Sites in North-West Anatolia I, The İznik Area"
AS 17: 49-100.
- French, D. H., (1969), "Prehistoric Sites in North-West Anatolia II, The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas" *AS 19*: 41-98.
- French, D. H., (1973), "Archaeology of the Middle Bronze Age: Migrations and 'Minyan' Pottery in Western Anatolia and the Aegean". R. A. Crossland ve A. Birchall (Eds.) içinde: 51-57.
- French, E., (1975), "A Reassessment of the Mycenaean Pottery at Tarsus" *AS 25* : 53-75.
- French, E. B., K. A. Wardle, (Eds.) (1988), *Problems in Greek Prehistory*. Bristol.
- Furumark, A., (1941), *The Mycenaean Pottery: Analysis and Classification*. Stockholm.
- Gale, N. H., (1980), "Some Aspects of Lead and Silver Mining in the Aegean" C. Doumas (Ed.) içinde:161-195.
- Gale, N. H., (Ed.) (1991a), "Bronze Age Trade in the Mediterranean" *SIMA XC* Jonsered.

- Gale, N. H., (1991b), "Copper Oxhide Ingots: Their Origin and Their Place in the Bronze Age Metals Trade in the Mediterranean" N. H. Gale (Ed.) içinde: 197-239.
- Gale, N. H., Z. A. Stos-Gale, (1982), "Bronze Age Copper Sources in the Mediterranean: A New Approach" *Science* 216: 11-19.
- Gale N. H., Z. A. Stos-Gale, (1986), "Oxhide Copper Ingots in Crete and Cyprus and the Bronze Age Metal Trade," *BSA* 81: 81-100.
- Gale, N. H., Z. A. Stos-Gale, (1999), "Copper Oxhide Ingots and the Aegean Metals Trade. New Perspectives" P. P. Betancourt vd. (Eds.) içinde:267-277.
- Galili, E., N. Shmueli, M. Artzy, (1986), "Bronze Age ship's cargo of copper and tin" *IJNA* 15.1: 25-37.
- Gates, M. H., (1994), "Archaeology in Turkey" *AJA* 98.2: 249-278.
- Gates, M.H., (1996), "Archaeology in Turkey" *AJA* 100.2: 277-335.
- Georgiou, H., (1991), "Bronze Age Ships and Rigging" R. Laffineur ve L. Basch (Eds.) içinde : 61-71.
- Georgiou, H., (1993), "A Sea Approach to Trade in the Aegean Bronze Age". C. Zerner vd. (Eds.) içinde: 353-364.
- Georgiou, H., (1995), "The Role of Maritime Contacts in the Prehistoric Cyclades". C. Gillis, C. Risberg ve B. Sjöberg (eds.) içinde: 33-42.
- Gillis, C., C. Risberg, B. Sjöberg, (eds.) (1995), *Trade and Production in Premonetary Greece: Aspects of Trade . Proceedings of the Third International Workshop, Athens 1993*. Jonsered.
- Gillis, C., (1995), "Trade in the Late Bronze Age," C. Gillis, C. Risberg, and B. Sjöberg (eds.) içinde: 61-86.

- Gillis, C., C. Risberg, B. Sjöberg, (eds.) (2000), *Trade and Production in Premonetary Greece: Acquisition and Distribution of Raw Materials and Finished Products. Proceedings of the 6th International Workshop, Athens 1996*. Jonsered.
- Gillis, C. vd., (2003), "Tin in the Aegean Bronze Age" J. Driessen vd. (Eds.) içinde: 103-110.
- Girella, L., (2005), "Ialysos. Foreign Relations in the Late Bronze Age. A Funerary Perspective" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 129-139.
- Gitin, S., A. Mazar ve E. Stern (Eds.) (1998), *Mediterranean Peoples in Transition. In Honour of Professor Trude Datan*. Jerusalem 1998.
- Goldman, H., (1931), *Excavations at Eutresis in Boeotia* Cambridge.
- Gödecken, K. B., (1988), "A Contribution on the Early History of Miletus. The Settlement in Mycenaean Times and its Connections Overseas." E. B. French ve K. A. Wardle (Eds.) içinde: 307-318.
- Graziadio, G., (2005), "The Relations Between the Aegean and Cyprus at the Beginning of the Late Bronze Age: An Overview of the Archaeological Evidence" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde : 323-334.
- Greave, V., (1999), "1996/97 Yılı Milet Çalışmaları" 20 *KST*- I: 583-605.
- Greave, V., (2005), "2001-2003 Milet Çalışmaları" 26. *KST*.- I: 207- 235.
- Greave, V, W.-D. Niemeier, (2002), "1998-2000 Yılı Milet Çalışmaları" 23. *KST*- II: 75-88.
- Greaves, A. M., B. Helwing, (2001), "Archaeology in Turkey: The Stone, Bronze and Iron Ages, 1997-1999" *AJA* 105.3: 463-511.

- Greaves, A.M., B. Helwing, (2003), "Archaeology in Turkey: The Stone, Bronze & Iron Ages, 2001" *TÜBA-AR VI*: 125-157.
- Greaves, A. M., (2003), *Miletos, Bir tarih*. Homer Kitabevi, İstanbul.
- Greenwell, W., (1902), "On Some Rare Forms of Bronze Weapons and Implements" *Archaeologia* 58: 1-16.
- Guzowska, M., (2002), "Traces of Minoan Behavioural Patterns in the North-East Aegean" R. Aslan vd. (Eds.) içinde: 585-594.
- Guzowska, M., R. Becks, (2005), "Who was Weaving at Troia? On the Aegean Style Loomweights in Troia VI and VIIa" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 279-285.
- Gültekin H., M. Baran, (1964), "Selçuk tepesinde bulunan Miken Mezarı/The Mycenaean grave found at the hill of Ayasuluk" *TAD* 13/2: 122-33.
- Günel, S., (1998), "Liman Tepe'de Ele Geçen Bir Myken Figürin Başı" *Belleten* 62, No. 233: 25-30.
- Günel, S., (1999a), *Panaztepe II. M.Ö. 2. Bine Tarihlendirilen Panaztepe Seramiğinin Batı Anadolu ve Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*. Ankara .
- Günel, S., (1999b), "Vorbericht über die mittel- und spätbronzezeitliche Keramik vom Liman Tepe" *IstMitt* 49: 41-82.
- Günel, S., 2004, "Orta Hellas Dönemi Mat Boyalı Seramiği ve Liman Tepe'de Ele Geçen Mat Boyalı Seramiğin Ege Arkeolojisi Kültürel Gelişimindeki Önemi" *TÜBA-AR* 7: 197-204.
- Hägg, R., N. Marinatos, (Eds.), (1984), *The Minoan Thalassocracy: Myth and Reality. Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May-5 June, 1982*. Stockholm.

- Hägg, R., N. Marinatos, (Eds.) (1987), *The Function of the Minoan Palaces. Proceedings of the Fourth International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 10-16 June, 1984.* Stockholm.
- Haldane, C., (1993), "Direct Evidence for Organic Cargoes in the Late Bronze Age," *World Archaeology* 24: 3: 348-360.
- Hallager, E., (1996), *The Minoan Roundel and Other Documents in the Neopalatial Linear A Administration. Aegaeum 14.* Université de Liège.
- Hallager, E., C. F. Macdonald ve W.-D. Niemeier (Eds) (Baskıda). *The Minoans in the Central, Eastern and Northern Aegean, New Evidence.* Acts of a Minoan Seminar 22-23 January 2005 in collaboration with the Danish Institute at Athens and the German Archaeological Institute at Athens. Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 8.
- Hamilakis, Y., (1999), "Food Technologies/technologies of the body: the social context of wine and oil production and consumption in Bronze Age Crete" *World Archaeology* 31.1: 38-54.
- Hanfmann, G., (1961), "The Third Campaign at Sardis (1960)" *BASOR* CLXII : 8-49.
- Hanfmann, G., (1967), "The Ninth Campaign at Sardis (1966)" *BASOR* CLXXXVI: 17-52.
- Hanfmann, G., J. Waldbaum, (1968), " Two Submycenaean Vases and a Tablet from Stratonikeia in Caria" *AJA* 72: 51-56.
- Harding A., H. Hughes-Brock, (1974), "Amber in the Mycenaean World," *BSA* 69: 145-172.

- Hardy, D. A. vd., (eds.) (1990), *Thera and the Aegean World III. Proceedings of the Third International Congress Santorini, Greece 3-9 September 1989* London.
- Harmankaya, S., (1995), "Kozman Dersi Mevkii (Şarköy, Tekirdağ) Maden Buluntuları" *Halet Çambel için Prehistorya Yazıları/Readings in Prehistory: Studies Presented to Halet Çambel* İstanbul.
- Haskell, H. W., (1985), "The Origin of the Aegean Stirrup Jar and its Earliest Evolution and Distribution (MMIII-LBI)" *AJA* 89: 221-229.
- Hiller, S., (1984), "The Mycenaeans and Their Northern Neighbours" *TUAS* 9: 14-30.
- Hiller, S., (1991), "The Mycenaeans and the Black Sea" R. Laffineur ve L. Basch (Eds.) içinde: 207-216.
- Immerwahr, S. A., (1971), *The Athenian Agora* New Jersey.
- IRERP 2000, 10 Haziran, *Izmir Region Excavations and Research Project* http://www.geocities.com/irerp_tr (7.07.2005).
- Jaeger, B., R. Krauss, (1990), "Zwei Skarabaeen aus der mykenischen Fundstelle Panaztepe" *MDOG* 122: 153-156.
- Jasink, A. M., (2005), "Mycenaean Means of Communication and Diplomatic Relations with Foreign Royal Courts" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 59-67.
- Joukowsky, M. S., (Ed.) (1986), *Prehistoric Aphrodisias II: Bibliography, Catalogue, Appendix, Index*. Brown University & Université Catholique de Louvain.
- Kadish, B., (1971), "Prehistoric Remains at Aphrodisias 1968 and 1969" *AJA* 75: 121-140.

- Kaiser, I., (2005), "Minoan Miletus. A View From the Kitchen" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 193-197.
- Karageorghis, V., D. Michaelides, (Eds.) (1995), *Cyprus and the Sea. Proceedings of the International Symposium Organized by: The Archaeological Research University of Cyprus and the Cyprus Ports Authority. Nicosia 25-26 September 1993*. Nicosia.
- Karageorghis, V., (1995), "Trade Relations Between Cyprus, the Aegean and the Central Mediterranean During the Late Bronze Age" V. Karageorghis ve D. Michaelides (Eds.) içinde: 61-62.
- Karageorghis, V., N. Stampolidis, (Eds.) (1998), *Proceedings of the International Symposium "Eastern Mediterranean: Cyprus - Dodecanese - Crete, 16th - 6th Century B.C.", Rethymon 13-16 May 1997*. Athens.
- Karageorghis, V., (Ed.) (2001), *The White Slip Ware of Late Bronze Age Cyprus. Proceedings of an International Conference Organized by Leventis Foundation, Nicosia in Honour of Malcolm Wiener. Nicosia 29th-30th October 1998*. Wien.
- Karantzali, E., (2005), "Mycenaean at Ialysos: Trading Station or Colony?" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 141-151.
- Kayan, İ., (1995), "The Troia Bay and Supposed Harbour Sites in the Bronze Age" *Studia Troica* 5: 211-235.
- Kayan, İ., (2001), "Troia Yöresinin Yüzey Şekilleri. Alüvyon Ovasının Jeomorfolojisi ve Paleocoğrafik Açından Rekonstrüksiyonu". Korfmann vd. (Eds.) içinde: 309-314.

- Kempinski, A., (1992), "The Middle Bronze Age" Ben-Tor (Ed.) içinde: 159-210.
- Knapp, A. B., T. Stech, (Eds.) (1985), *Production and Exchange: The Aegean and the Eastern Mediterranean*. Los Angeles.
- Knapp, A. B., Y. Portugali, (1985), "Cyprus and the Aegean: A Spatial Analysis of Interaction in the 17th-14th Centuries B.C." A. B. Knapp ve T. Stech (Eds.) içinde: 47-78.
- Knapp, A. B., (1991), "Spice, Drugs, Grain and Grog: Organic Goods in Bronze Age East Mediterranean Trade" N. H. Gale (Ed.) içinde: 21-68.
- Knapp, A. B., (1993), "Thalassocracies in Bronze Age Eastern Mediterranean Trade" *World Archaeology* 24:3: 332-347.
- Knapp, A. B., (1998), "Mediterranean Bronze Age Trade: Distance, Power and Place" E. H. Cline ve D. Harris-Cline (Eds.) içinde: 193-207.
- Knappett, C., I. Nikolakopoulou, (2005), "Exchange and Affiliation Networks in the MBA Southern Aegean: Crete, Akrotiri and Miletus" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 175-183.
- Kopcke, G., (1984) "The Cretan Palaces and Trade." R. Hagg ve N. Marinatos (Eds) içinde: 255-259.
- Korfmann, M., (1985), "Beşik-Yassitepe ve Beşik-Sivritepe 1983 Ön Raporu". 6. *KST*: 107-120.
- Korfmann, M., (1986a), "Beşik-Yassitepe, Beşik-Sivritepe ve Beşik Mezarlığı 1984 Ön Raporu" VII. *KST*: 229-238.
- Korfmann, M., (1986b), "Troy: Topography and Navigation". M. Mellink (Ed.) içinde: 1-16.

- Korfmann, M., (1986c), "Beşik Tepe: New Evidence for the Period of the Trojan Sixth and Seventh Settlements" M. Mellink (Ed.) içinde: 17-28.
- Korfmann, M., (1986d), "Vorbericht über die Ergebnisse der Grabungen am Beşik-Yassitepe, Beşik-Sivritepe und Beşik-Gräberfeld" *AA* 101: 303-329.
- Korfmann, M., (1987), "Beşik-Yassitepe ve Beşik-Mezarlığı 1985 Ön Raporu" 8. *KST*- I: 263-271.
- Korfmann, M., (1995), "Troia: A Residential and Trading City at the Dardanelles". R. Laffineur ve W.-D. Niemeier (Eds.) içinde: 173-183.
- Korfmann, M., (1996), "Troia - Ausgrabungen 1995" *Studia Troica* 6: 1-63.
- Korfmann, M., (1997), "Troia - Ausgrabungen 1996" *Studia Troica* 7: 1-71.
- Korfmann, M., (1998), "Troia - Ausgrabungen 1997" *Studia Troica* 8: 1-70.
- Korfmann, M. vd., (Eds.) (2001), *Troia. Düş ve Gerçek*. Homer Kitabevi, İstanbul.
- Korfmann, M., (2001), "Troia M.Ö. 2. ve 3. Binyılda Ticaretin Kentleşme Noktası. Yüksek Troia Kültürü ve Kıyusal Troia Kültürü ile İlgili Bilgiler" Korfmann vd. (Eds.) içinde: 355-368.
- Korfmann, M., (2002), "2000 Yılı Troia Kazı Sonuçları" 23. *KST*-I: 1-10.
- Kraft, J. C., S. E. Aschenbrenner, İ., Kayan, (1981), "Geç Holosen Kıyı Değişimlerinin Yunanistan ve Türkiye'de Arkeolojik Yerleşme Yerleri Üzerine Etkileri" *A.Ü.D.T.C.F.C.A.D.* 10 : 105-120.
- Krzyszkowska, O. H., (1988), "Ivory in the Aegean Bronze Age: Elephant Tusk or Hippopotamus Ivory?" *BSA* 83: 209-234.
- Laffineur, R., (Ed) (1988), *Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège. Aegaeum* 2. Université de Liège.

- Laffineur, R., (Ed.) (1989), *Transition. Le monde égéen du Bronze moyen au Bronze récent. Actes de la deuxième Rencontre égéenne internationale de l'Université de Liège, 18-20 avril 1988. Aegaeum 3.* Université de Liège.
- Laffineur, R., (1999), *POLEMOS. Le contexte Guerrier en Égée à l'âge du Bronze. Actes de la 7e Rencontre égéenne internationale, Université de Liège, 14-17 avril 1998, Aegaeum 19.* Université de Liège.
- Laffineur, R., L. Basch, (Eds.) (1991), *THALASSA. L'Egee Préhistorique Et La Mer. Actes de la troisième Rencontre égéenne internationale de l'Université de Liège, Station de recherches sous-marines et océanographiques (StaReSO), Calvi, Corse (23-25 avril 1990), Aegaeum 7.* Université de Liège.
- Laffineur R., W.-D.Niemeier, (Eds.) (1995), *POLITEIA. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference /5e Rencontre égéenne internationale, University of Heidelberg, Archäologisches Institut, 10-13 April 1994, Aegaeum 12.* Université de Liège.
- Laffineur R., P. P. Betancourt, (Eds.) (1997), *TEXNH. Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age / Artisanat et artisans en Égée à l'âge du Bronze." Proceedings of the 6th International Aegean Conference / 6e Rencontre égéenne internationale, Philadelphia, Temple University, 18-21 April 1996 Aegaeum 16.* Université de Liège.
- Laffineur, R., E. Greco, (Eds.) (2005), *EMPORIA. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean. Proceedings of the 10th International Aegean*

Conference : Italian School of Archaeology, Athens, 14-18 April 2004

Aegaeum 25. Université de Liège 2005.

Lambrou-Phillipson, C., (1993), "The Limitations of the Pottery Model in the Identification of Trading Colonies" Zerner vd. (Eds.) içinde: 365-368.

Laviosa, C., (1972), "Iasos, 1971" *AS* 22: 43-46.

Laviosa, C., (1974), "Iasos, 1973" *AS* 24: 33-35.

Laviosa, C., (1983), "Iasos 1982" *AS* 33: 247-248.

Laviosa, C., (1984), "The Minoan Thalassocracy, Iasos and the Carian Coast," R. Hägg ve N. Marinatos (Eds.) içinde: 183-185.

Leonard, A. Jr., (1998), "Trade during the Late Helladic III Period" E. H. Cline ve D. Harris-Cline (Eds.) içinde: 99-104.

Levi, D, (1969-70), "Iasos –Le Campagne di Scavo 1969-1970" *Annuario* XLVII-XLVIII: 461-532.

Levi, D., (1970), "Iasos, 1969" *AS* 20 : 14-16.

Linder, E., (1972), "A Seafaring Merchant-Smith from Ugarit and the Cape Gelidonya Wreck" *IJNA* 1: 163-164.

Lloyd, S., J. Mellaart, (1965), *Beycesultan II: Middle Bronze Age Architecture and Pottery* London.

Lolos, Y., (1995), "Late Cypro-Mycenaean Seafaring: New Evidence From Sites in the Saronic and Argolic Gulfs" Karageorghis ve Michaelides (Eds.) içinde: 65-85.

Love, I. C., (1969), "Knidos, 1968" *AS* 19: 16-18.

Love, I. C., (1978), "A Brief Summary of Excavations at Knidos 1967-1973" Akurgal (Ed.) içinde: 1111-1133

Love, I. C., (1984), "From Crete to Knidos - A Minoan Sea Route Via the Dodecanese" *AJA* 88 (Eighty-Fifth General Meeting of the Institute): 251.

MacGillivray, J. A., (1998), *Knossos. Pottery Groups of the Old Palace Period.*
London .

Maddin, R., T. S. Wheeler, J. D. Muhly, (1977), "Tin in the Ancient Near East: Old Questions and New Finds" *Expedition* 19.2: 35-47.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (1965), *Türkiye Arsenik, Civa, Antimuan ve Altın Yatakları* MTA Yayını, No. 129, Ankara.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (1980), *Türkiye Maden Envanteri (İllere göre)*
MTA Yayını, No. 179, Ankara.

Manning, S. W., (1999), *A Test of Time. The Volcano of Thera and the chronology and history of the Aegean and east Mediterranean in the mid second millennium BC.* Oxford.

Marangou, H., P. V. Ioannou, (2000), "Studies of the Late Bronze Age Copper-Based Ingots Found in Greece" *BSA* 95: 207-217.

Marchese, R. T., (1978), "Late Mycenaean ceramic finds in the lower Meander river valley and a catalogue of Late Bronze Age painted motifs from Aphrodidias" *ArchJ* 135: 15-31.

Marchese, R. T., (1986), "The Lower Meander Flood Plain. A Regional Settlement Study" *BAR International Series* 292 .

Marchese, R. T., (1989), "The Historical Archaeology of Northern Caria. A Study in Cultural Adaptations" *BAR International Series* 536.

- Margariti, R. E., 2003, Ekim 29, *Şeytan Deresi: The Excavation*.
<http://ina.tamu.edu/seytan/margariti.htm> (23.09.2005).
- Matsas, D., (1991), "Samothrace and the Northeastern Aegean: The Minoan Connection" *Studia Troica* I: 159-179.
- Matsas, D., (1995), " Minoan long-distance trade: a view from the Northern Aegean"
R. Laffineur ve W.-D. Niemeier (Eds.) içinde: 235-247.
- Maxwell-Hyslop, K. R., (1995), "A Note on the Anatolian Connections of the Tôd Treasure" *AS* 45 : 243-250.
- McCaslin, D. E., (1980), "Stone Anchors in Antiquity: Coastal Settlements and Maritime Trade-routes in the Eastern Mediterranean ca. 1600-1050 B.C."
SIMA 61 Göteborg.
- McGrail, S., (2001), *Boats of the World. From the Stone Age to Medieval Times*.
Oxford University Press.
- Mee, C., (1978), "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C." *AS* 28: 123-156.
- Mee, C., (1982), *Rhodes in the Bronze Age. An Archaeological Survey*. Warminster.
- Mee, C., (1988), "A Mycenaean Thalassocracy in the Eastern Aegean?." E. B. French ve K. Wardle (Eds.) içinde: 301-306.
- Mee, C., (1998), "Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age". E. Cline ve D. Harris-Cline (Eds.) içinde: 137-148.
- Meiggs, R., (1982), *Trees and Timber in the Ancient World*. Oxford 1982.

- Melas, M., (1988a), "Minoans Overseas: Alternative Models of Interpretation" Laffineur (Ed.) 1988 içinde: 47-71.
- Melas, M., (1988b), "The Dodecanese and W. Anatolia in Prehistory: Interrelationships, Ethnicity, and Political Geography," *AS* 38 : 109-120.
- Melas, M., (1991a), "Acculturation and Social Mobility in the Minoan World" R. Laffineur ve L. Basch (Eds.) içinde: 169-188.
- Melas, M., (1993), "Ideology, Pottery, Trade and Society in the Aegean Bronze Age" Zerner vd. (Eds.) içinde: 369-376.
- Mellaart, J., (1967), "Anatolian Chronology in the Early and Middle Bronze Age" *AS* 7: 55-88.
- Mellaart, J., (1968), "Anatolian Trade with Europe and Anatolian Geography and Culture Provinces in the Late Bronze Age" *AS* 18: 187-202.
- Mellaart, J., (1970), "The Second Millennium Chronology of Beycesultan" *AS* 20: 55-67.
- Mellaart, J., A. Murray, (1995), *Beycesultan III Part II: Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*. British Institute of Archaeology at Ankara.
- Mellink, M. J., (1963), "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 67: 173-190.
- Mellink, M. J., (1964), "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 68: 149-166.
- Mellink, M. J., (1970), "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 74: 157-178.
- Mellink, M. J., (1973), "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 77: 169-193.
- Mellink, M. J., (1974), "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 78: 105-130.
- Mellink, M. J., (1978), "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 82: 314-338.

- Mellink, M. J., (1979), "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 83: 331-344.
- Mellink, M. J., (1980), "Archaeology in Asia Minor" *AJA* 84: 501-518.
- Mellink, M. J., (Ed.) (1986), *Troy and the Trojan War. A Symposium Held at Bryn Mawr College, October 1984*. Bryn Mawr.
- Mellink, M. J., (1988), "Archaeology in Anatolia" *AJA* 92: 101-131.
- Mellink, M. J., (1989), "Archaeology in Anatolia" *AJA* 93: 105-133.
- Mellink, M. J., (1990), "Archaeology in Anatolia" *AJA* 94: 125-151.
- Mellink, M. J., (1991), "Archaeology in Anatolia" *AJA* 95: 123-153.
- Mellink, M. J., (1993), "Archaeology in Anatolia" *AJA* 97: 105-133.
- Meriç, R., (1986), "1984 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları" III. *AST*: 199-209.
- Meriç, R., P. Mountjoy, (2001), "Three Mycenaean vases from Ionia" *IstMitt* 51:137-141.
- Meriç, R., P. Mountjoy, (2002), "Mycenaean Pottery from Bademgediği Tepe (Puranda) in Ionia: A preliminary report" *IstMitt* 52: 79-98.
- Meriç, R., A. K. Öz, A. E. Meriç, (2003), "Metropolis 2001 Yılı Raporu" 24. *KST-I*: 151- 158.
- Meriç, R., A. K. Öz, A. E. Meriç, (2004), "Metropolis 2002 Yılı Kazı Raporu" 25. *KST-2*: 293-302.
- Meriç, R., A. K. Öz, A. E. Meriç, (2005), "Metropolis Kazıları 2003" 26. *KST-2*: 137-146.
- Michailidou, A., K. Voutsas (2005), "Merchants and Merchandise: Humans as a Commodity in Aegean and Oriental Societies" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 17-28.

- Mills, J. S., R. White, (1989), "The Identity of the Reisis from the Late Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun (Kaş)" *Archaeometry* 31: 37-44.
- Momigliano, N., (2000), "Bronze Age Carian Iasos" *Anatolian Archaeology* 6: 12.
- Momigliano, N., (2001), "Bronze Age Carian Iasos" *Anatolian Archaeology* 7: 15.
- Momigliano, N., (2002), "Bronze Age Carian Iasos" *Anatolian Archaeology* 8: 18.
- Momigliano, N., (2005), "Iasos and the Aegean Islands before the Santorini Eruption" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 217-225.
- Momigliano, N. vd., (2001), "Report on the 2001 study season of the Bronze Age levels at Iasos (SW Turkey)" *SMEA* 43/2: 269-274.
- Momigliano, N. vd. (2002), "Report on the 2002 study season at Iasos (SW Turkey)" *SMEA* 44/2: 343-346.
- Moran, W., (1992), *The Amarna Letters*. Maryland: The John Hopkins University Press.
- Mountjoy, P. A., (1993), *Mycenaean Pottery: An Introduction*. Oxford University Committee for Archaeology.
- Mountjoy P. A., (1997a), "Local Mycenaean Pottery at Troia" *Studia Troica* 7: 258-267.
- Mountjoy P. A., (1997b), "Troia Phase VI^f and Phase VI^g: The Mycenaean Pottery" *Studia Troica* 7: 275-294.
- Mountjoy, P. A., (1998), "The East Aegean-West Anatolian Interface in the Late Bronze Age: Mycenaean and the Kingdom of Ahhiyawa" *AS* 48: 33-67.
- Mountjoy P. A., (1999a) "The Destruction of Troia VI^h" *Studia Troica* 9 : 252-293.
- Mountjoy, P. A., (1999b), "Troia VII Reconsidered" *Studia Troica* 9 : 295-346.
- Mountjoy, P. A., (1999c), *Regional Mycenaean Painted Potter*. Vol. I-II. Rahden.

- Mountjoy, P. A., (2005), " Mycenaean Connections with the Near East in LH IIC: Ships and Sea Peoples" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 423-427.
- Muhly, J. D., (1983), "Gold Analysis and Sources of Gold in the Bronze Age" *TUAS* 8: 1-14.
- Muhly, J. D., (1985), "Sources of Tin and the Beginnings of Bronze Age Metallurgy" *AJA* 89 : 275-291.
- Muhly, J. D., (1991), "The Development of Copper Metallurgy in Late Bronze Age Cyprus" N. H. Gale (Ed.) içinde: 180-196.
- Müller, M., (2001), "Mısırlılar Ne Biliyorlardı?. Troia'yla Ticarî Bağlantılar Hakkında Bilgiler" Korfmann vd. (Eds.) içinde : 51-53.
- Naumann, R., (1963), "Didyma" *AS* 13: 24.
- Niemeier, W.-D., (1995), "Aegina- First Aegean 'State' Outside of Crete?" R. Laffineur ve W.-D. Niemeier (Eds.) içinde: 73-80.
- Niemeier, W.-D., (1996), "A Linear A Inscription from Miletus (MIL Zb 1)," *Kadmos* 35: 87-99.
- Niemeier W.-D., (1997), "The Mycenaean Potter's Quarter at Miletus" R. Laffineur ve P. P. Betancourt (Eds.) içinde: 347-351.
- Niemeier, W.-D., (1998a), "The Mycenaean in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples" Gitin vd. (Eds.) içinde: 17-65.
- Niemeier W.-D., (1998b), "The Minoans in the South-Eastern Aegean and in Cyprus" V. Karageorghis ve N. Stampolidis (Eds.) içinde: 29-45.

- Niemeier, W.-D., (1999), "Mycenaeans and Hittites in War in Western Asia Minor" R. Laffineur (Ed.) içinde: 141-155.
- Niemeier, W.-D., (2005), "The Minoans and Mycenaeans in Western Asia Minor: Settlement, Emporia or Acculturation" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 199-204.
- Niemeier, W.-D., B. Niemeier, (1997), "Projekt 'Minoisch-mykenisches bis protogeometrisches Milet': Zielsetzung und Grabungen auf dem Stadionhügel und am Athenatempel" *AA* 112: 189-248.
- Niemeier, W.-D., B. Niemeier, (1998), "Minoan Frescoes in the Eastern Mediterranean" E. H. Cline ve D. Harris-Cline (Eds.) içinde: 69-98.
- Niemeier, W.-D., B. Niemeier (1999), "The Minoans of Miletus" P. P. Betancourt vd. (Eds.) içinde: 543-554.
- Niemeier, B., W.-D. Niemeier, (2000), "Aegean Frescoes in Syria-Palestine: Alalakh and Tell Kabri" S. Sherratt, (Ed.) içinde: 763-802.
- Overbeck J. C., (1989), *Keos VII. Ayia Irini. Period IV*. Mainz am Rhein.
- Owens, G., (1999), "Linear A in the Aegean: The Further Travels of the Minoan Script. A study of the 30+ Extra-Cretan Minoan Inscriptions" P. P. Betancourt vd. (Eds.) içinde: 584-596.
- Özgüç, N., (1955), "Fırakdin Eserleri/Finds at Fırakdin" *Belleten* 19: 295-302.
- Özgüç, T., (1978), *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar/Excavations at Maşat Höyük and Investigations in its Vicinity* Ankara.

- Özgüç, T., (1982), *Maşat Höyük II: Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda bir Hitit Merkezi/ Maşat Höyük II. A Hittite Center Northeast of Boğazköy* Ankara.
- Özgünel, C., (1983), "Batı Anadolu ve İçlerinde Miken Etkinlikleri" *Belleten* Cilt 47, Sayı 187: 697-743.
- Özgünel, C., (1987), "Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Miken Pyxisi ve Düşündürdükleri" *Belleten* Cilt 51, Sayı 199-201: 535-547.
- Özgünel, C., (1996), "Mykenische Keramik in Anatolien" *Asia Minor Studien* 23, Bonn.
- Özyiğit, Ö., (2004), "2002 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları" 25. *KST-I*: 441-452.
- Özyiğit, Ö., (2005), "2003 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları" 26. *KST-II*: 43-49.
- Panagiotakopulu, E., (2000), "Butterflies, Flowers and Aegean Iconography: A Story About Silk and Cotton" S. Sherratt (Ed.) içinde: 585-592.
- Papagiannopoulou, A., (1985), "Were The S. E. Aegean Islands Deserted in The MBA?" *AS* 35: 85-92.
- Pavúk, P., (2005), "Aegeans and Anatolians. A Trojan Perspective" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 269-277.
- Payton, R., (1991), "The Ulu Burun Writing-Board Set" *AS* 41: 99-106.
- Peltenburg, E., (1991), "Greeting Gifts and Luxury Faience: a Context for Orientalising Trends in Late Mycenaean Greece" N. H. Gale (Ed.) içinde: 162-179.

- Poursat, J.-C., M. Loubet, (2005), "Métallurgie et contacts extérieurs à Malia (Crète) au minoen moyen II: Remarques sur une série d'analyses isotopiques du plomb" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 117-124.
- Persson, A. W., (1942), *New Tombs at Dendra Near Midea*, Lund.
- Pini, I., (2004), *Ägina-Mykonos. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel* Band V, Supplementum 3, 1. Mainz am Rhein.
- Platon, N., (1963), "A New Minoan Palace" *Archaeology* 16 : 269-275.
- Privitera, S., (2005), "Hephaestia on Lemnos and the Mycenaean Presence in the Islands of the Northeastern Aegean" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 227-236.
- Pulak, C., (1988), "The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign" *AJA* 92: 1-37.
- Pulak, C., (1990), "Ulu Burun Batığı Kazısı (Kaş) 1988 Kampanyası" 11 *KST- I*: 317-334.
- Pulak, C., (1991), "Ulu Burun (Kaş) Sualtı Kazısı: 1989 Kampanyası" 12. *KST- I* : 293-310.
- Pulak, C., (1992), "Ulu Burun Batığı Kazısı (Kaş): 1990 Kampanyası" 13. *KST- I*: 385-402.
- Pulak, C., (1993), "Ulu Burun (Kaş) Batığı Kazısı: 1991 Kampanyası" 14. *KST- I*: 347-365.
- Pulak, C., (1994), "Ulu Burun (Kaş) Batığı Kazısı: 1992 Kampanyası" 15. *KST- I*: 375-397.
- Pulak, C., (1995), "Ulu Burun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası" 16. *KST- I*: 219-236.

- Pulak, C., (1996), "Ulu Burun Batığı Kazısı (Kaş) Son Kampanya" 17 *KST- I* : 215-228.
- Pulak, C., (1997), "The Ulu Burun Shipwreck" S. Swiny vd. (Eds.) içinde: 233-262.
- Pulak, C., (1998), "The Ulu Burun Shipwreck: an overview" *IJNA* 27.3: 188-224.
- Pulak, C., (2005), " Who Were the Mycenaean aboard the Ulu Burun Ship?" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 295-310.
- Pulak, C., G. Bass, 2003, Ekim 29, *Bronze Age Shipwreck Excavation at Uluburun* http://ina.tamu.edu/ub_main.htm (21. 09. 2005).
- Raymond, A., (2005), "Importing Culture at Miletus: Minoans and Anatolians at Middle Bronze Age Miletus" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 185-191.
- Reese D. S., (1987), "Palaikastro Shells and Bronze Age Purple-Dye Production in the Mediterranean Basin" *BSA* 82 : 201-206.
- Rehak, P., J. Younger, (2001), "Review of Aegean Prehistory VII: Neopalatial, Final Palatial and Postpalatial Crete." T. Cullen (Ed.) içinde: 385-465.
- Renfrew, C., J. R. Cann, J. E. Dixon, (1965), "Obsidian in the Aegean" *BSA* 60: 225-247.
- Rowlands, M., M. Larsen, K. Kristiansen, (Eds.) (1987), *Centre and periphery in the ancient world*. Cambridge.
- Rutter, J., C. Zerner (1984), "Early Helladic-Minoan Contacts" R. Hägg ve N. Marinatos (Eds.) içinde: 75-83.
- Sanders, N., (1961), "The First Aegean Swords and Their Ancestry" *AJA* 65: 17-29.
- Sanders, N., (1963), "Later Aegean Bronze Swords" *AJA* LXVII: 117-53.

- Sakellarakis, J. A., V. E. G. Kenna, (1969), *Iraklion, Sammlung Metaxas. Corpus der minoischen und mykenischen Siegel* Band IV. Berlin.
- Sapouna-Sakellarakis, E., (1995), "Die bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägäis" *Prähistorische Bronzefunde* I, 5. Stuttgart.
- Schachermeyr, F., (1976), *Die aegaeische Frühzeit I. Die vormykenischen Perioden des griechischen Festlandes und der Kykladen* Wien.
- Schallin, A., (1995), "Trade in the Late Bronze Age Cyclades" C. Gillis, vd. (Eds.) içinde: 43-53.
- Serpico, M., (2003), "Quantifying Resin Trade in the Eastern Mediterranean During the Late Bronze Age" K. P. Foster ve R. Laffineur (Eds.) içinde: 223-230.
- Shaw, M. C., (1990), "Bronze Age Aegean Harboursides" D. A. Hardy vd. (Eds.) içinde: 420-436.
- Shelmerdine, C. W., (1985), *The Perfume Industry of Mycenaean Pylos*. Göteborg.
- Sherratt, S. (Ed.) (2000), *The Wall Paintings of Thera. Proceedings of the First International Symposium Petros M. Nomikos Conference Centre Thera, Hellas 30 Aug.-4 Sept. 1997*. Vol I-II. Athens.
- Sherratt, A., S. Sherratt, (1991), "From Luxuries to Commodities: the Nature of Mediterranean Bronze Age Trading Systems" N. H. Gale (Ed.) içinde: 351-386.
- Sherratt, A., S. Sherratt (1998), "Small Worlds: Interaction and Identity in the Ancient Mediterranean" E. H. Cline ve D. Harris-Cline (Eds.) içinde: 329-343.
- Schiering, W., (1959/60), "Südabschnitt" *IstMitt* 9/10: 4-30.

- Schiering, W., (1984), "The Connections Between the Oldest Settlement at Miletus and Crete," R. Hägg ve N. Marinatos (Eds.) içinde: 187-188.
- Siedentopf, H. B., (1991), *Mattemalte Keramik der Mittleren Bronzezeit*, Mainz am Rhein.
- Snodgrass, A. M., (1991), "Bronze Age Exchange: a Minimalist Position" N. H. Gale (Ed.) içinde: 15-20.
- Soles, J. S., (2005), "From Ugarit to Mochlos - Remnants of an Ancient Voyage" R. Laffineur ve E. Greco (Eds.) içinde: 429-438.
- Stos-Gale, Z. A., (1988), "Lead Isotope Evidence for Trade in Copper During the Late Bronze Age" E. B. French ve K. A. Wardle (eds.) içinde: 265-282.
- Stos-Gale, Z. A., C. F. Macdonald, (1991), "Sources of Metals and Trade in the Bronze Age Aegean" N. H. Gale (Ed.) içinde: 249-288.
- Stos-Gale, Z. A., N. H. Gale, (2003), "Lead Isotopic and Other Isotopic Research in the Aegean" K. P. Foster ve R. Laffineur (Eds.) içinde: 83-101.
- Stubbings, F. H., (1951), *Mycenaean Pottery from the Levant*. Cambridge.
- Swiny, S., (1985), "Recent Developments in Cypriot Prehistoric Archaeology" *AJA* 89: 39-51.
- Swiny, S., R. L. Hohlfelder ve H. W. Swiny, (Eds.) (1997), *Res Maritimae 1994 (Oct. 18-22): Cyprus and the Eastern Mediterranean , Prehistory through the Roman Period* ASOR.
- Symington, D., (1991), "Late Bronze Age Writing-Boards and Their Uses: Textual Evidence From Anatolia and Syria" *AS* 41: 111-112.

- Şahoğlu, V., (Baskıda), "Çeşme-Bağlararası: A New Excavation in Western Anatolia" Proceedings of the International Workshop *Middle Helladic Pottery and Synchronisms*, Salzburg 31 October-2 November 2004.
- Todd, I., (2001), "Early Connections of Cyprus with Anatolia" V. Karageorghis (Ed.) içinde: 203-213.
- Turanlı, T., (1999), *The History in Our Seas. Sunken Treasures of Turkey* İstanbul.
- Tül, Ş., (1986), " Prehistoric Settlements on the Meander Plain" M. S. Joukowsky (Ed.) içinde: 713-724.
- Tzachili, I., (1999), "Before Sailing: The Making of Sails in the Second Millennium B.C." P. P. Betancourt vd. (Eds.) içinde: 857-862.
- Ventris M., J.Chadwick, (1973), *Documents in Mycenaean Greek* Cambridge.
- Vichos, Y., Y. Lolos, (1997), "The Cyprio-Mycenaean Wreck at Point Iria in the Argolic Gulf: First Thoughts on the Origin and Nature of the Vessel." S. Swiny vd. (Eds.) içinde: 321-337.
- Voigtländer, W., (1986), "Umrisse eine vor und frühgeschichtlichen Zentrums an der karisch-ionischen Küste: Erster Vorbericht-Survey 1984" *AA* 101: 613-667.
- Wace, A. J. B., M. S. Thompson, (1912), *Prehistoric Thessaly*, Cambridge.
- Wachsmann, S., (1997), "Were the Sea Peoples Mycenaean? The Evidence of Ship Iconography" S. Swiny vd. (Eds.) içinde : 339-356.
- Wachsmann, S., (1998), *Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant*. College Station: Texas A&M University Press.
- Wachsmann, S., (2000), "Some Notes on Mediterranean Seafaring During the Second Millennium B.C." S. Sherratt (Ed.) içinde: 803-824.

- Wachsmann, S., K. Raveh, (1981), "An Underwater Salvage Excavation near Kibbutz ha-Hotrim" *IJNA* 10.2: 160.
- Wachsmann, S., K. Raveh, (1984), "Concerning a lead fragment from ha-Hotrim, Israel" *IJNA* 13.2: 169-176.
- Warnock, P., M. Pendleton, (1991), "The Wood of the Ulu Burun Diptych" *AS* 41: 107-110.
- Warren, P., (1969), *Minoan Stone Vases* Cambridge.
- Wedde, M., (2000), *Towards a Hermeneutics of Aegean Bronze Age Ship Imagery* Bibliopolis.
- Werner, K., (1993), *The Megaron During the Aegean and Anatolian Bronze Age*. Jonsered.
- Wiener, M., (1984), "Crete and the Cyclades in LMI: the tale of the conical cups" R. Hägg ve N. Marinatos (Eds) içinde: 17-26.
- Wiener, M. H., (1990), "The Isles of Crete? Minoan Thalassocracy Revisited" D. A. Hardy vd. (Eds.) içinde: 128-161.
- Wiener, M. H., (1991), "The Nature and Control of Minoan Foreign Trade" N. H. Gale (Ed.) içinde: 325-350.
- Wünsche, R., (1977), *Studien zur äginetischen Keramik der frühen und mittleren Bronzezeit* Berlin.
- Yener, K. A., (1986), "The Archaeometry of Silver in Anatolia: The Bolkardağ Mining District" *AJA* 90: 469-472.
- Yener, K. A., P. B. Vandiver, (1993a) "Tin Processing at Göltepe, an Early Bronze Age Site in Anatolia" *AJA* 97: 207-238.
- Yener, K. A., P. B. Vandiver, (1993b), "Reply to J. D. Muhly, Early Bronze Age Tin

and the Taurus" *AJA* 97: 255-264.

Young, W. J., (1972), "The Fabulous Gold of the Pactolus Valley" *BMB* 70,

No. 359: 5-13.

Zerner, C., P. Zerner, J. Winder, (Eds.) (1993), *Wace and Blegen: Pottery as Evidence for Trade in The Aegean Bronze Age*. Amsterdam.

Zerner, C., (1993), "New Perspectives on Trade in the Middle and Early Late

Helladic Periods on the Mainland" Zerner vd. (Eds.) içinde: 39-55.

HARİTALAR, TABLOLAR VE LEVHALAR LİSTESİ

HARİTALAR LİSTESİ

<u>Hrt. No:</u>	<u>Yayınlandığı Yer:</u>
1. M.Ö. 2. Binde Ege Bölgesi yerleşimleri.	
2. Öküz gönü biçimli ingotların Akdeniz Bölgesi'ndeki yayılımı.	
3. Güneydoğu Ege Bölgesi'nde Minos yayılımı	Niemeier 2005, Fig. 48a.
4. Batı Anadolu Bölgesi'nde Miken yayılımı	Aynı eser, Fig. 48b.
5. Ulu Burun batığının olası rotası.	Bass 1987b.

TABLOLAR LİSTESİ

<u>Tablo No:</u>	<u>Yayınlandığı Yer:</u>
1. Kronoloji tablosu.	
2. Ticarete kullanılan Miken kapları	Mountjoy 1993, 165, Tablo 7.

LEVHALAR LİSTESİ

<u>Lev. No:</u>	<u>Yayınlandığı Yer:</u>
1.1. Troia alabasterden yapılmış diskler	Blegen vd. 1953, Fig. 298.
1.2. Troia akikten yapılmış Miken mührü	Korfmann 1996, 36, Lev. 2.2
1.3. Troia fildişinden yapılmış diskler	Blegen vd. 1953, Fig. 304.
1.4. Troia fildişinden yapılmış plaka	Aynı eser, Fig. 304.

1.5. Beşiktepe taş mührü	Akyurt 1998, Şek. 18 j.
1.6. Beşiktepe fildişi/kemik mühürler	Aynı eser, Şek. 18 k-l.
2.1. Troia'nın tezgâh ağırlıkları	Becks-Guzowska 2004, Fig.1-2.
2.2. İzmir'den Minos tipi figürin	Sapouna- Sakellarakis 1995, Lev.6.
2.3. Troas Bölgesi'nden Minos tipi figürin	Aynı eser, Lev. 13.
3.1. Troia taştan yapılmış kandil	Blegen vd. 1953, Fig. 298.
3.2. Troia mermer ve alabaster kılıç sapları	Aynı eser, Fig. 298.
3.3. Troia alabasterden yapılmış kap	Aynı eser, Fig. 298.
4.1 Troia Minos tipi üzengi kulplu çömlekler	Aynı eser, Fig.330; Mountjoy 1997b, Fig. 6.
5.1. Troia Kamares testisi	Korfmann 1997, Fig. 31-32.
5.2. Troia GH IIA seramik örnekleri	Blegen vd. 1953, Fig. 383.
5.3. Troia Minos etkili VIg kylix	Aynı eser, Fig. 411; Mountjoy 1999a, Fig. 7.
5.4. Troia Kamares stilinde seramik parçası	Blegen vd. 1953, Fig. 360.
5.5. Troia VIh safhasına ait testi parçası	Aynı eser, Fig. 416, Mountjoy 1999a, Fig. 9.
6.1.Troia White Slip II seramik örnekleri	Blegen vd. 1953, Fig. 417.
6.2. Troia Mat boyalı seramik örnekleri	Aynı eser, Fig. 382.
7.1. Troia "konik kap" örnekleri	Aynı eser, Fig. 313; Mountjoy 1997b, Fig. 10.32.

- 7.2. Liman Tepe Mat boyalı amfora parçası Günel 2004, Res. 30.
- 7.3. Liman Tepe Mat boyalı pithos parçaları Aynı eser, Res. 28-29.
- 7.4. Liman Tepe Mat boyalı seramikleri Aynı eser, Res. 13-27.
- 8.1. Liman Tepe Mat boyalı seramikleri Aynı eser, Res. 1, 31, 34.
- 8.2. Liman Tepe Psi figürini Erkanal vd. 2001, Res. 7.
- 8.3. Liman Tepe Mat boyalı seramikleri Günel 2004, Res. 31, 34.
- 9.1. Liman Tepe Gri Minyas seramikleri Günel 1999b, Fig. 26-31.
- 9.2. Liman Tepe Gri Minyas Seramik örneği Aynı eser, Fig. 50.
- 9.3. Liman Tepe Miken kapağı Aynı eser, Fig. 51.
- 9.4. Liman Tepe Miken figürini başı Günel 1998, Fig. 1.;
www.geocities.com/irerp_tr.
- 10.1. Liman Tepe ithal Miken seramikleri Günel 1999b, Fig. 52-55.
- 10.2. Liman Tepe taş mührü Erkanal-Günel 1996, Res. 3.
- 10.3. Miletos OM IA ithal fincan parçası Niemeier- Niemeier 1999,
Lev. 117a.
- 10.4. Miletos OM IIB ithal Kamares seramiği Aynı eser, Lev. 117c.
- 11.1. Miletos OM Dönemi ithal seramikleri Aynı eser, Lev. 117b.
- 11.2. Miletos OM Dönemi damga mührü Greave-Niemeier 2002, Res.3.
- 11.3. Miletos OM Dönemi mühür baskısı Aynı eser, Res.4.
- 11.4. Miletos Kamares seramik örnekleri Aynı eser, Res.1.
- 12.1. Miletos OM III-GM IA seramikleri Niemeier- Niemeier 1997,
Lev. 58.
- 12.2. Miletos GM IB saray üslubu seramikleri. Aynı eser, Lev. 61.

12.3. Miletos standart GM IB seramiği	Aynı eser, Lev. 62.
12.4. Miletos GM IA ithal seramik örnekleri	Aynı eser, Lev. 59.
13.1. Miletos GM IB saray üslubu örnekleri	Aynı eser, Lev. 60.
13.2. Miletos GK I Thera ithal seramiği	Aynı eser, Lev. 65.
13.3. Miletos gündelik kap örnekleri	Aynı eser, Lev. 67.
13.4. Miletos konik rython örneği	Kaiser 2005, Lev. 47, f.
14.1. Miletos seramikleri ve tezgâh ağırlıkları	Niemeier-Niemeier 1999, Lev. 118d.
14.2. Miletos GTÇ II. yapı katındaki fırınlar	Niemeier 1997, Lev. 142.
14.3. Miletos'un 3. tip fırını	Niemeier 1997, Lev. 146a.
15.1. Miletos fresko örnekleri	Niemeier-Niemeier 1997, Lev. 77-78.
15.2. Miletos yılantaşından rython örneği	Aynı eser, Lev. 75.
15.3. Miletos alabasterden ayaklı kadeh	Aynı eser, Lev. 74.
15.4. Miletos aslan kabartmalı rython parçası	Greave-Niemeier 2002, Res.6.
16.1. Miletos üç ayaklı pişirme kapları	Niemeier-Niemeier 1997, Lev. 68-69.
16.2. Miletos Linear A yazıtlı parça	Aynı eser, Lev. 79-80.
16.3. Miletos GH I seramik örnekleri	Schiering 1959-60, Lev. 6.1, 7.1.
17.1. Miletos Proto White slip örneği	Niemeier-Niemeier 1997, Lev. 66.
17.2. Miletos gemi tasvirli GH IIIB-C krateri	Wedde 2000, Fig. 694 -696.
17.3. Miletos Phi figürini	Schiering 1959-60, Lev. 18.

- 17.4. Değirmentepe kılıcı Niemeier-Niemeier 1997, Lev. 2, sol.
- 17.5. Miletos Minos işçiliği gösteren duvar Niemeier-Niemeier 1999, Lev. 117, d.
- 18.1. Miletos GTÇ 2. yapı katı kylix parçaları. Aynı eser, Lev. 48.
- 18.2. Miletos Linear B işaretli pithos parçaları Niemeier 1998, Photo 13-14.
- 18.3. Miletos GTÇ. 2. yapı katı seramikleri Niemeier-Niemeier 1997, Lev. 47.
- 19.1. Miletos GTÇ 2. yapı katı seramikleri Aynı eser, Lev. 46 a-g.
- 19.2. Değirmentepe tunçtan at gemi Akyurt 1998, Lev. 23e.
- 19.3. Miletos GTÇ 3. yapı katı seramiği Aynı eser, Lev. 29 a-c.
- 20.1. Kömüradası GM I seramik örnekleri Mellink 1989, Fig. 6.
- 20.2. Çerkezsultaniye Miken kabı Akyurt 1998, Şek. 19b.
- 20.3. İzmir agorasından kılıç örneği Aynı eser, Şek. 19a.
- 21.1. Tavşanadası GM I seramik örnekleri Tül 1986, Fig. 516.
- 22.1. Iasos OM Girit ithal seramikleri Momigliano 2005, Fig. 57b-c.
- 22.2. Iasos GM IA Girit ithali (ince) Aynı eser, Fig. 57d.
- 22.3. Iasos GM IA Girit ithali (orta) Aynı eser, Fig. 57e.
- 22.4. Iasos GM IA Girit ihlal pithos parçaları Aynı eser, Fig. 57f.
- 22.5. Iasos GM IA Kiklad ithali 1. mal grubu Momigliano vd. 2002, Fig. 4b.
- 23.1. Iasos GM IA Kiklad ithali 2. mal grubu Momigliano 2005, Fig. 58b.
- 23.2. Iasos GMIA D-O-L ve L-O-D örnekleri Aynı eser, Fig. 58c.
- 23.3. Iasos GM IA Rodos ithalleri Aynı eser, Fig. 58d.
- 23.4. Iasos GM IA L-O-D örnekleri Momigliano vd. 2001, Fig. 2.

23.5. Iasos konik kap örnekleri	Aynı eser, Fig. 3c-d.
24.1. Iasos Minoslaşmış seramik örnekleri	Momigliano 2002, a ve b.
24.2. Iasos çömlekçi işaretine sahip örnek	Momigliano 2000, 12, B.
24.3. Iasos GM IA ithal seramik parçası	Aynı eser, 12, A.
24.4. Iasos Minos tipi tezgâh ağırlıkları	Momigliano 2001, B; Momigliano vd. 2001, Fig. 3e.
25.1. Iasos, Milet ithali olabilecek örnekler	Momigliano 2001, A, C.
25.2. Iasos GH IIIA1 alabastron örneği	Momigliano vd. 2002, Fig. 2.
25.3. Iasos yerli ve ithal Miken seramikleri	Momigliano vd. 2001, Fig. 5.
26.1. Bademgediği Tepe GH IIIC krateri	Mountjoy 2005, Lev. 96.
26.2. Beycesultan mat boyalı seramik örneği?	Lloyd-Mellaart 1965, Fig P 9.5.
26.3. Beycesultan Miken seramik parçası	Mellaart-Murray 1995, Fig. 23
26.4. Ephesos Miken figürin başı	Bammer 1994, Lev. 1.
26.4. Panaztepe mezarlık alanı	Erkanal-Erkanal 1987, Res. 2.
27.1. Panaztepe OM tipinde kâse	Günel 1999a Lev. 77.1.
27.2. Panaztepe OM etkili yonca ağızlı fincan	Aynı eser, Lev. 102.1 ve 155.
27.3. Panaztepe OTÇ gaga ağızlı testi parçası	Aynı eser, Lev. 161, 1a.
27.4. Panaztepe OM tipinde pithos örneği	Aynı eser, Lev. 109.5.
28.1. Panaztepe Gri Minyas seramikleri	Aynı eser, Lev. 143.1, 143.3, 145.1, 145.3, 145.4, 146.2, 146.4, 147.2.
28.2. Panaztepe OTÇ maşrapası	Aynı eser, Lev. 129.3, 166.1.
29.1. Panaztepe Minyas seramik örnekleri	Aynı eser, Lev. 180.1 ve 181.2; www.geocities.com/irerp_tr ;

	A. Erkanal 1997, Res. 5.
29.2. Panaztepe Miken seramikleri	Günel 1999a Lev. 129.1-2.
30.1. Panaztepe Miken seramikleri	Aynı eser, Lev. 129.4, 130.1-2, 132.1-2, 133, 135.1, 137.
31.1. Panaztepe Miken seramikleri	Aynı eser, Lev. 138-139.
31.2. Panaztepe skarabe örnekleri	Jaeger-Krauss 1990, Lev. 1-2.
31.3. Panaztepe Miken kılıcı	Ersoy 1988, Lev.5.
31.4. Panaztepe iğne örneği	A. Erkanal 1998, Res. 6.
32.1. Panaztepe altından mantar biçimli nesne	Erkanal-Erkanal 1987, Res. 4.
32.2. Panaztepe çeşitli taşlardan boncuklar	www.geocities.com/irerp_tr .
32.3. Müsgebi kaya mezarları	Akyurt 1998, Şek. 24.
32.4. Müsgebi mızrak uçları	Aynı eser, Şek. 35.
32.5. Müsgebi usturalar	Aynı eser, Şek. 36.
33.1. Müsgebi Siana tipi bıçaklar	Aynı eser, Şek. 34a-b.
33.2. Mumcular kılıcı	Aynı eser, Şek. 37b.
33.3. Ephesos-Ayasuluk Miken seramikleri	Aynı eser, Şek. 23a-d.
33.4. Kolophon sahte kubbeli oda mezarı	Bridges 1974, Lev. 52.
34.1. Kolophon Siana tipinde bıçak	Akyurt 1998, Şek. 21. a.
34.2. Kolophon gümüş iğne	Aynı eser, Şek. 21. b.
34.3. Kolophon cam hamurundan boncuk	Aynı eser, Şek. 21, c.
34.4. Bergama kılıcı	Sandars 1963: Lev. 27, 52.
34.5. Tire-Ahmetler Miken pyxisi	Aynı eser, Şek. 21.d.
34.6. Bakla Tepe oda mezarı	Erkanal-Özkan 1999, Res. 10

- 34.7. Bakla Tepe fildişi aplikler Aynı eser, Res. 13; Erkanal-Özkan 1998, Res. 4.
- 34.8. Bakla Tepe fildişi tarak Erkanal-Özkan 1999, Res. 14.
- 35.1. Bakla Tepe ithal Miken kabı Erkanal-Özkan 1998, Res. 5.
- 35.2. Bakla Tepe yerli yapım Miken kabı Erkanal-Özkan 1999, Res. 12.
- 35.3. Bakla Tepe Miken seramikleri Aynı eser, Res. 11.
- 35.4. Bağlararası ithal Girit seramikleri Erkanal-Karaturgut 2004, Res. 5.
- 36.1. Bağlararası kazı alanı IRERP arşivi.
- 36.2. Bağlararası Şarap Evi IRERP arşivi.
- 37.1. Bağlararası Minoslaşmış seramikler Erkanal-Karaturgut 2004, Res. 3. ve 4.
- 37.2. Bağlararası tütsü kabı Erkanal-Karaturgut 2004, Res. 6.
- 37.3. Bağlararası tütsü kabının kapağı IRERP arşivi.
- 37.4. Thera, tütsü kabı taşıyan rahibe freskosu Doumas 1999, 56, Fig. 24.
- 38.1. Bağlararası Thera kökenli seramik örneği Erkanal-Karaturgut 2004, Res. 7.
- 38.2. Bağlararası Minos tipi tezgâh ağırlıkları Aynı eser, Res. 8.
- 38.3. Bağlararası fildişinden damga mühür IRERP arşivi.
- 38.4. Bağlararası D-O-L tipinde seramikler IRERP arşivi.
- 39.1. Bağlararası D-O-L tipinde seramik IRERP arşivi.
- 39.2. Bağlararası siyah yüzlü insizeli seramik IRERP arşivi.
- 39.3. Thera freskosundan bir ticaret gemisi Mountjoy 1993, 389.

39.4. Gemi tasvirli Asine çömleği	Aynı eser, 390; Lolos 1995, Fig. 27.
40.1. Zıvanalı geçme sistemi	Mcgrail 2001, Fig. 4.23.
40.2. Ulu Burun batığının ahşap parçaları	Aynı eser, Fig. 4.22.
41.1. Gelidonya batığının ahşap parçaları	Wachsmann 1998, Fig. 10.3.
41.2. İskelet temelli yapı	Wachsmann 2000, Fig. 1. A.
42.1. Kabuk temelli yapı	Aynı eser, Fig. 1. B.
42.2. "Killick" örnekleri	Aynı eser, Fig. 13.
43.1. Şeytan Deresi krater örneği	Bass 1996, s. 55.
43.2. Şeytan Deresi amfora örnekleri	Aynı eser, s. 55; http://ina.tamu.edu/seytan/margariti.htm
43.3. Şeytan Deresi pithos örnekleri	Bass 1996, s. 54.
43.4. Şeytan Deresi amfora örneği	Aynı eser, s. 57.
43.5. Şeytan Deresi testi örnekleri	Aynı eser, s. 57; Bass 1976, Fig. 5., C.
44.1. Ulu Burun kazı alanı	http://ina.tamu.edu/UB-siteplan.htm
45.1. Ulu Burun yazı tahtaları	http://ina.tamu.edu/UB-misc.htm
45.2. Ulu Burun öküz gönü biçimli ingotlar	http://ina.tamu.edu/UB-ingots.htm
45.3. Ulu Burun yarım ingot örneği	Aynı kaynak.
45.4. Ulu Burun yastık biçimli ingotlar	Aynı kaynak.
45.5. Ulu Burun pide biçimli ingotlar	Aynı kaynak.

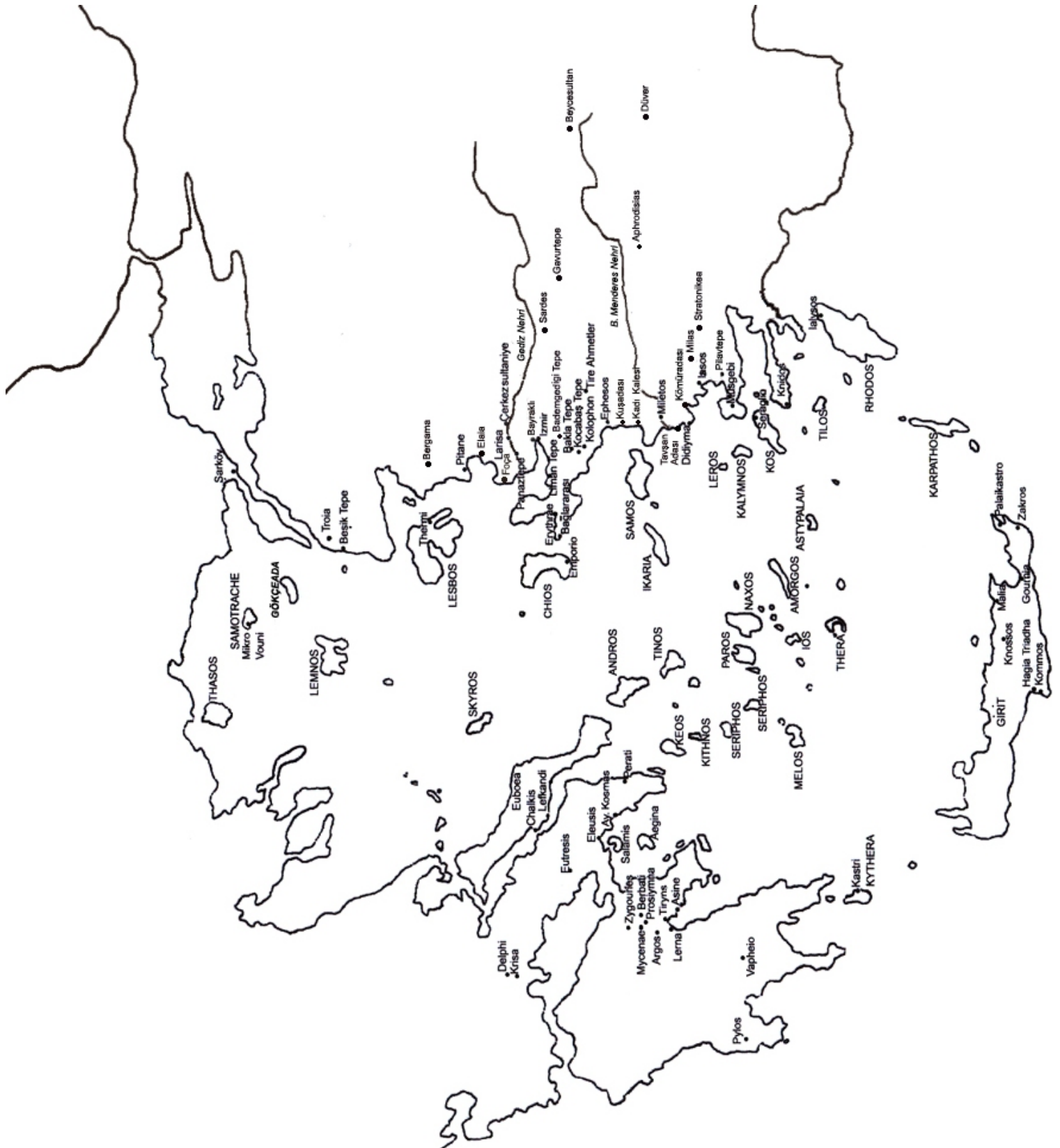
- 46.1. Ulu Burun "Bucchero" testi örneği <http://ina.tamu.edu/UB-ceramics.htm>; Bass 1986a, Fig. 13.
- 46.2. Ulu Burun "White Shaved" testi örneği <http://ina.tamu.edu/UB-ceramics.htm>; Bass 1986a, Fig. 12.
- 46.3. Ulu Burun White Slip II örneklere <http://ina.tamu.edu/ub-ceramics.htm>
- 46.4. Ulu Burun Base Ring örneği Aynı kaynak.
- 46.5. Ulu Burun yağ kandilleri Aynı kaynak.
- 47.1. Ulu Burun üzengi kulplu Miken çömleği. Bass 1986a, Fig. 29.
- 47.2. Ulu Burun Miken testisi. Bass 1988, Fig. 14.
- 47.3. Ulu Burun büyük boy üzengi kulplu çömlek. <http://ina.tamu.edu/ub-ceramics.htm>
- 47.4. Ulu Burun Miken kylix örneği Aynı kaynak.
- 47.5. Ulu Burun Miken fincan örneği Aynı kaynak; Pulak 1988, Fig. 9.
- 47.6. Ulu Burun Miken üzengi kulplu çömleği <http://ina.tamu.edu/ub-ceramics.htm>; Pulak 1988, Fig. 8.
- 48.1. Ulu Burun Kenan amforası <http://ina.tamu.edu/ub-ceramics.htm>
- 48.2. Ulu Burun zeytin taşıyan Kenan amforası Aynı kaynak.
- 48.3. Ulu Burun pithos örneği Aynı kaynak.

48.4. Ulu Burun kehribar boncuk örnekleri	http://ina.tamu.edu/UB-beads.htm
48.5. Ulu Burun Miken tipi lentoid mühür	Bass 1988b, Fig. 13.
48.6. Ulu Burun Kuzey tipi mızrak uçları	Pulak 1997, Fig. 23.
48.7. Ulu Burun seremoni amaçlı topuz/asa başı.	http://ina.tamu.edu/UB-tools.htm
48.8. Ulu Burun hançer ve kılıç örnekleri	Aynı kaynak.
49.1. Ulu Burun Kasit tipinde mühür	http://ina.tamu.edu/UB-scarabs.htm
49.2. Ulu Burun Nefertiti'nin mührü	Aynı kaynak.
49.3. Ulu Burun hematitten mühür örneği	Aynı kaynak
49.4. Ulu Burun Kuzey Suriye tipi fayans mühür	Aynı kaynak.
49.5. Ulu Burun şahin biçimli altından pektoral	Bass 1986b, Fig. 12.
49.6. Ulu Burun altından yapılmış madalyon	Aynı eser, Fig. 11.
49.7. Ulu Burun tanrıça figürlü altın pandantif	http://ina.tamu.edu/UB-jewelry.htm
49.8. Ulu Burun bronzdan figürin örneği	http://ina.tamu.edu/UB-misc.htm
50.1. Ulu Burun altından yapılmış kadeh	Aynı kaynak
50.2. Ulu Burun cam ingot örnekleri	http://ina.tamu.edu/UB-rawmat.htm
50.3. Ulu Burun deniz kabuğundan yüzükler	http://ina.tamu.edu/UB-jewelry.htm

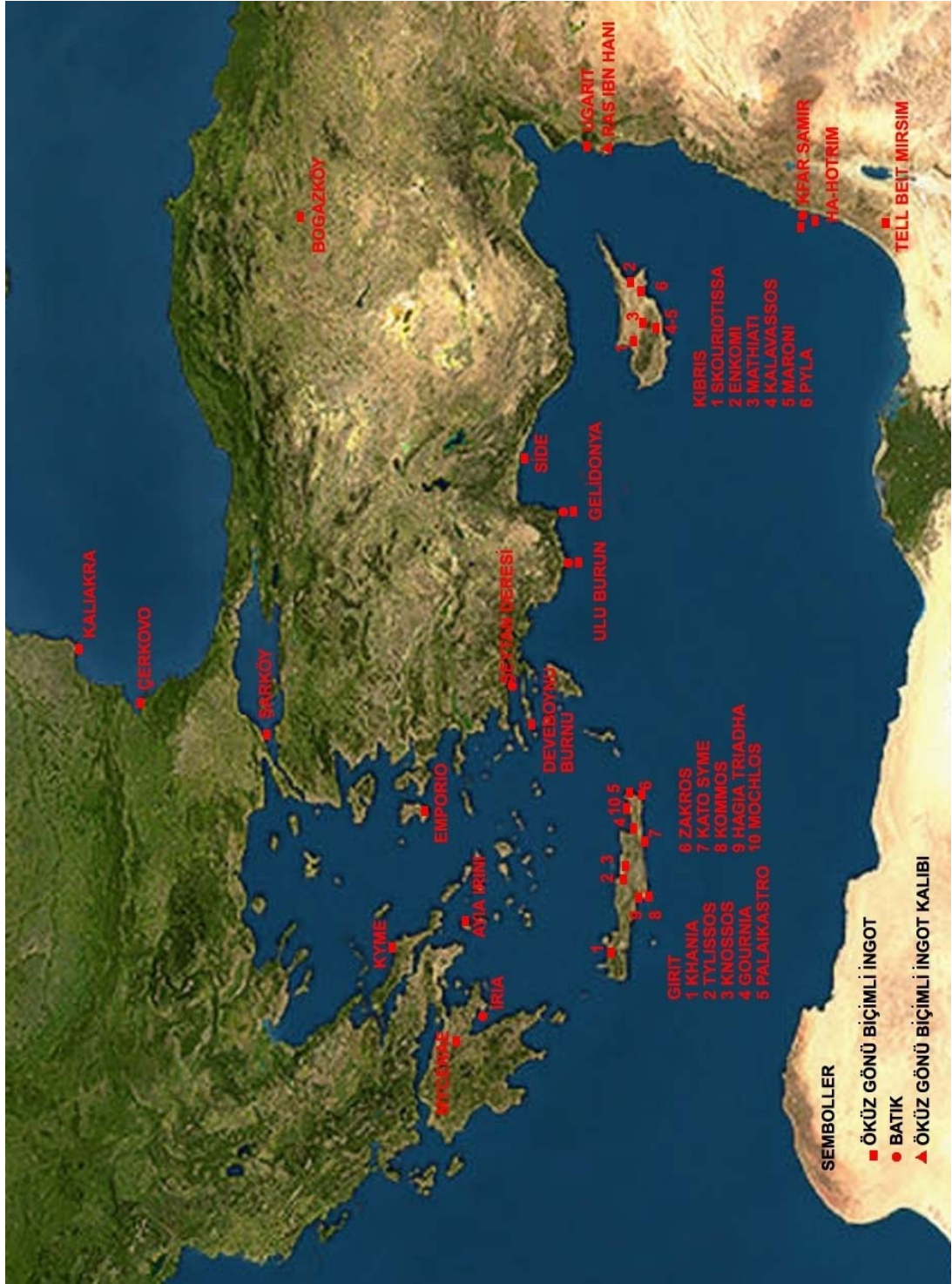
50.4. Ulu Burun fildişinden kozmetik kutusu	http://ina.tamu.edu/UB-boneivory.htm
50.5. Ulu Burun fildişinden nar biçimli buluntular	Aynı kaynak.
50.6. Ulu Burun fayanstan yapılmış içki kabı	http://ina.tamu.edu/UB-misc.htm
51.1. Ulu Burun işlenmemiş hipopotam dişleri	http://ina.tamu.edu/UB-rawmat.htm
51.2. Ulu Burun hipopotam dişinden borazan	Pulak 1998, Fig. 18.
51.3. Ulu Burun abanoz ağacı parçaları	http://ina.tamu.edu/UB-rawmat.htm
51.4. Ulu Burun taş çapa örnekleri	http://ina.tamu.edu/UB-anchors.htm
52.1. Gelidonya kazı alanı	http://ina.tamu.edu/CG-siteplan.htm
52.2. Gelidonya sepet kalıntısı	http://ina.tamu.edu/CG-miscellaneous.htm
52.3. Gelidonya ağırlıklar	http://ina.tamu.edu/CG-weights.htm
52.4. Gelidonya baskı altı/örs baskısı	http://ina.tamu.edu/CG-tools.htm
52.5. Gelidonya taş çekiç ve tunç hurda aletler	http://ina.tamu.edu/CG-tools.htm
53.1. Gelidonya üzengi kulplu Miken çömleği	http://ina.tamu.edu/CG-ceramics.htm

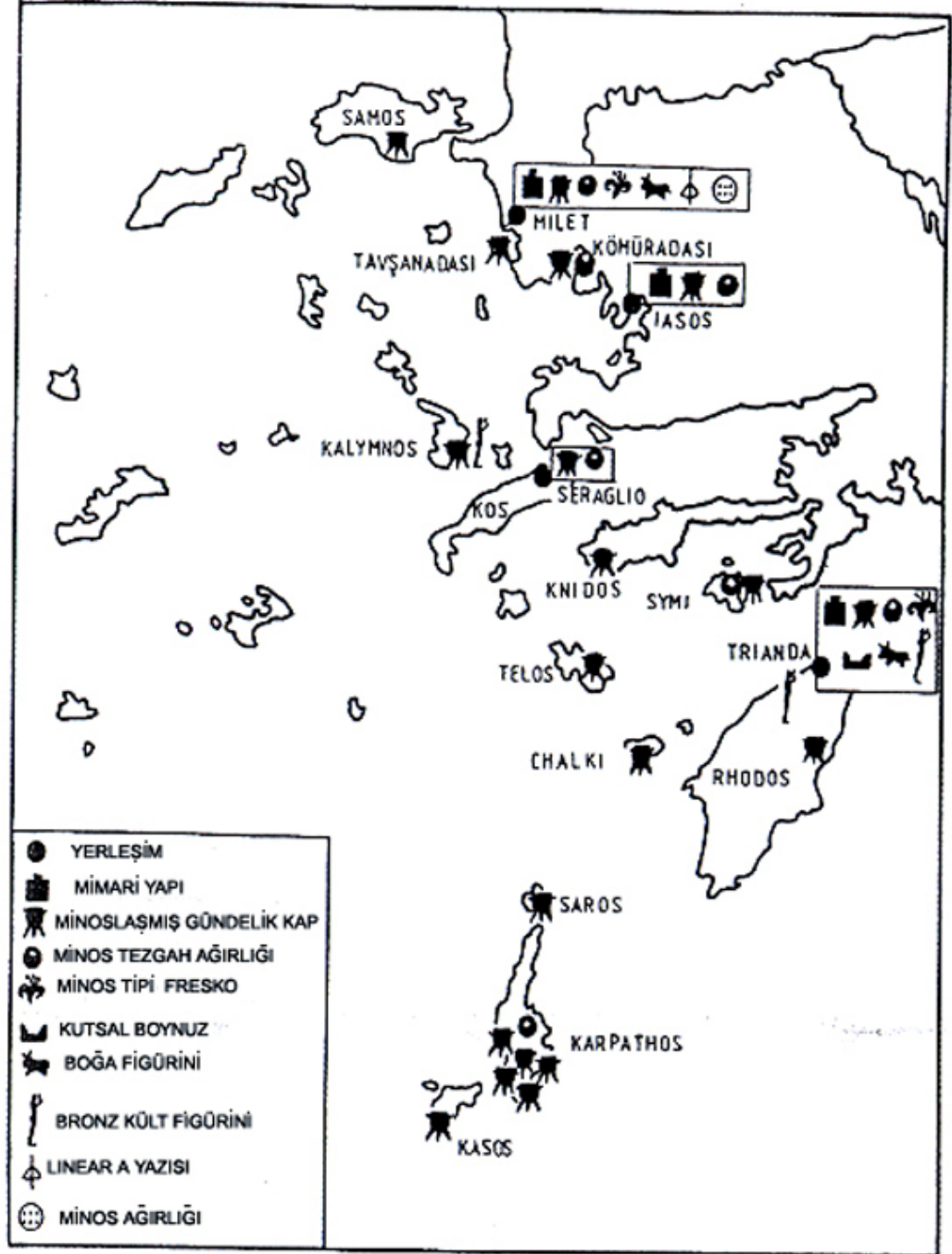
53.2. Gelidonya öküz gönü biçimli ingotlar	http://ina.tamu.edu/CG-ingots.htm
53.3. Gelidonya pide biçimli ingotlar	Aynı kaynak
53.4. Gelidonya dilim biçimli ingotlar	Aynı kaynak.
53.5. Gelidonya Suriye kökenli mühür	http://ina.tamu.edu/CG-scarabs.htm
53.6. Gelidonya yağ kandili	http://ina.tamu.edu/CG-ceramics.htm
53.7. Gelidonya skarabe örnekleri	http://ina.tamu.edu/CG-scarabs.htm
54.1. Mısır-Kom El Hetan kaidesi, ön yüz	Cline 1987, Fig. 1.
54.2. Mısır-Kom El Hetan kaidesi, yan yüz	Aynı eser, Fig. 2.
54.3. Mısır-Thebes, Kenamun mezarı	Wachsmann 1998, Fig. 14.6.
55.1. Mısır-Thebes, Kenamun mezarı, detay	Aynı eser, Fig. 3.29.
55.2. Mısır-Thebes, Rechmire mezarı	Aynı eser, Fig. 6.1.
56.1. Mısır-Thebes, Amenemopet mezarı	Wachsmann-Raveh 1984, Fig. 5.
56.2. Iria, Kıbrıs tipi pithos	Vichos-Lolos 1997, Fig. 5.
56.3. Iria, Kıbrıs testi örneği	Aynı eser, Fig. 6, Lolos 1995, Fig. 17.
56.4. Iria, üzenği kulplu çömlek örnekleri	Vichos-Lolos 1997, Fig. 11; Lolos 1995, Fig. 20.
57.1. Mısır-Amarna, Meryra I mezarı	Galili vd. 1986, Fig. 11.
57.2. Kfar Samir, kalay ingot örnekleri	Aynı eser, Fig. 4, A-B.
57.3. Kfar Samir, öküz gönü biçimli bakır ingot	Aynı eser, Fig. 7.

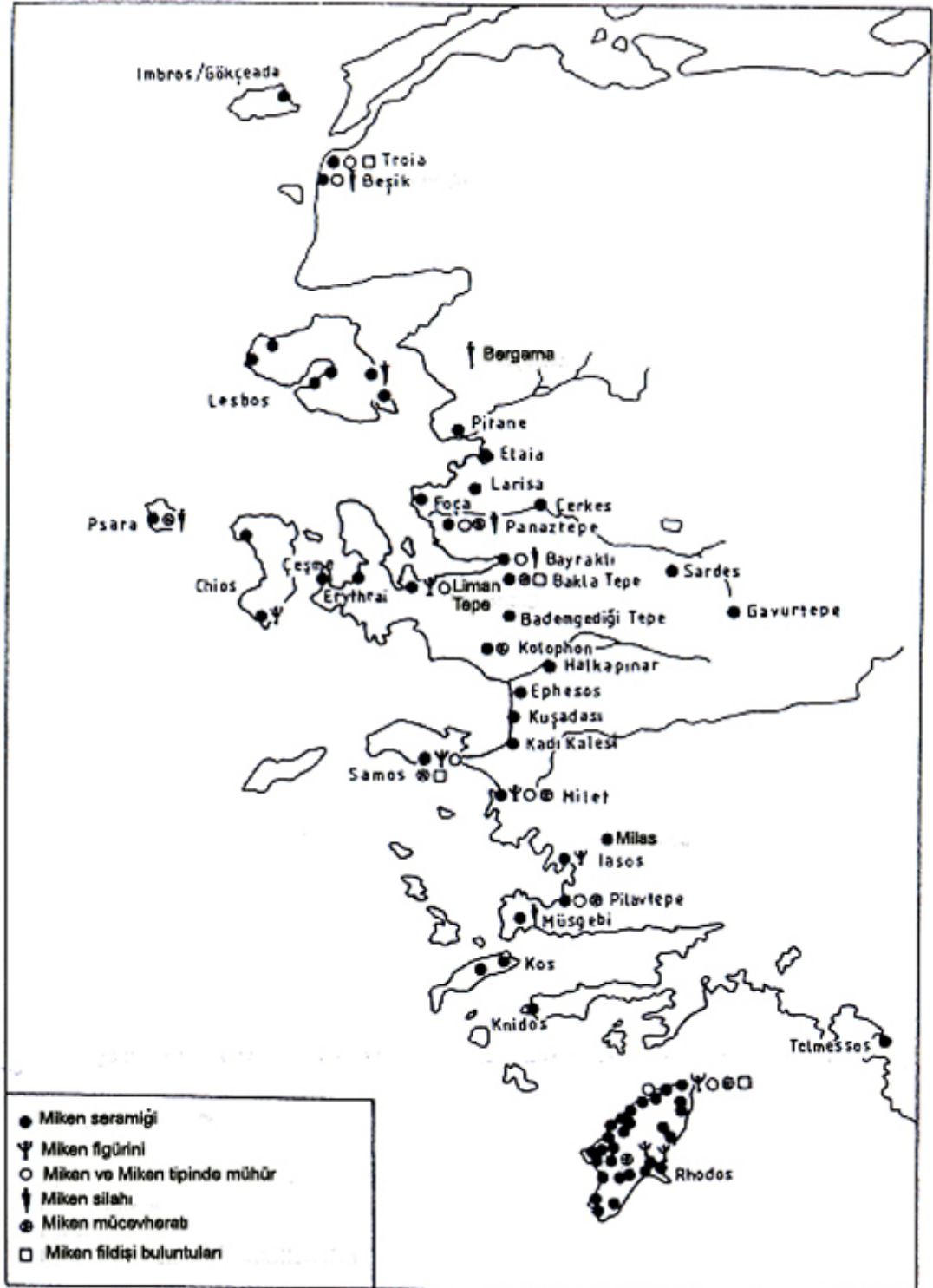
HARİTA 1

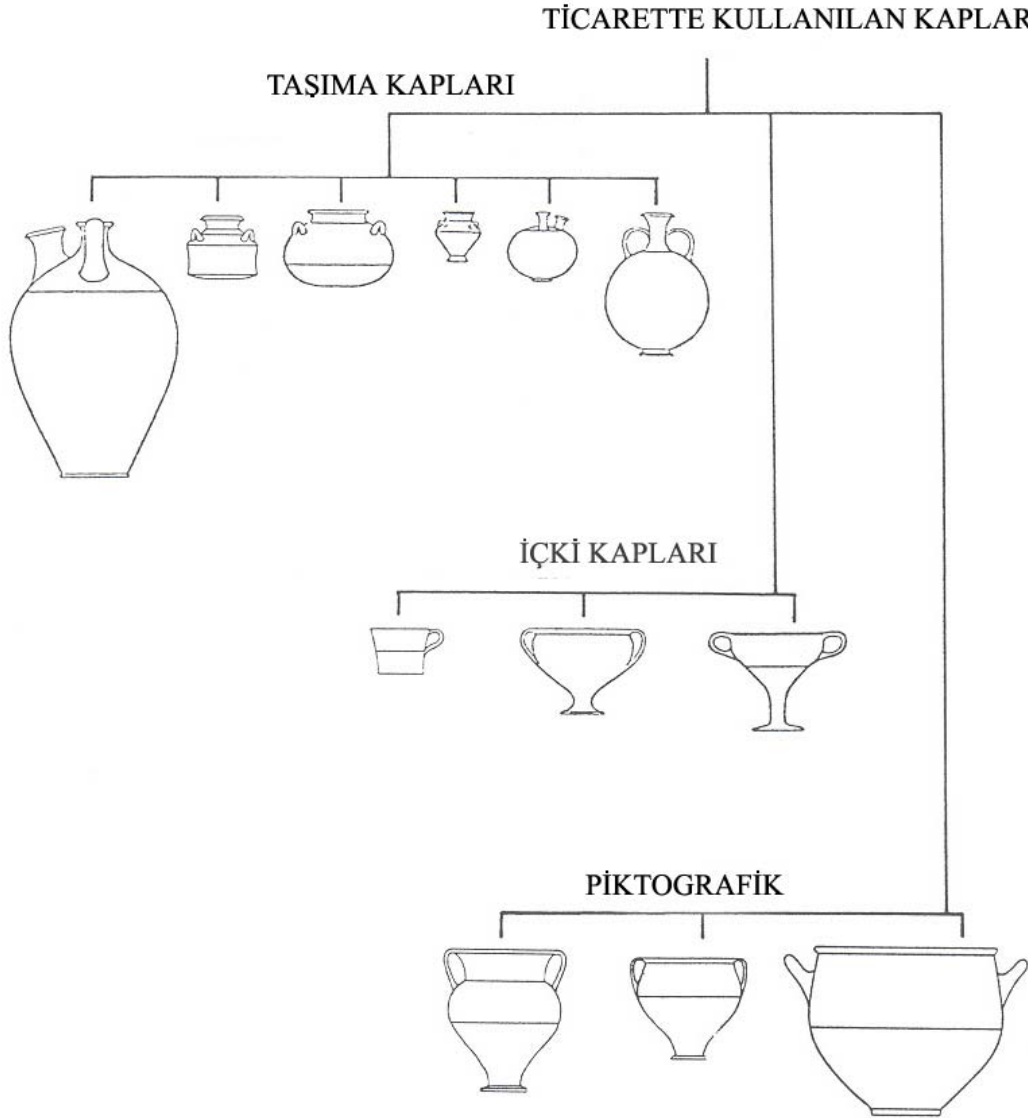
HARİTA 2

TABLO 2

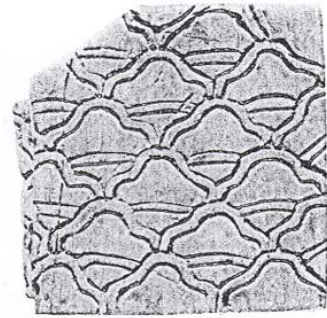
1

2

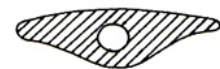
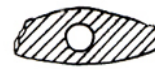
3

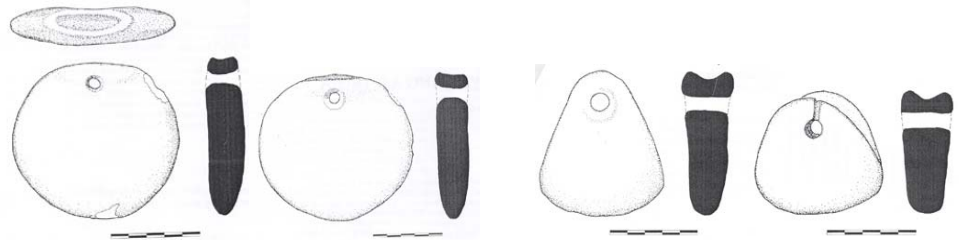
4

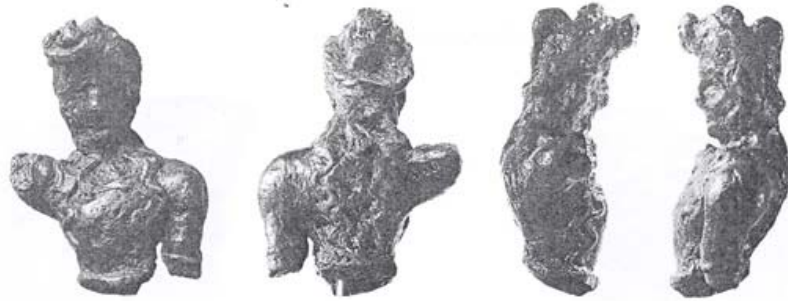
5

6

1

2

3

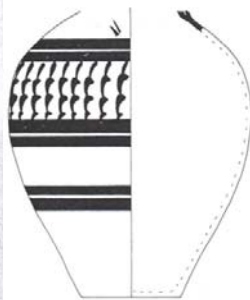
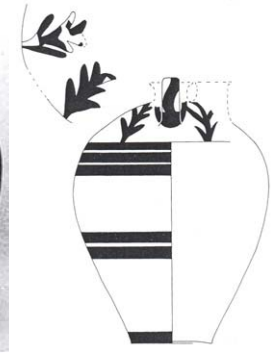
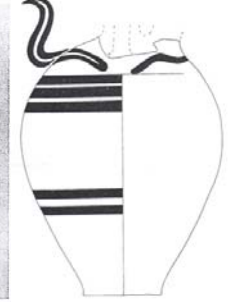
1

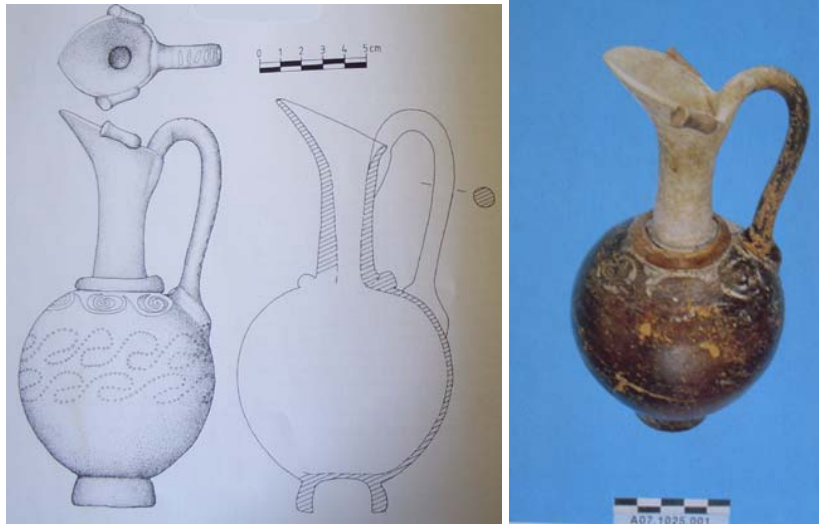

2

3

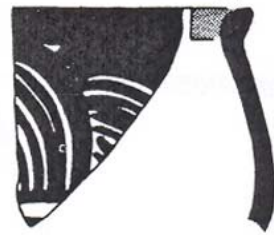
1

2

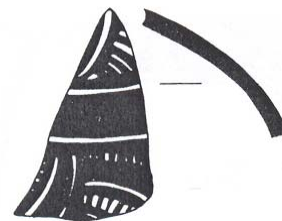
3

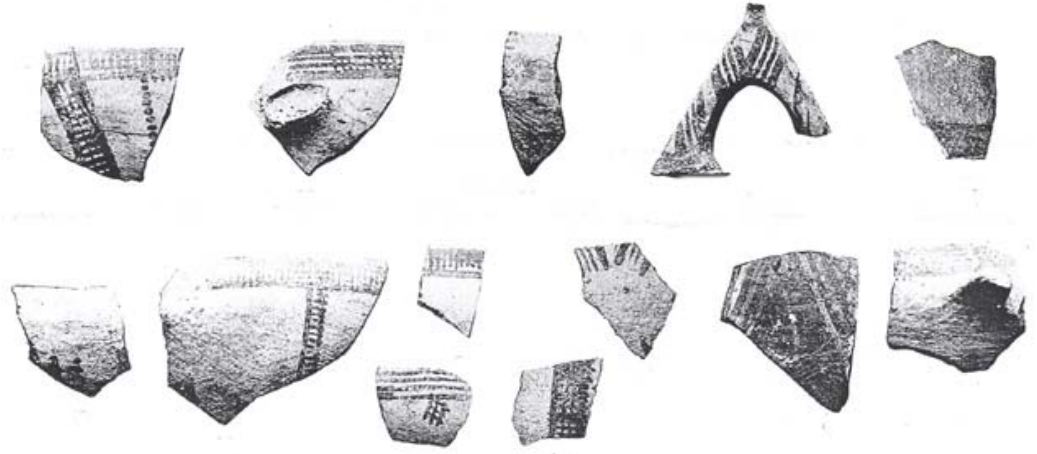

4

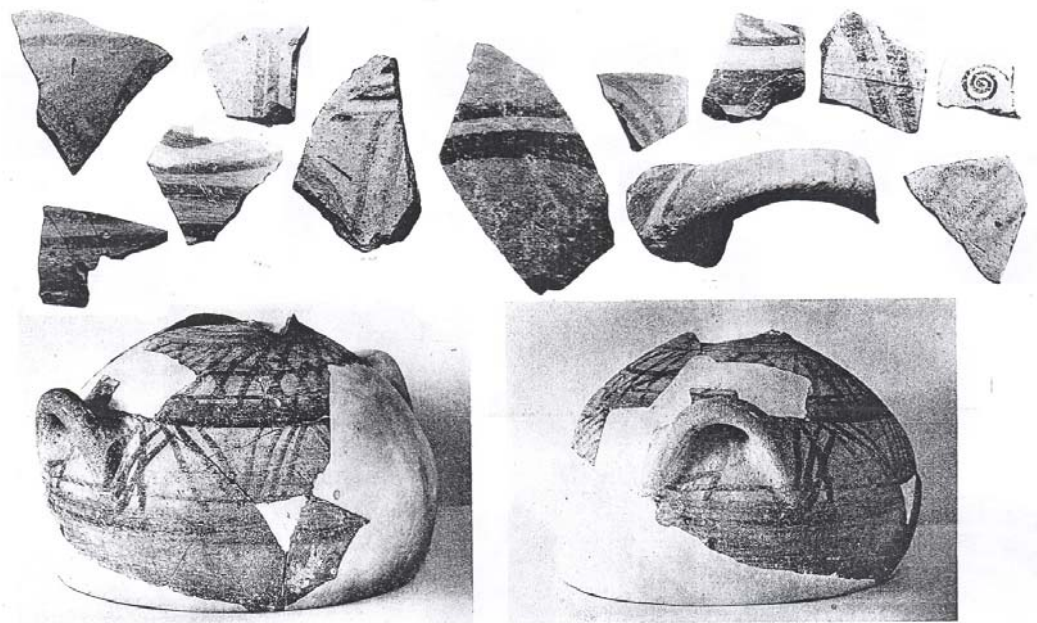

5

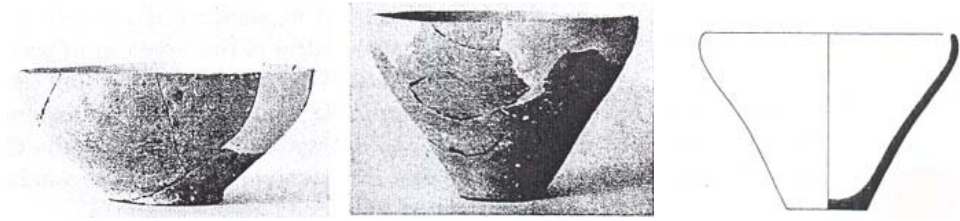

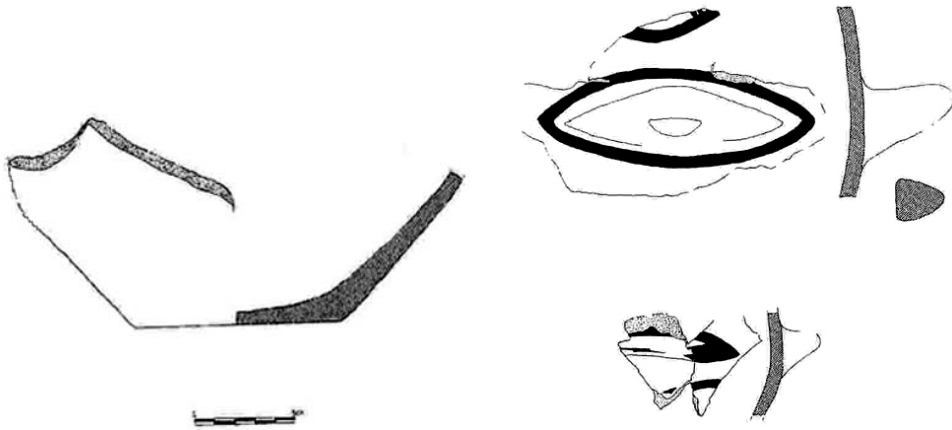
1

2

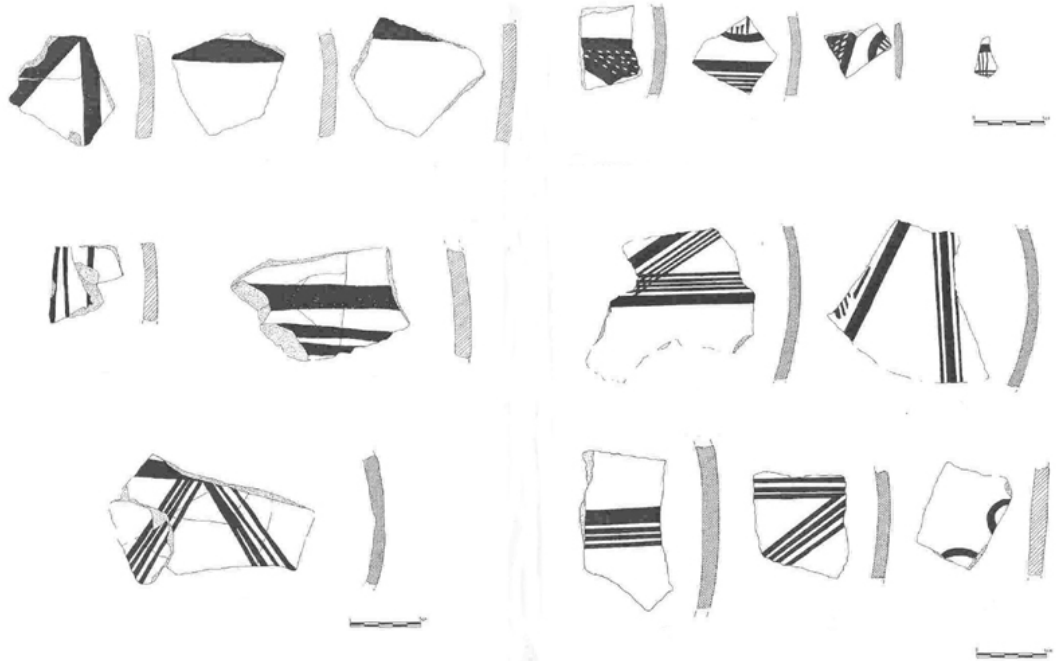

1

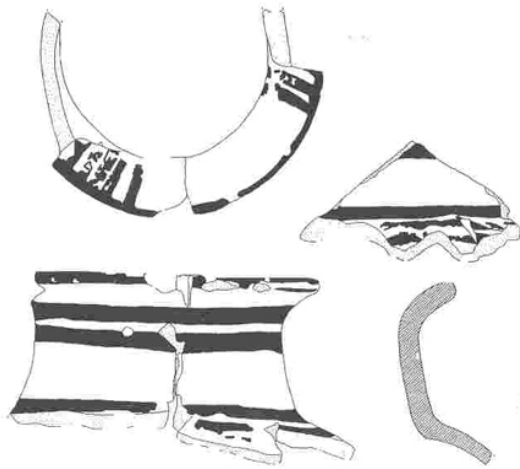

2

3

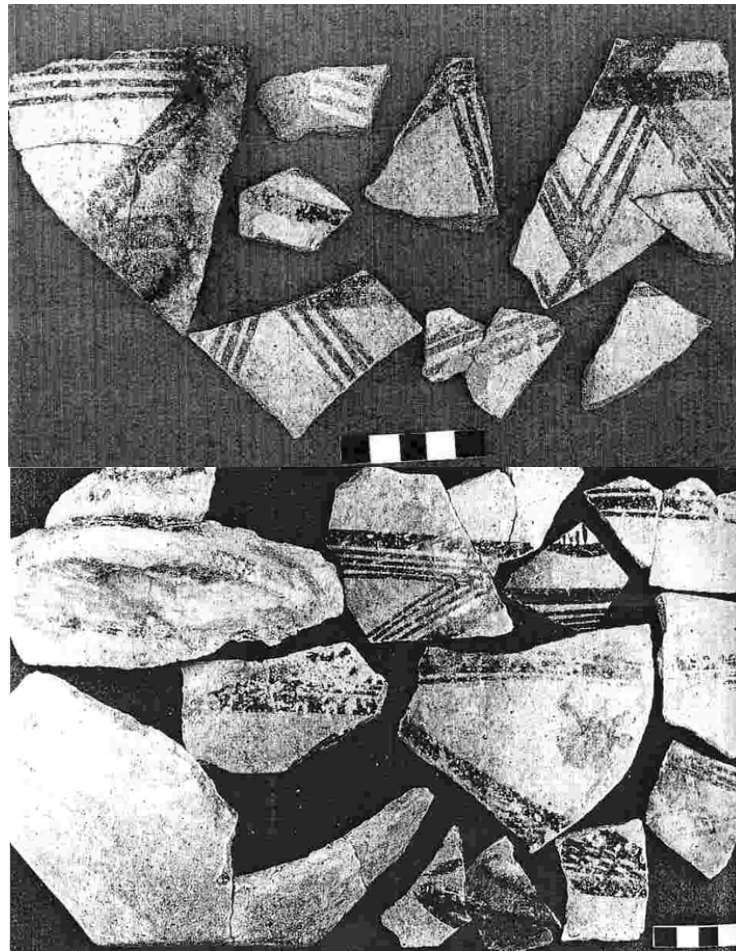
4

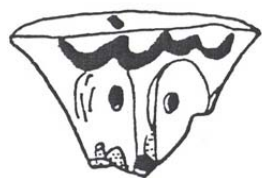
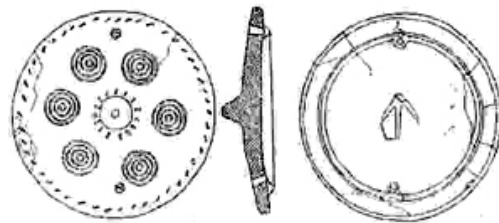
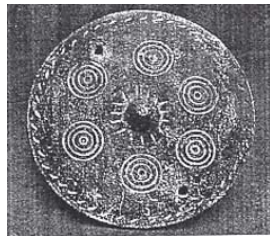
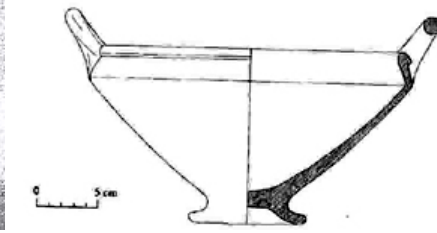
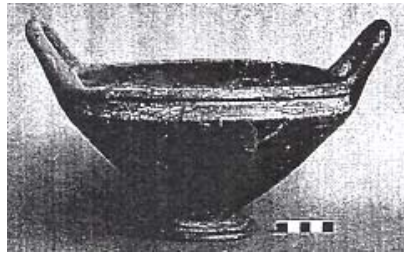
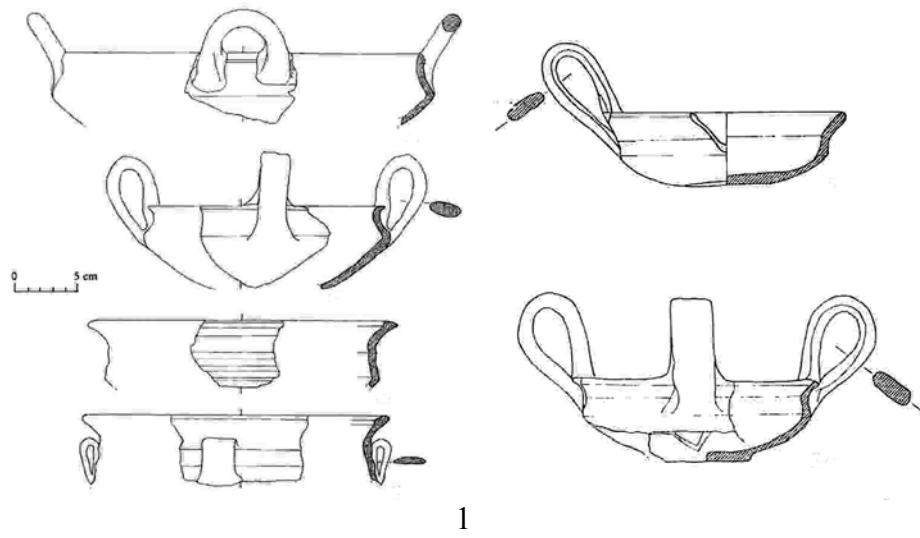
1

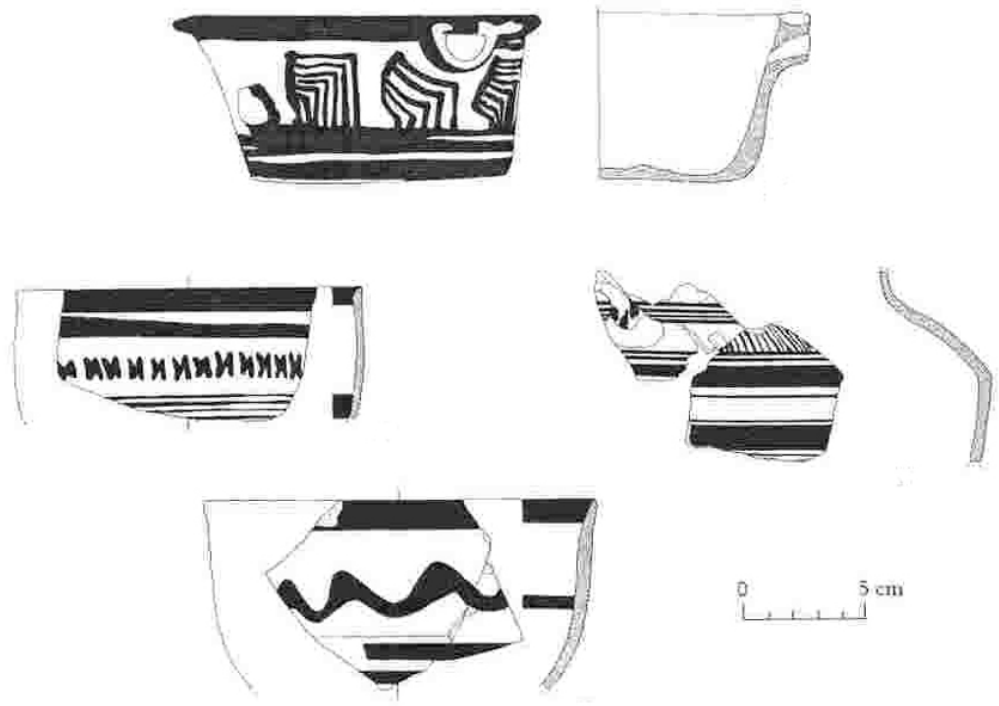
2

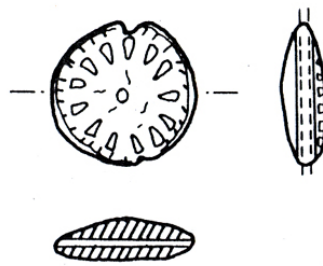
3

4

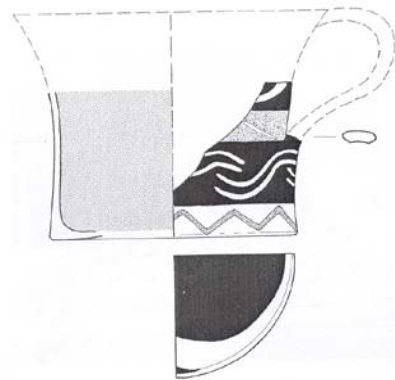
1

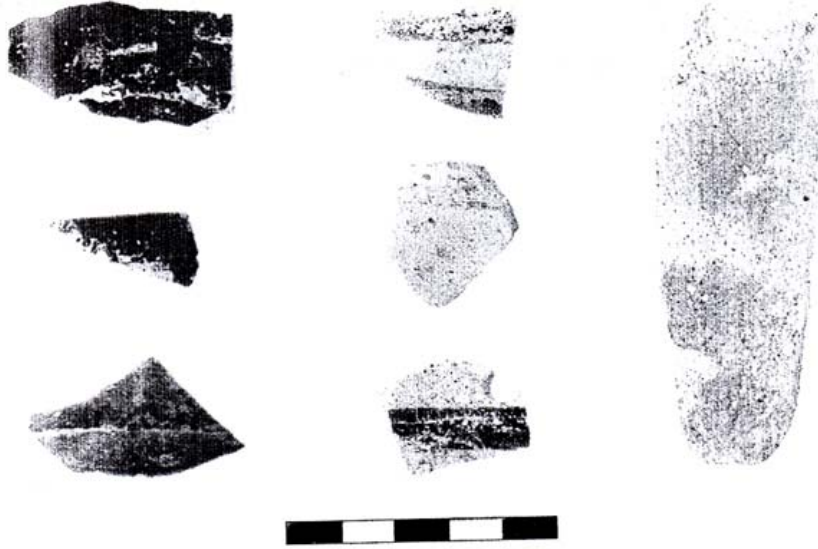
2

3

4

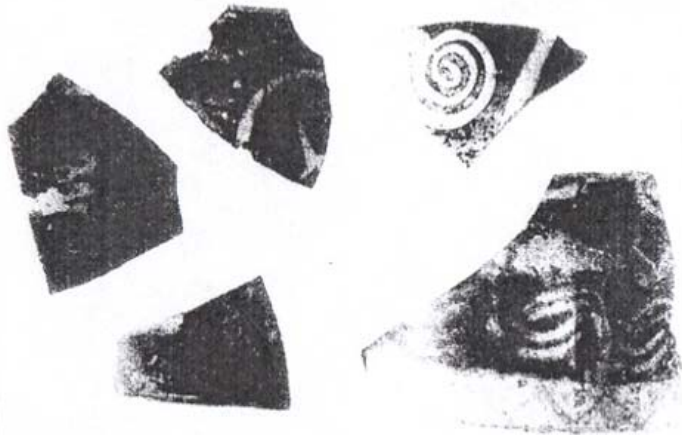
1

2

3

4

1

2

3

4

1

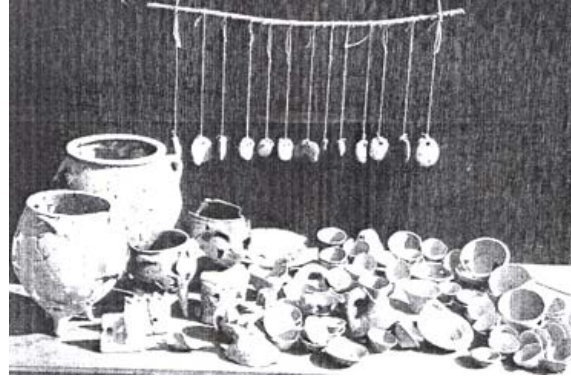
2

3

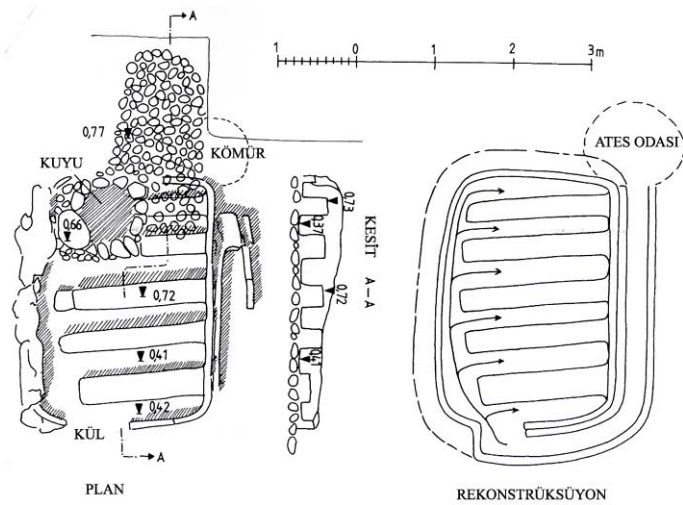
4

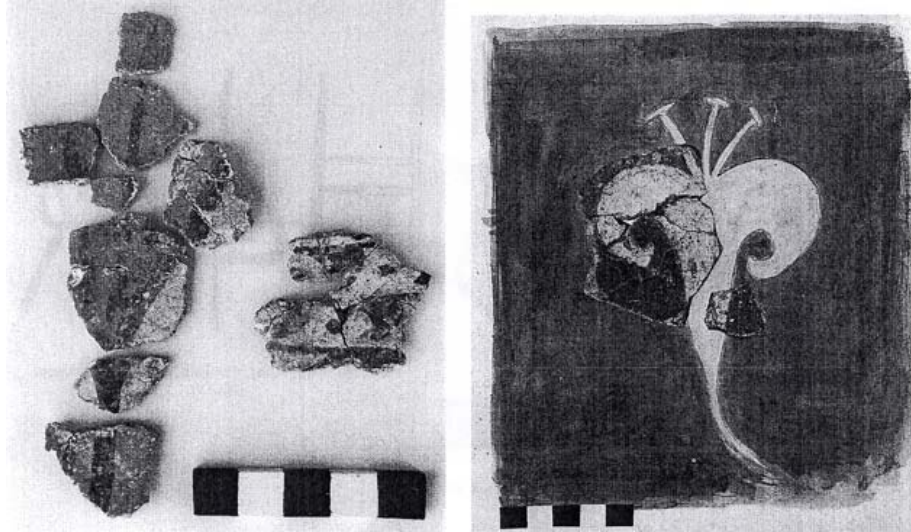
1

2

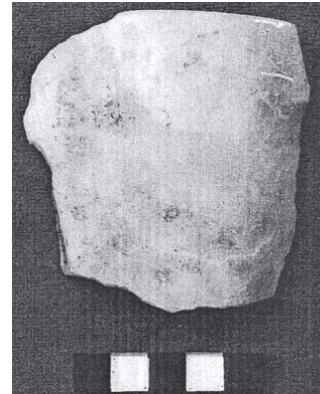
3

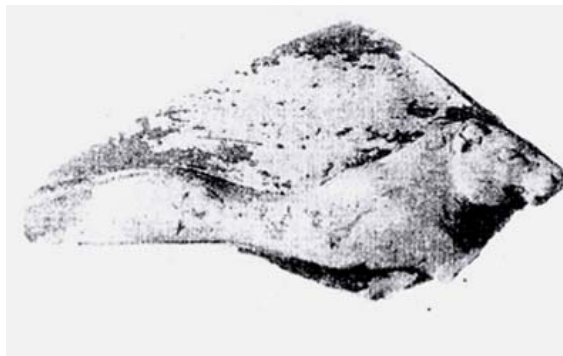
1

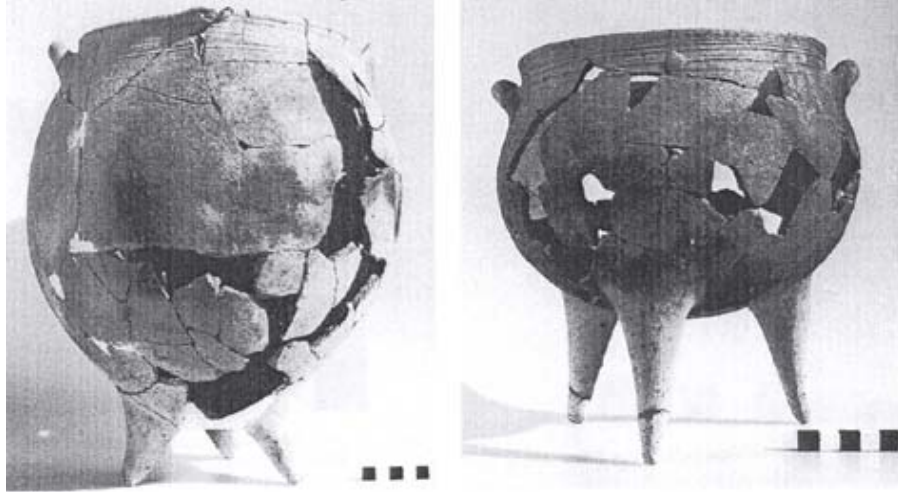
2

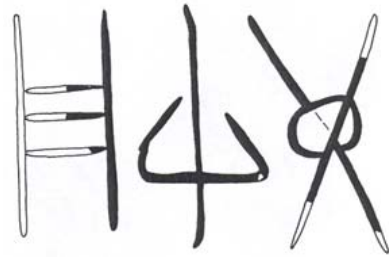
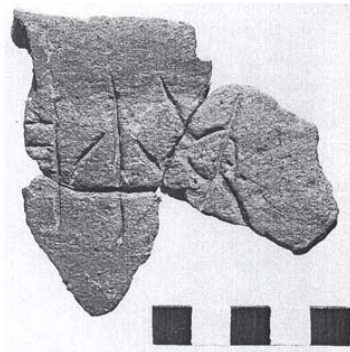
3

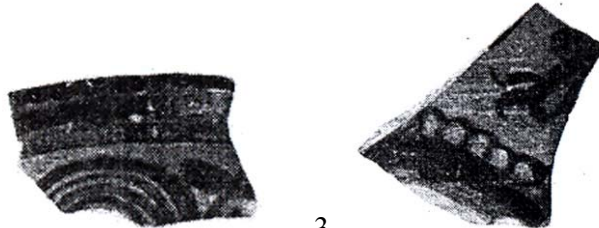
4

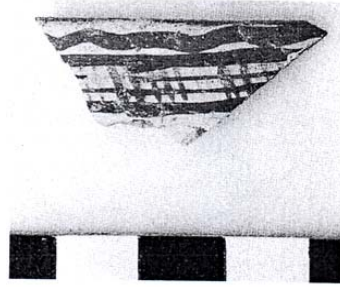
1

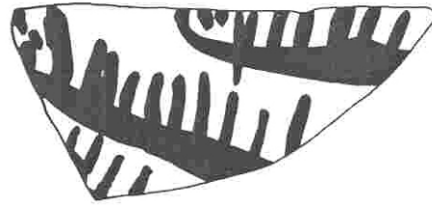
2

3

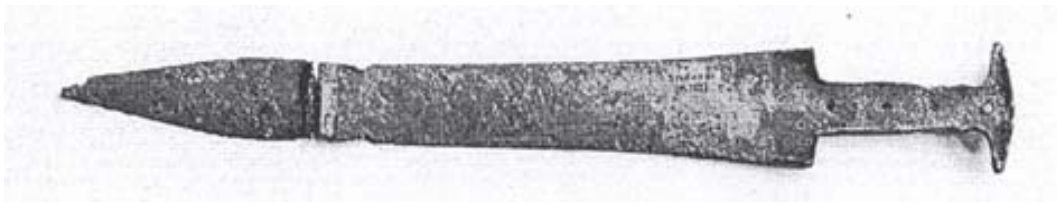
1

2

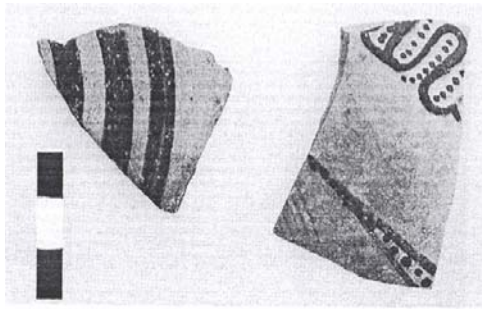
3

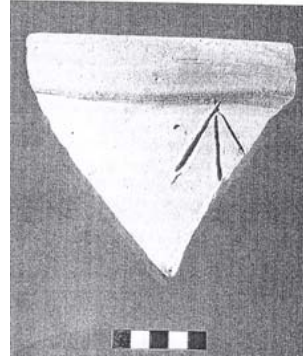
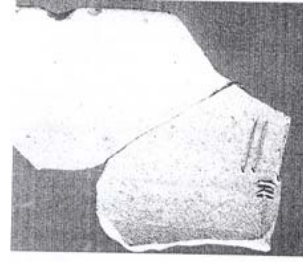
4

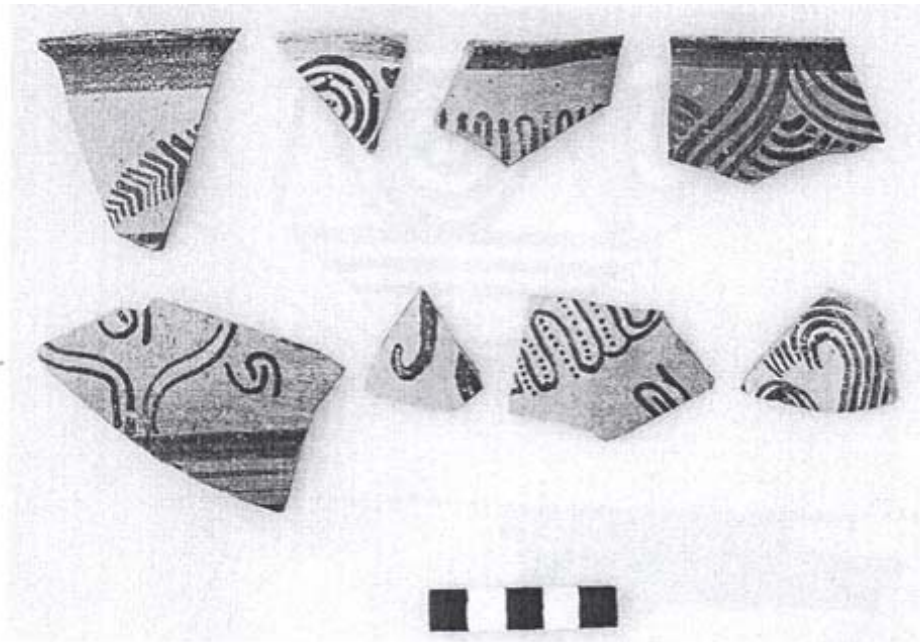
5

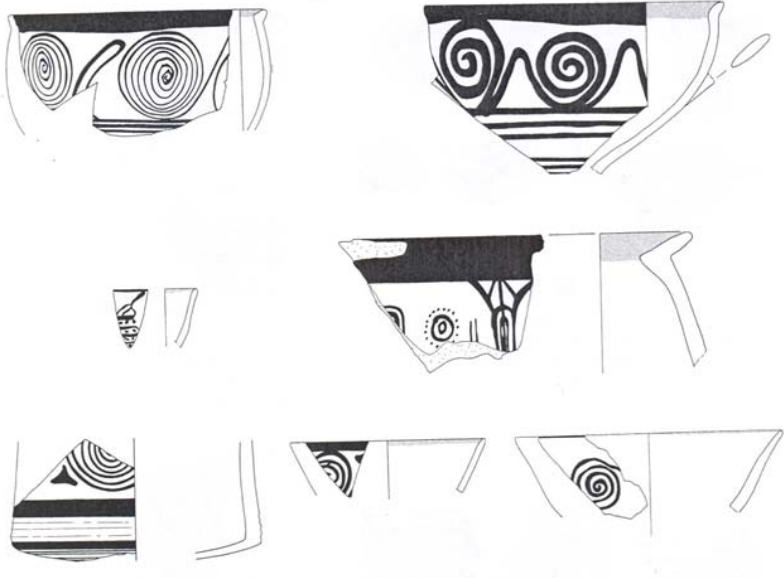
1

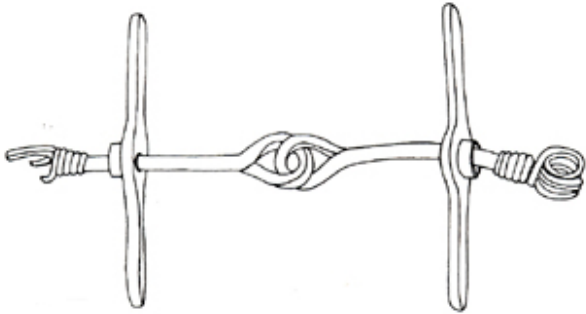
2

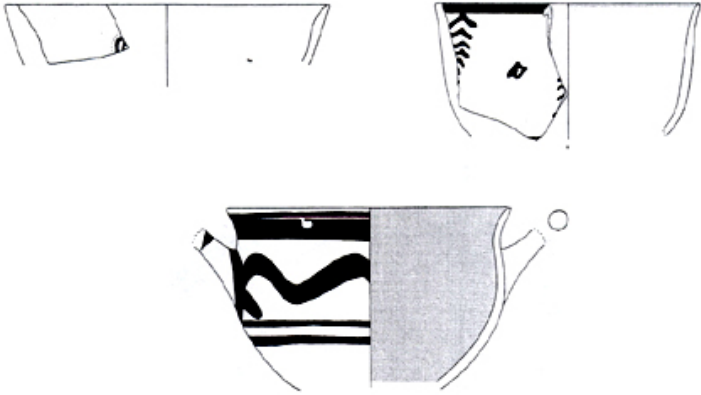
2

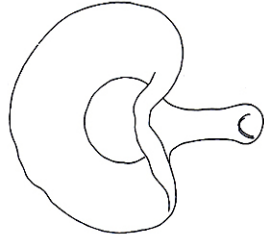
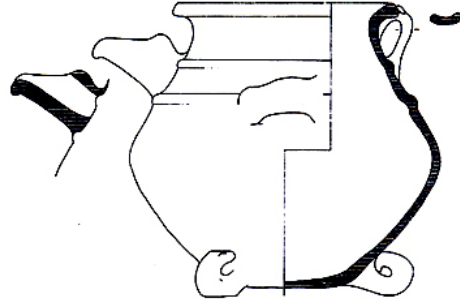
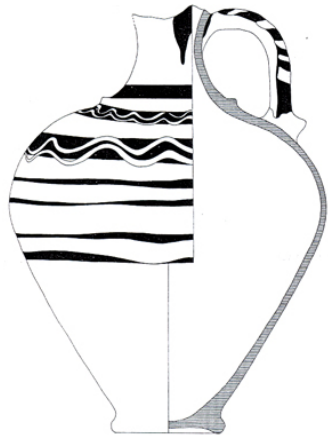
1

2

3

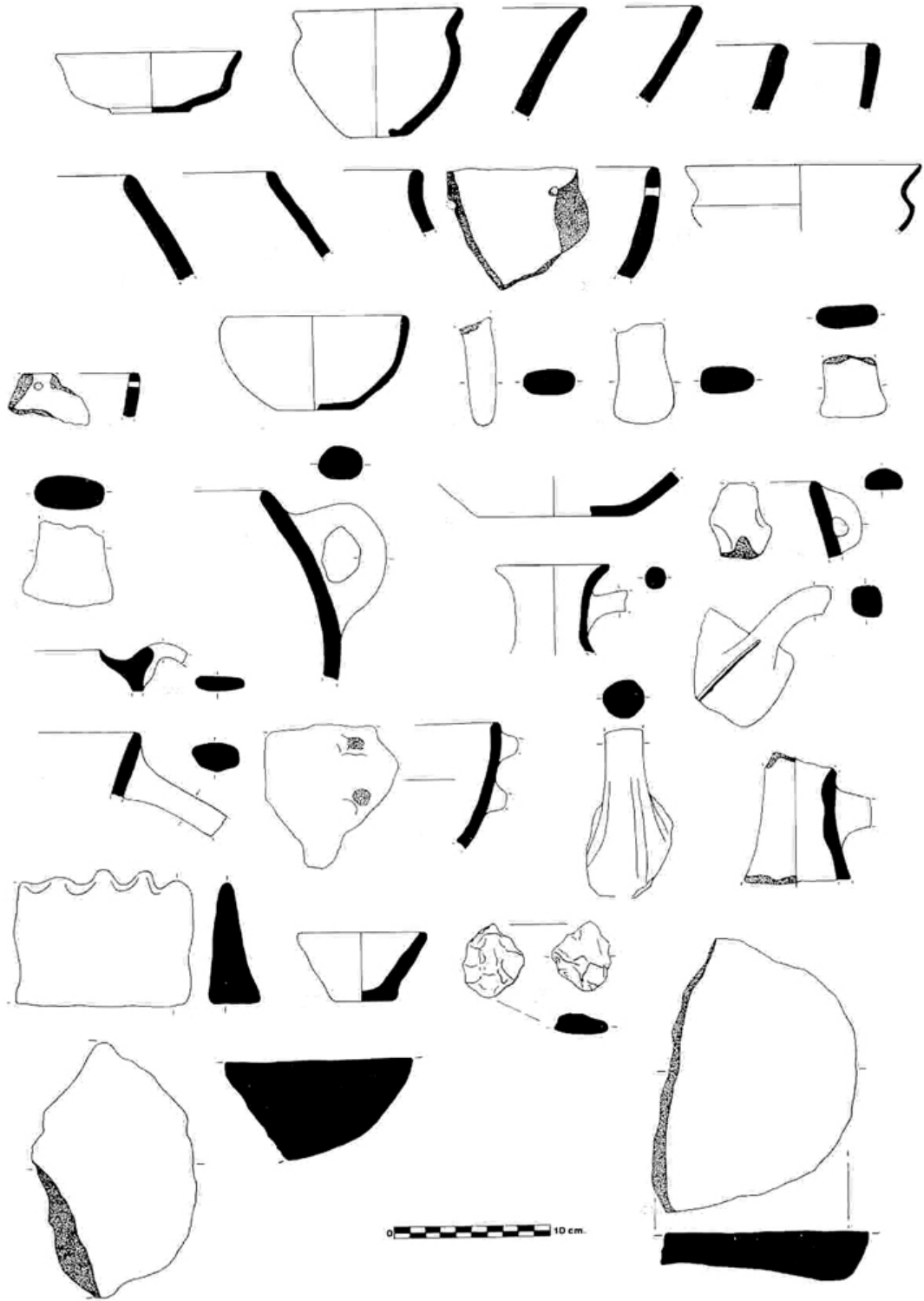
1

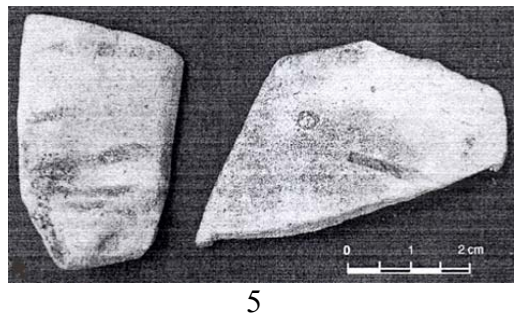
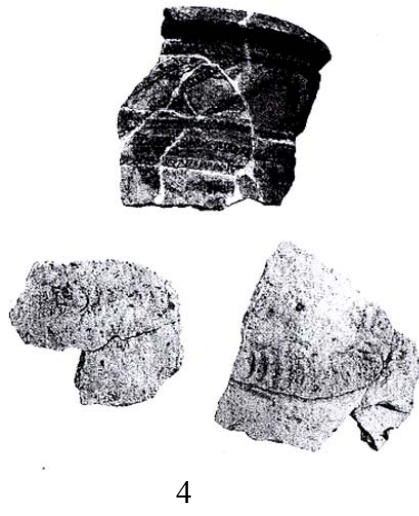
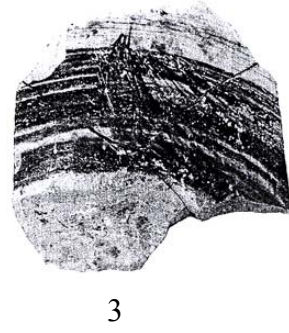
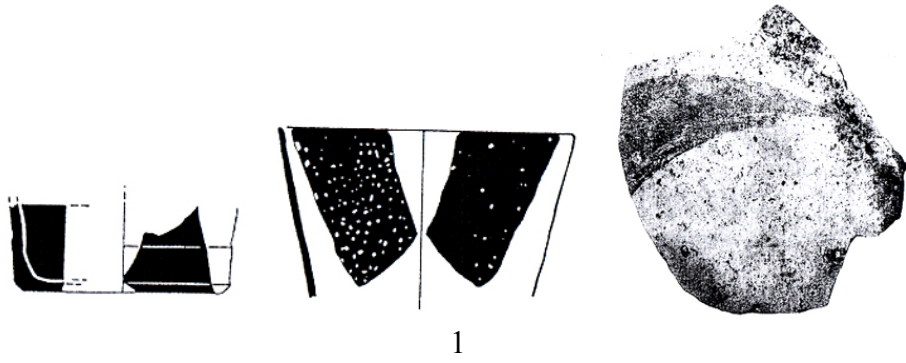

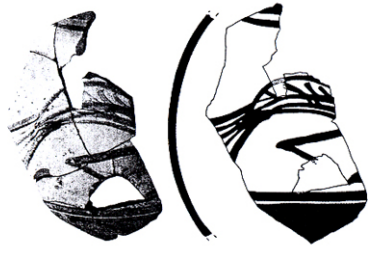
2

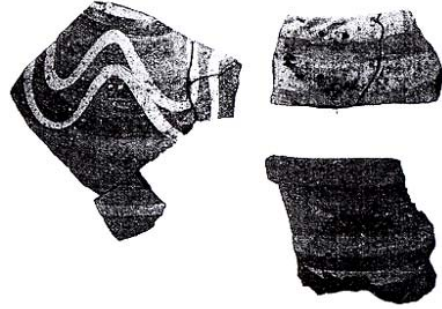
3

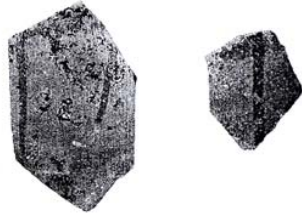

1

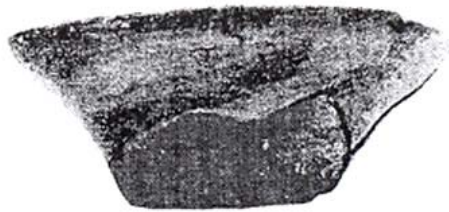

2

3

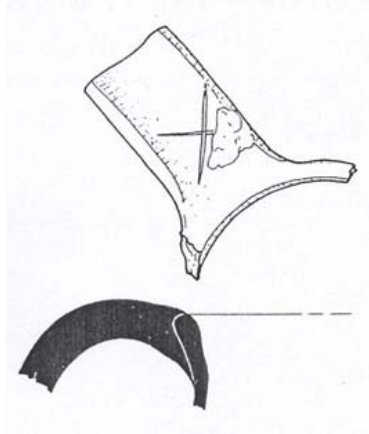
4

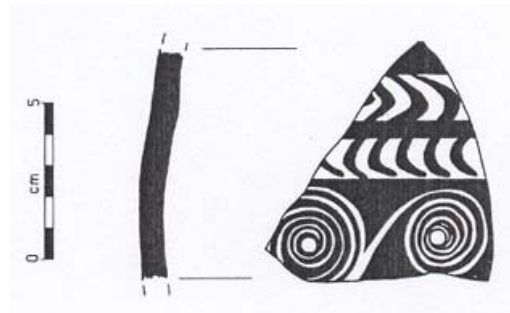
5

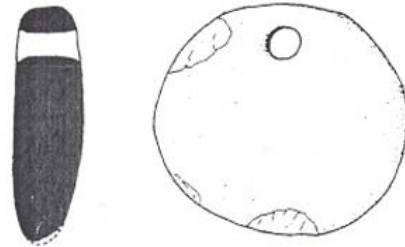
1

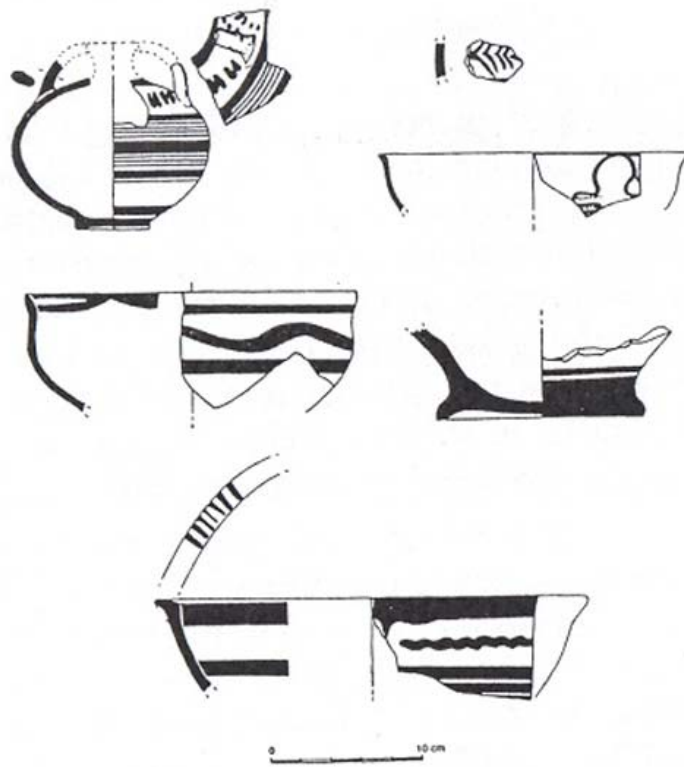
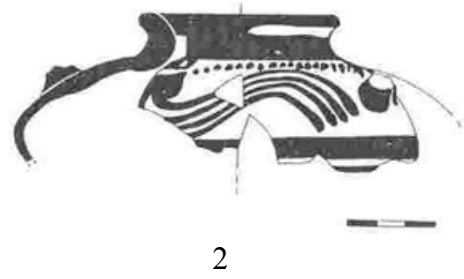
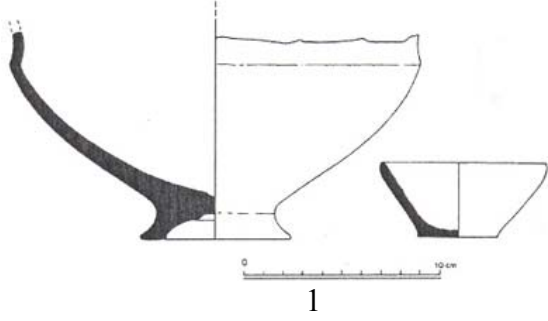
2

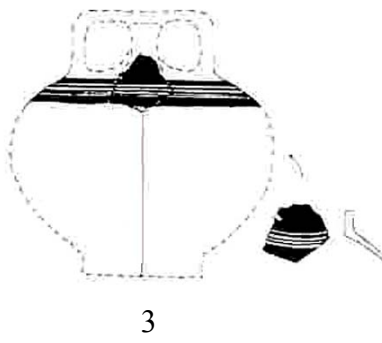
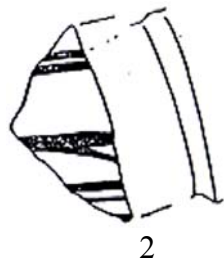
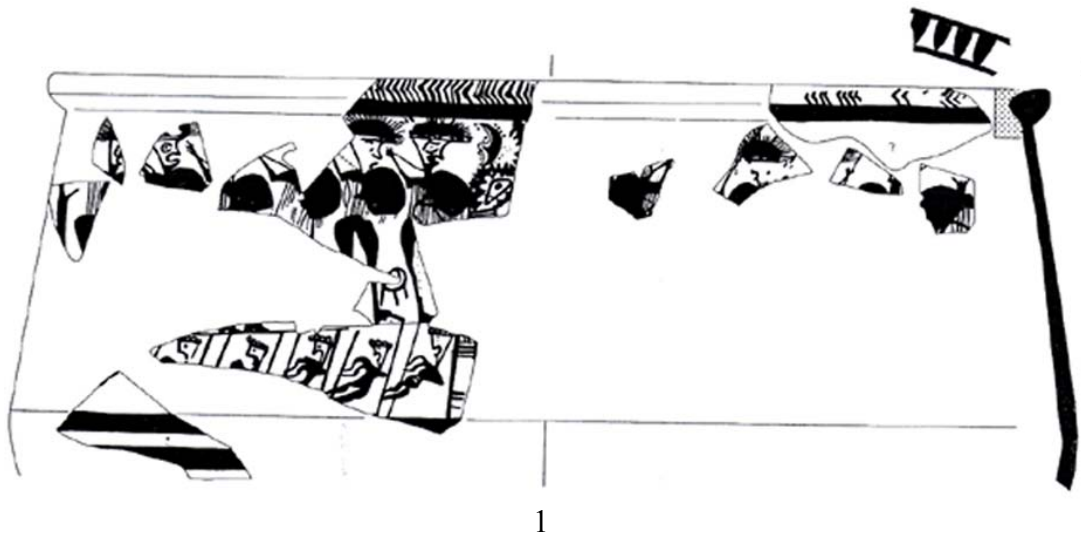

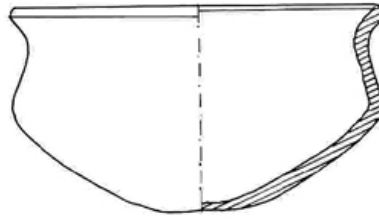
3

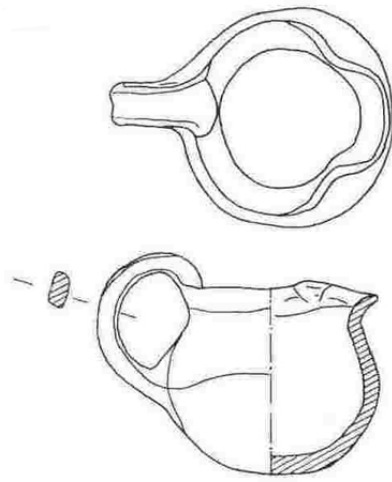
4

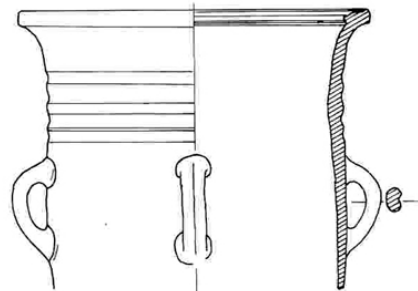
1

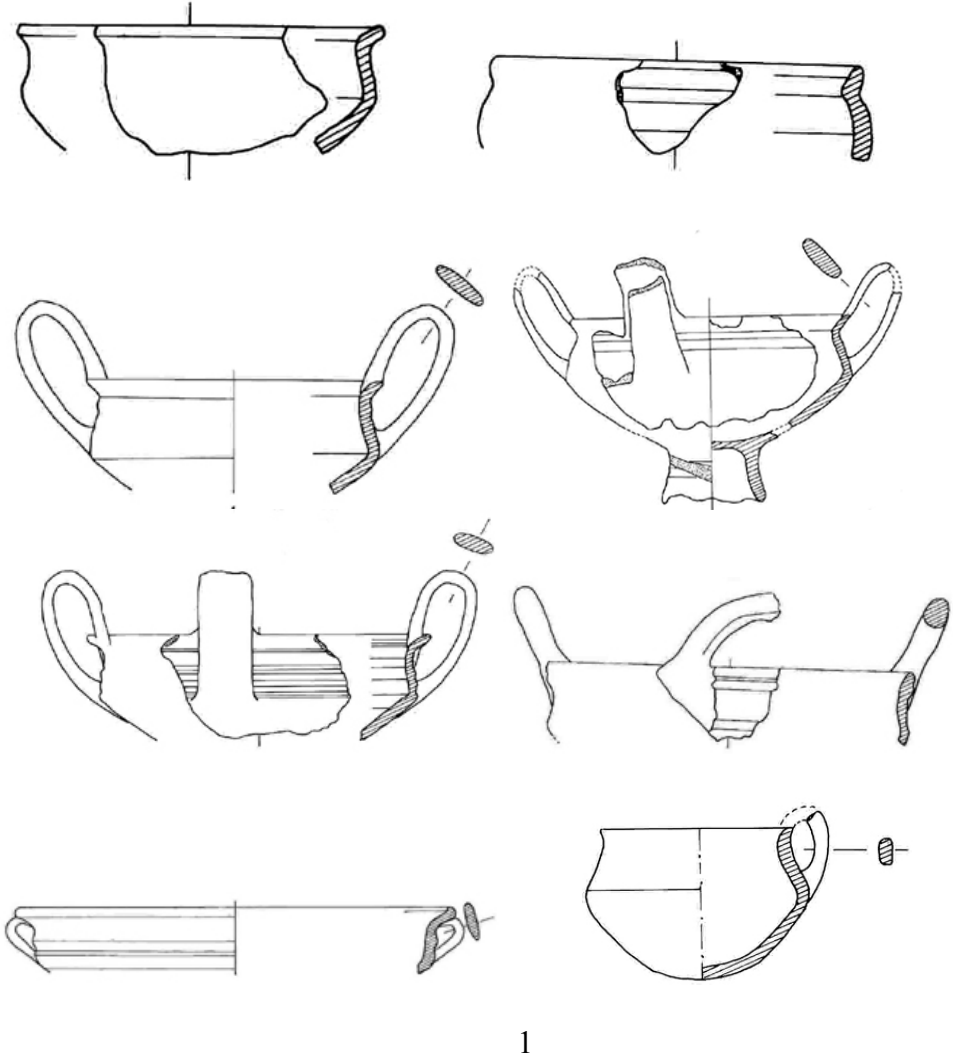
2

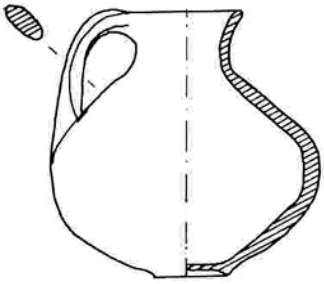
3

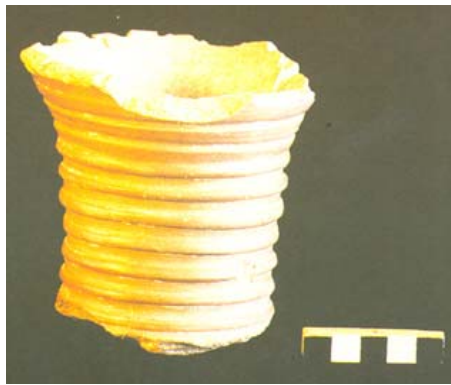
4

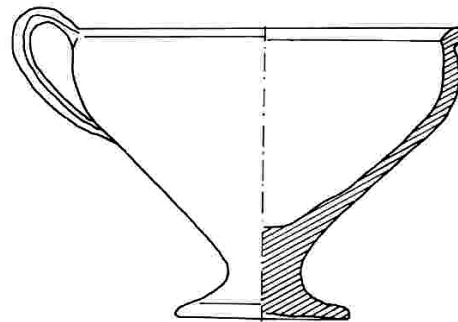
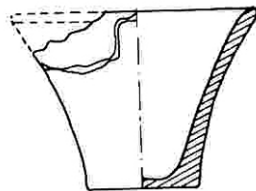
1

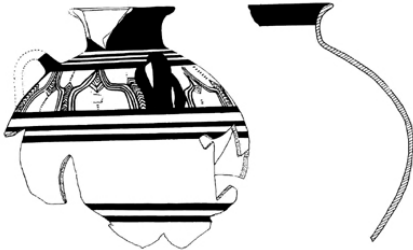
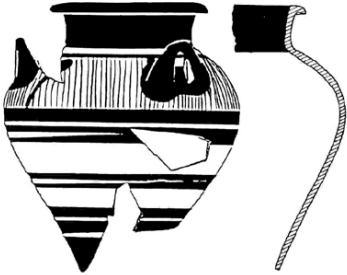
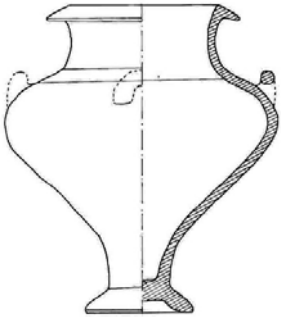
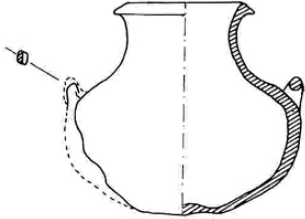
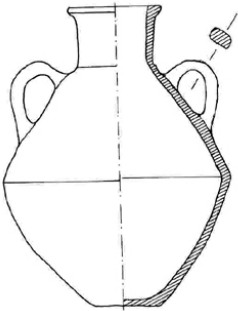
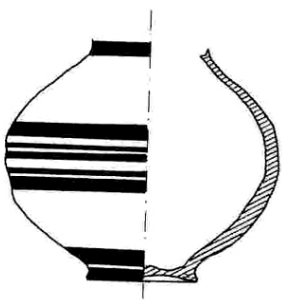
2

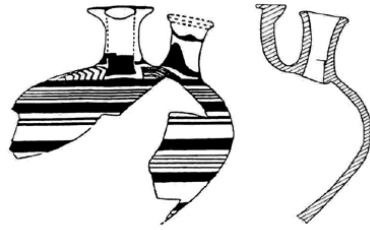

1

2

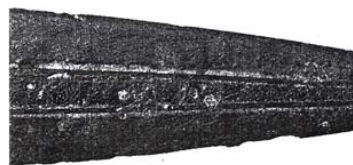
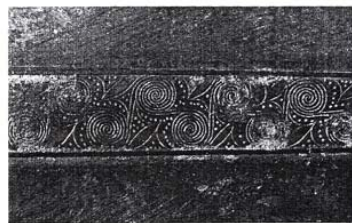

1

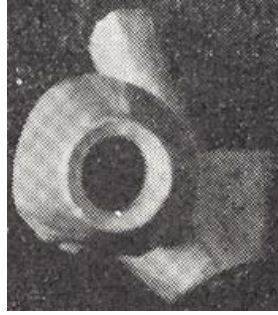
2

3

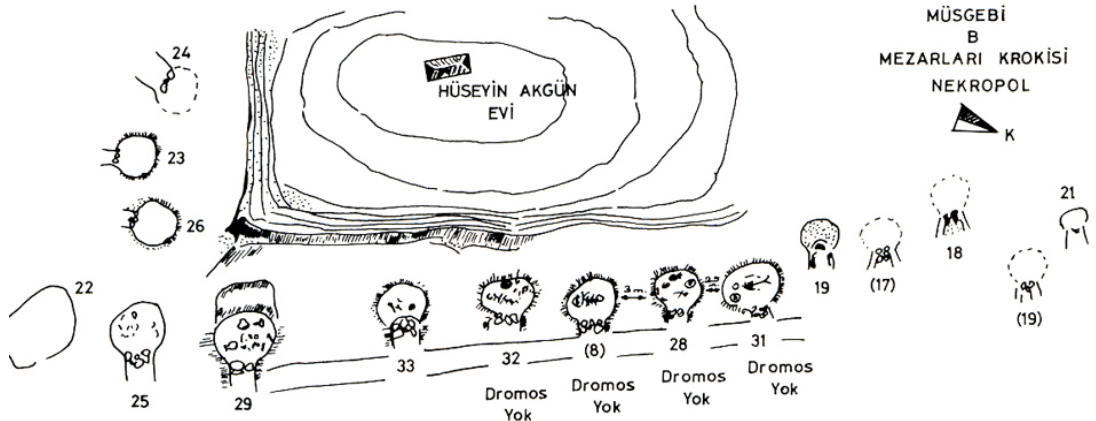
4

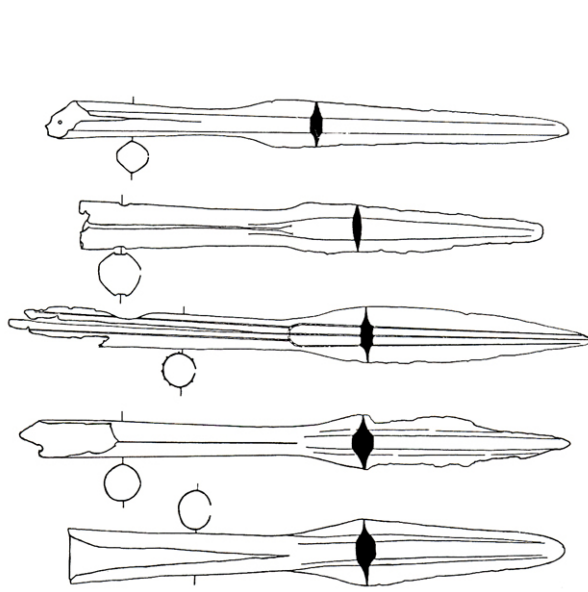
1

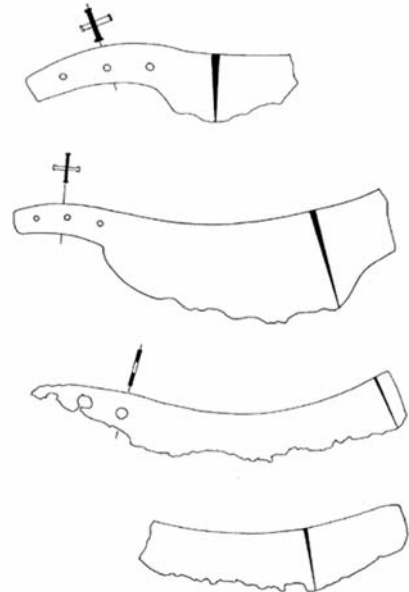
2

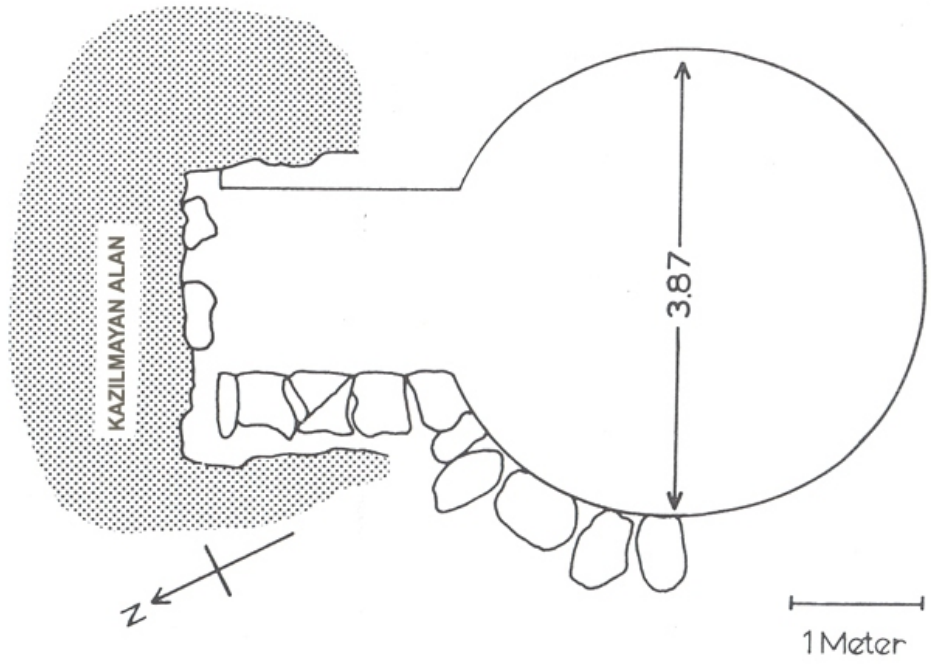
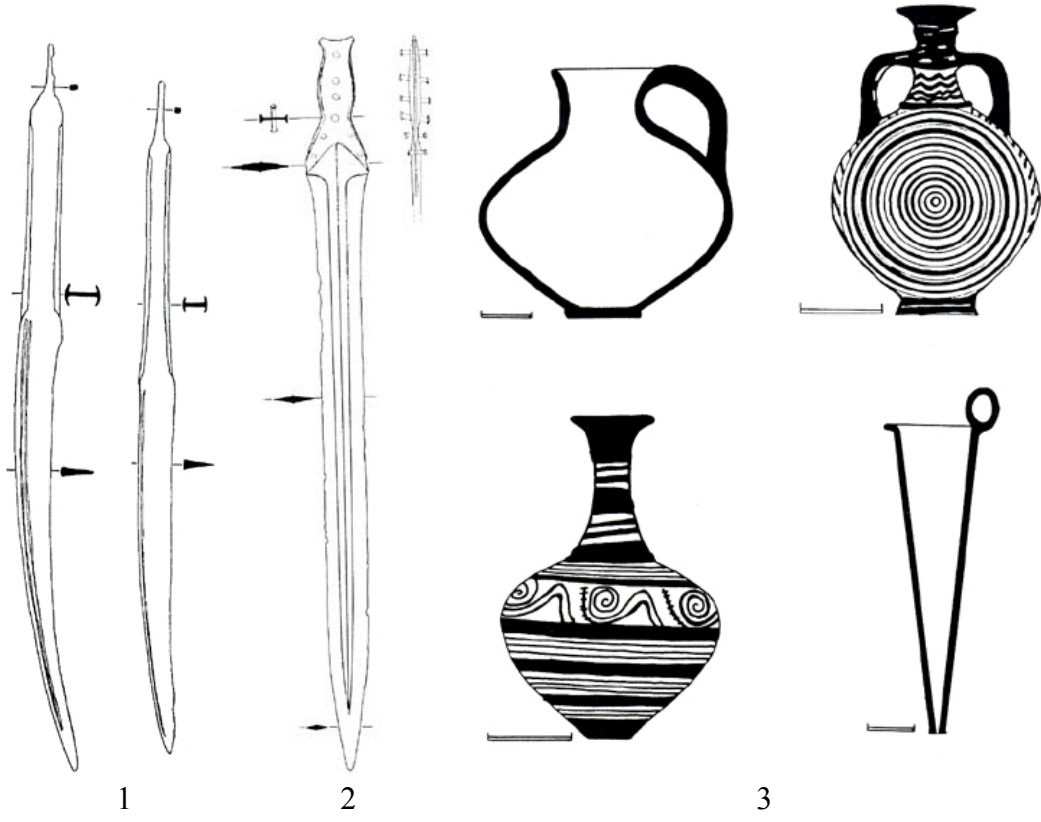
3

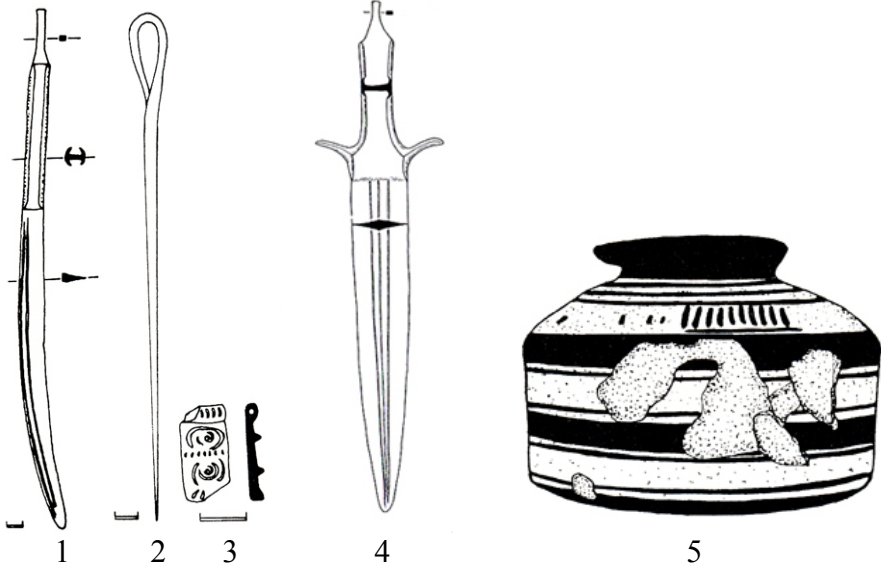

4

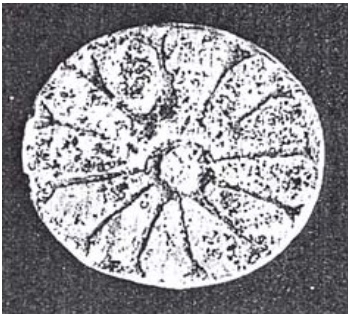

5

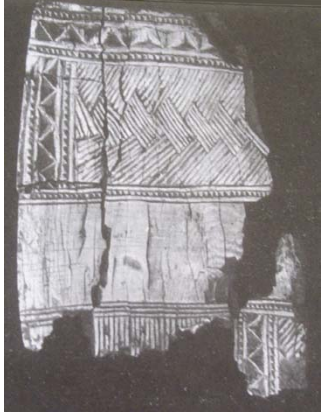

6

7

8

1

2

3

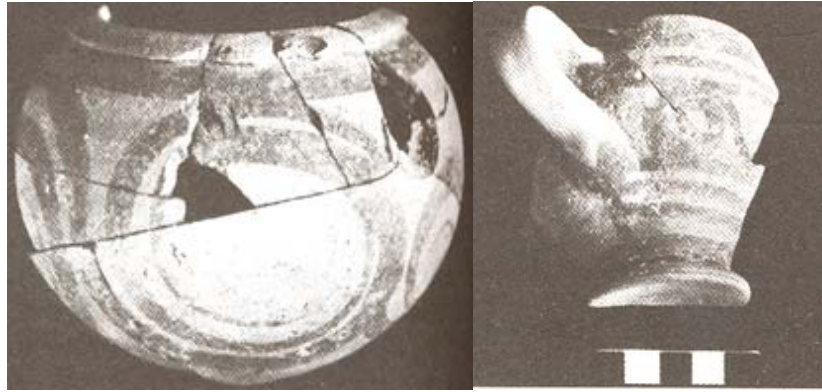
4

1

2

1

2

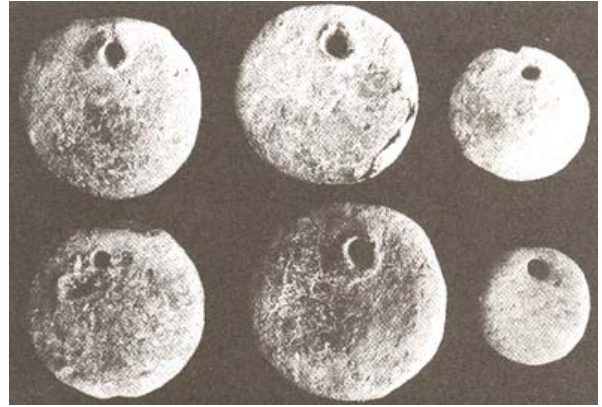
3

4

1

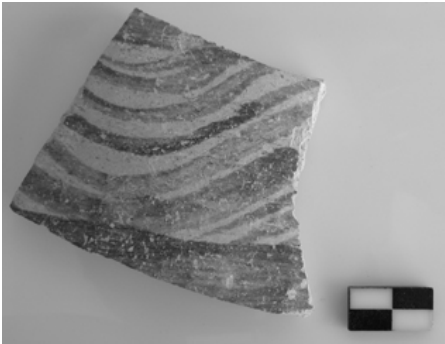
2

3

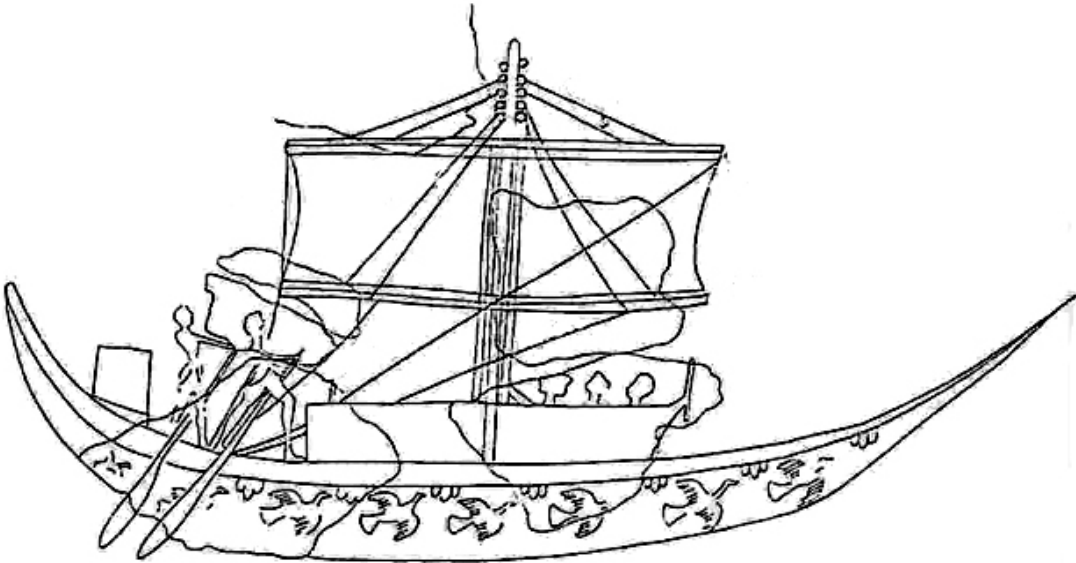
4

1

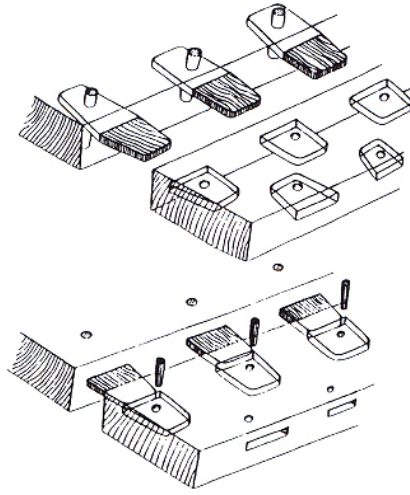
2

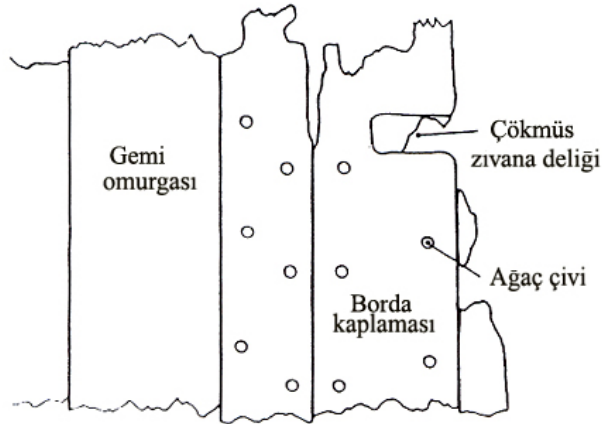
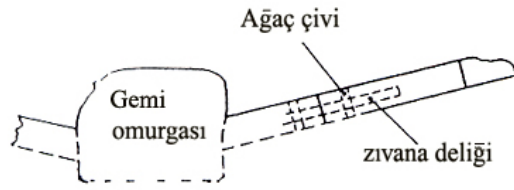
3

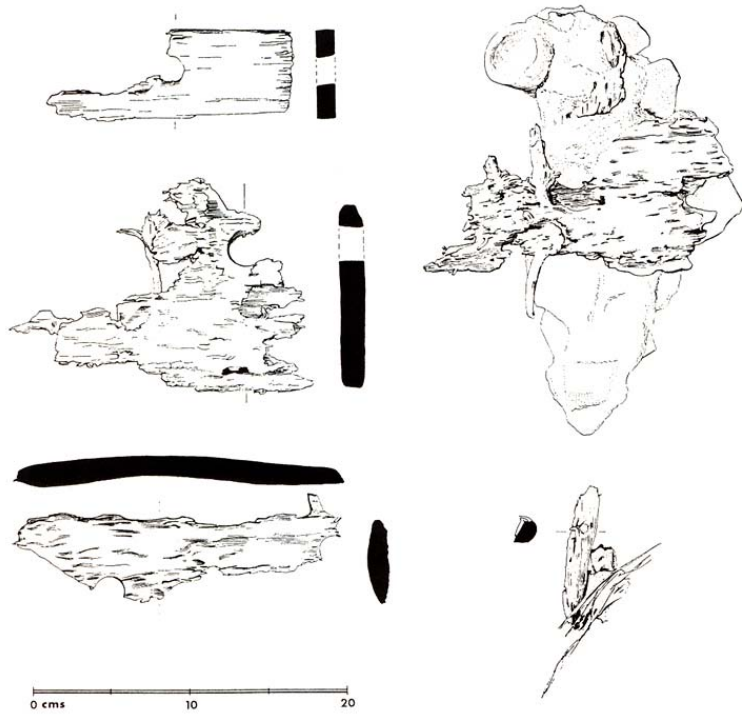
4

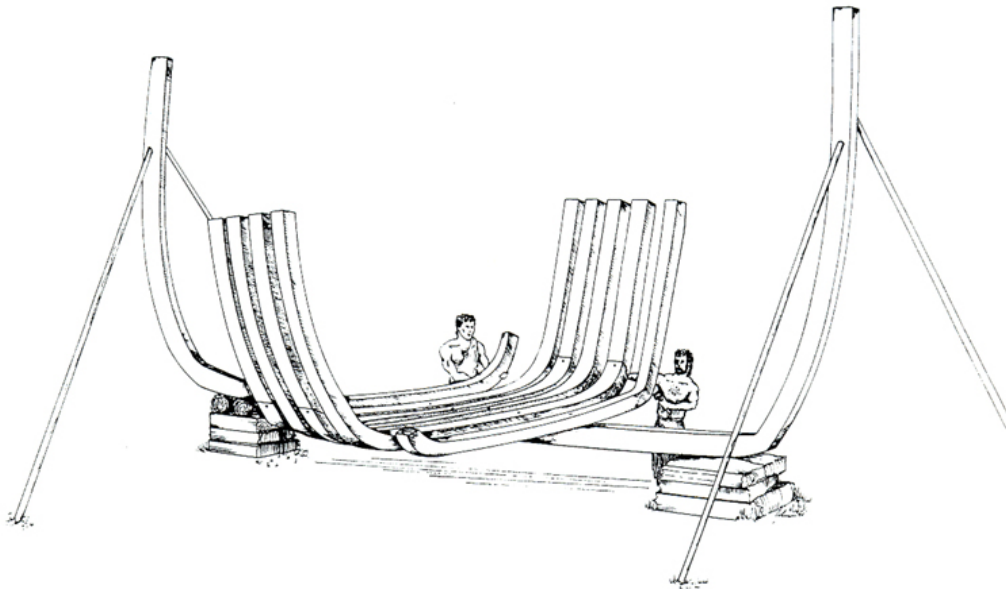
1

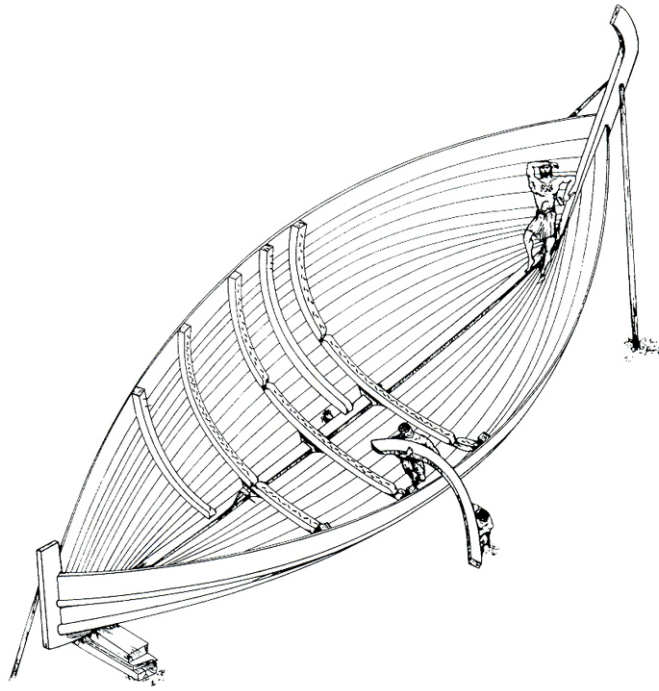
2

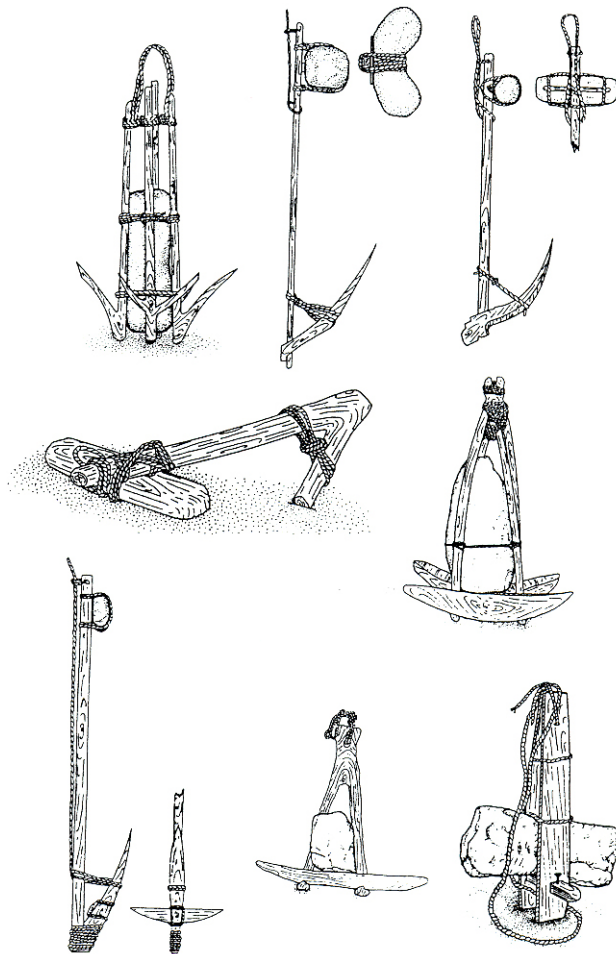
1

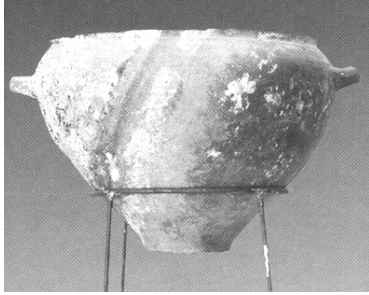
2

1

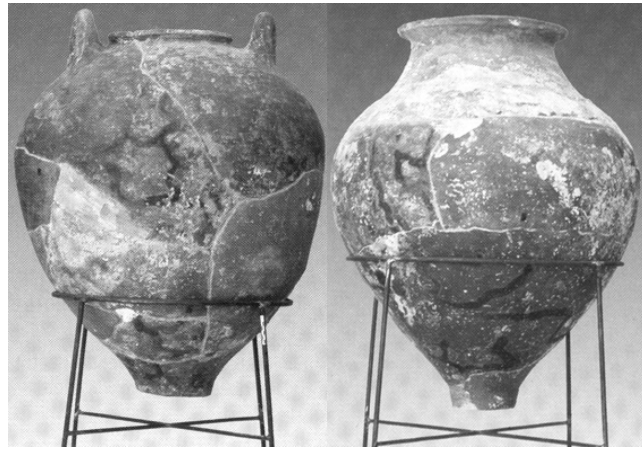
2

1

2

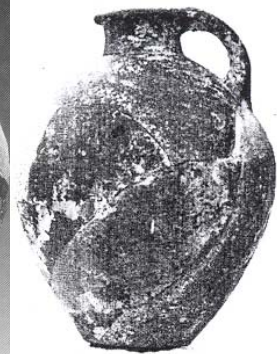
3

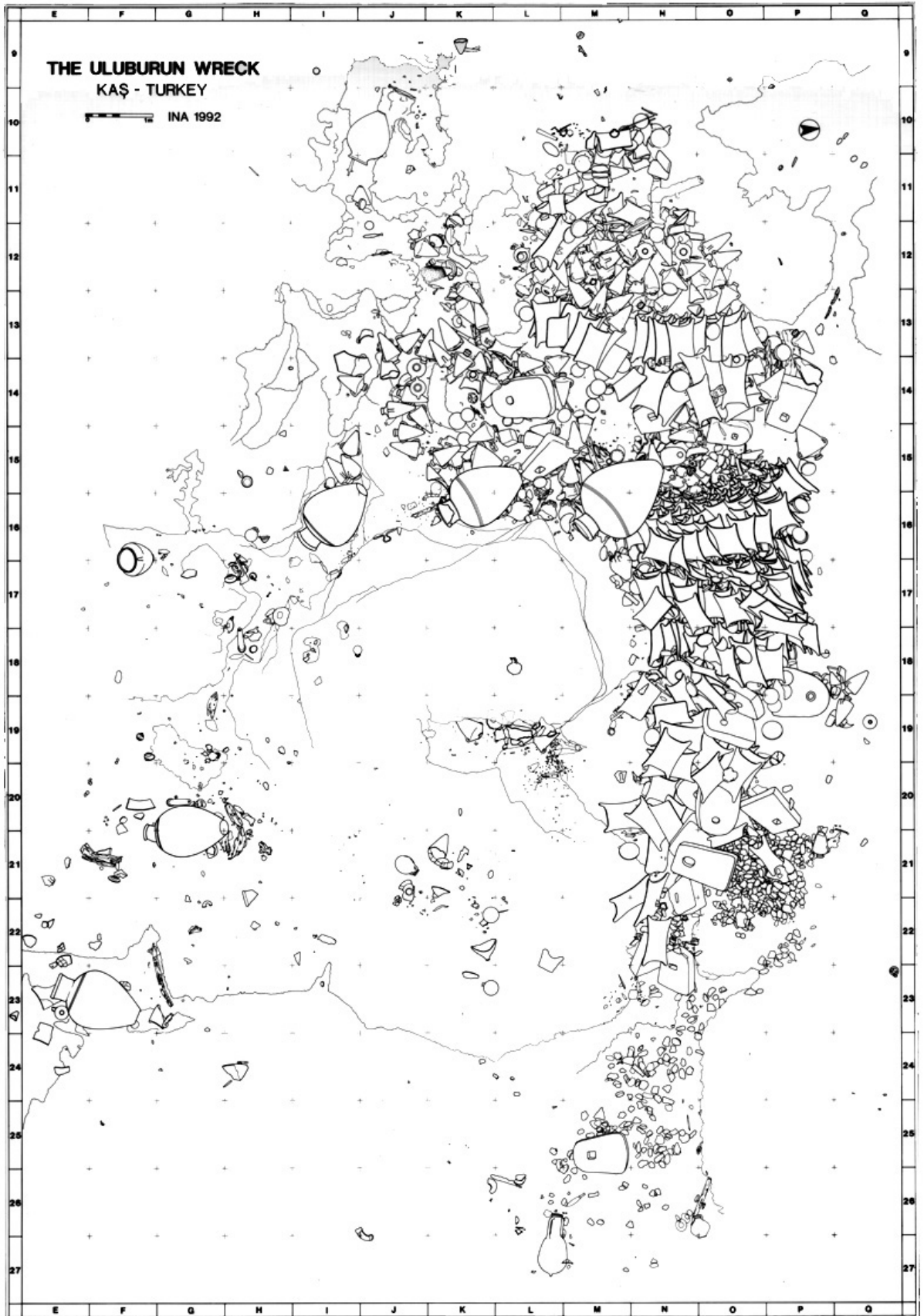

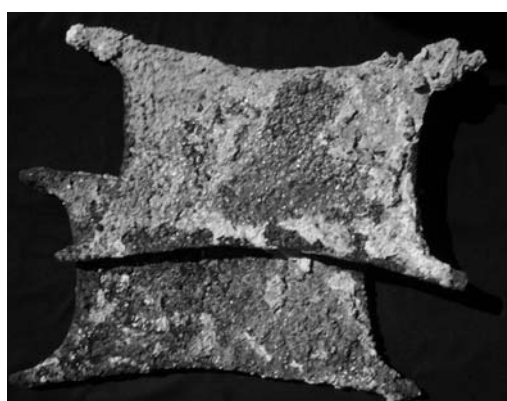
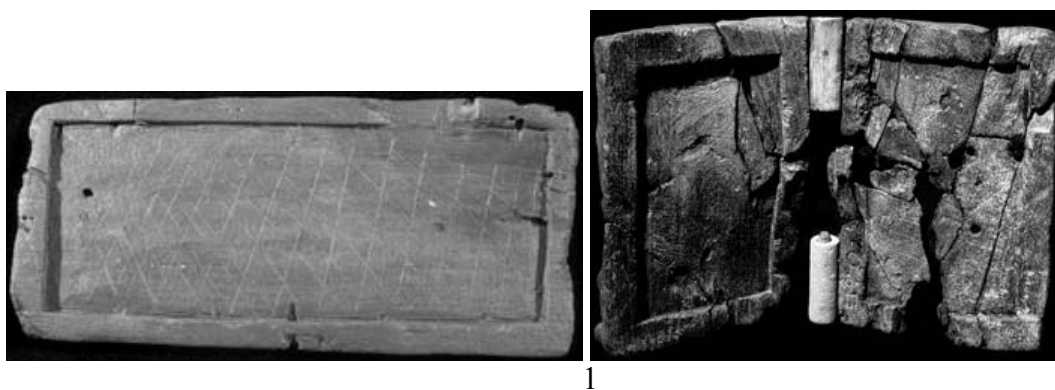
4

5

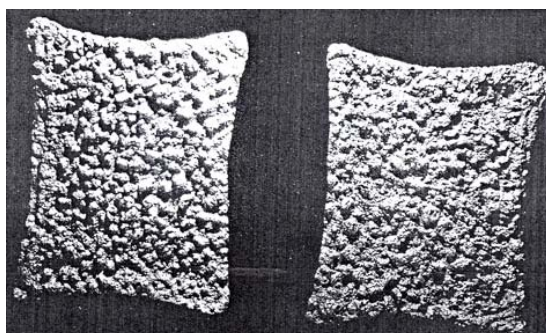

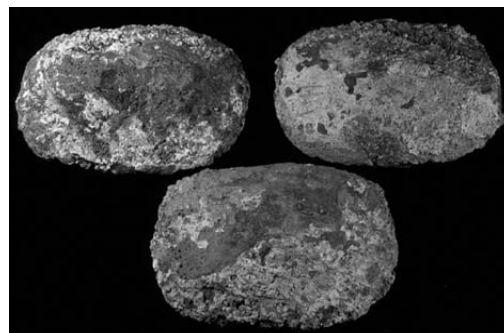
2

3

4

5

1

2

3

4

5

1

2

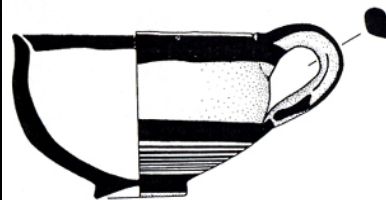
3

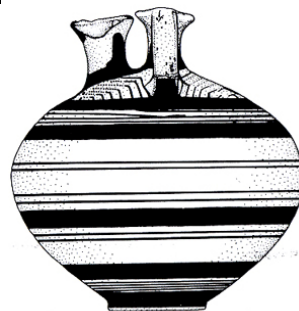
4

5

6

1

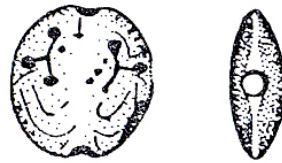
2

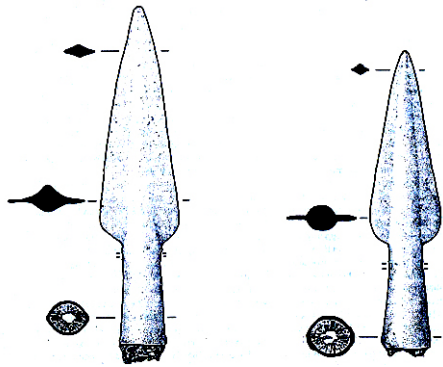
3

4

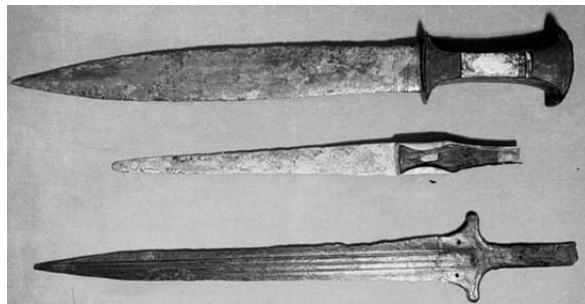
5

6

7

8

1

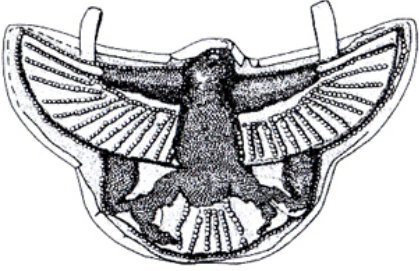
2

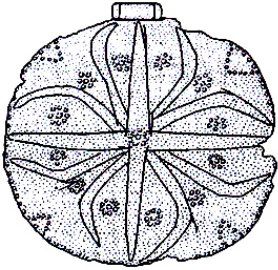
3

4

5

6

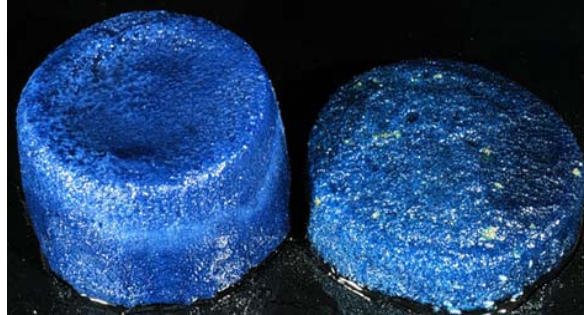
7

8

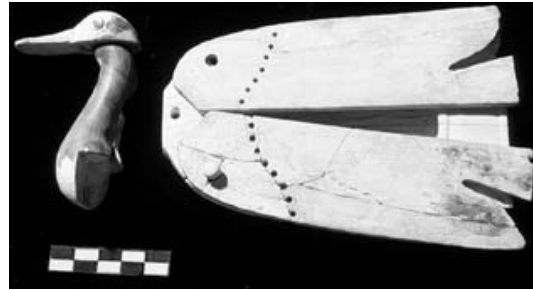
1

2

3

4

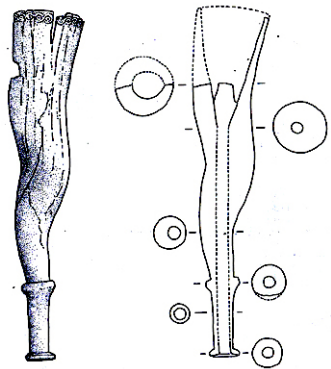
5

6

1

2

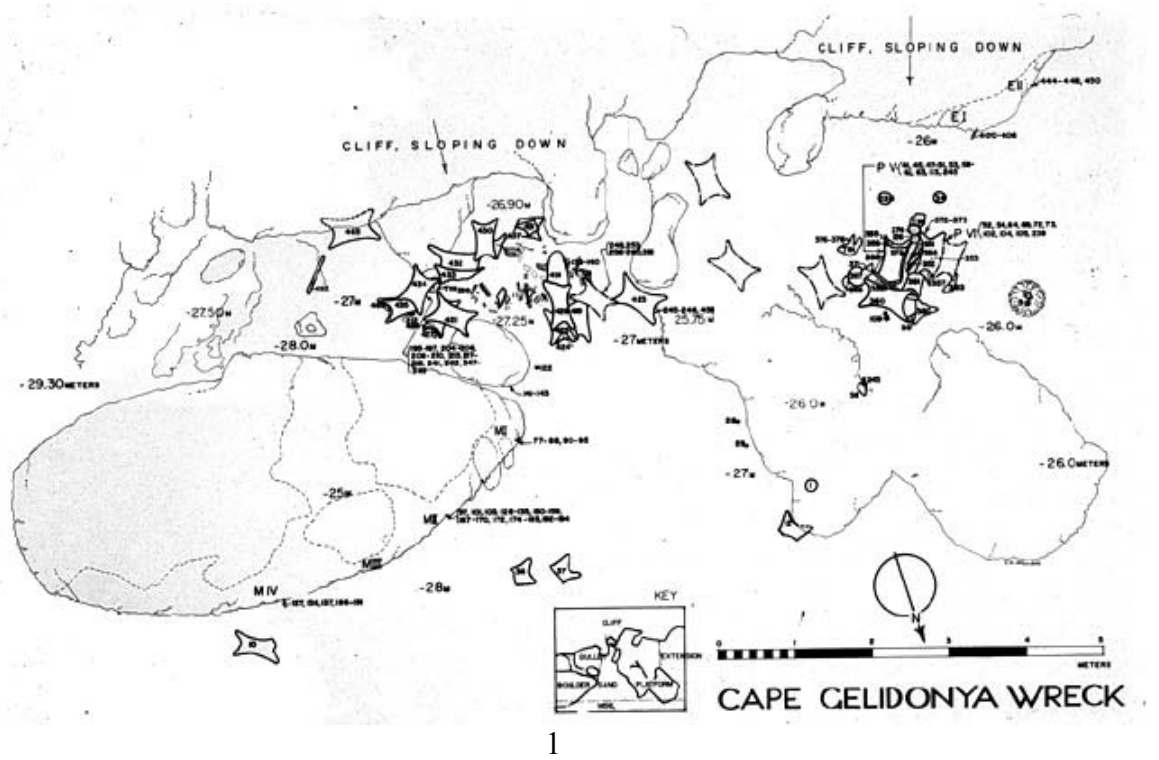

3

4

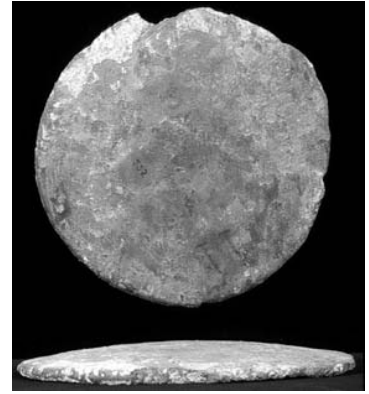

1

2

3

4

5

6

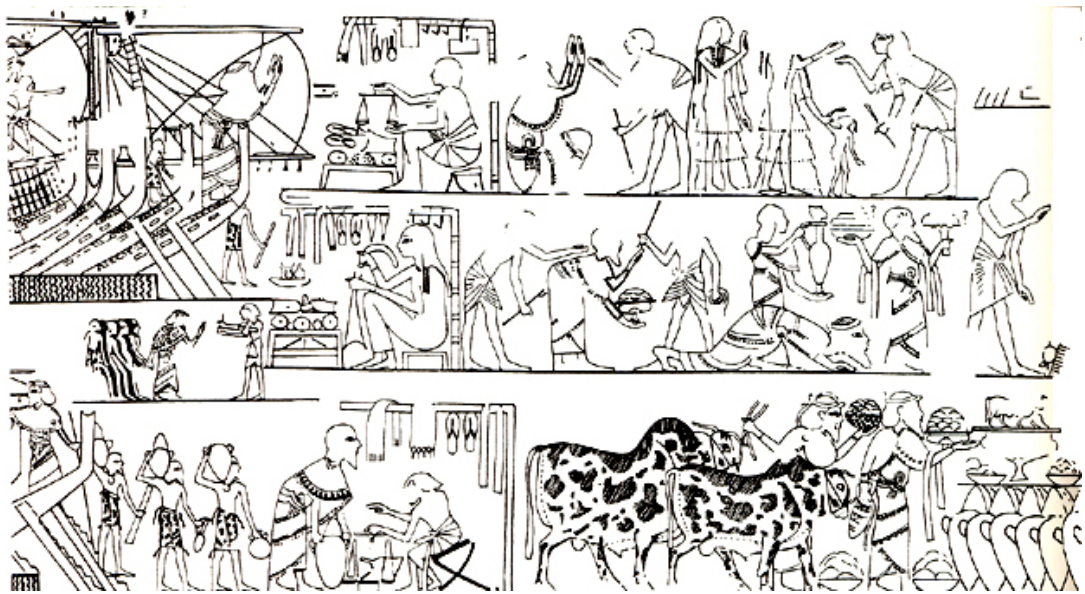
7

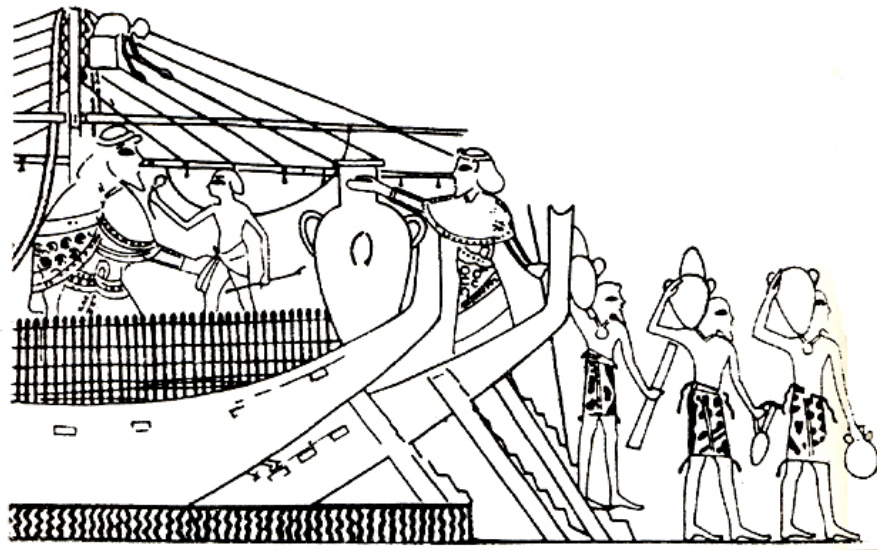
1

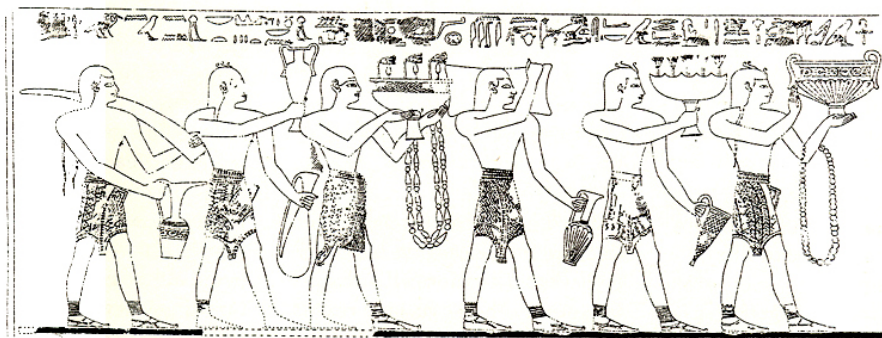
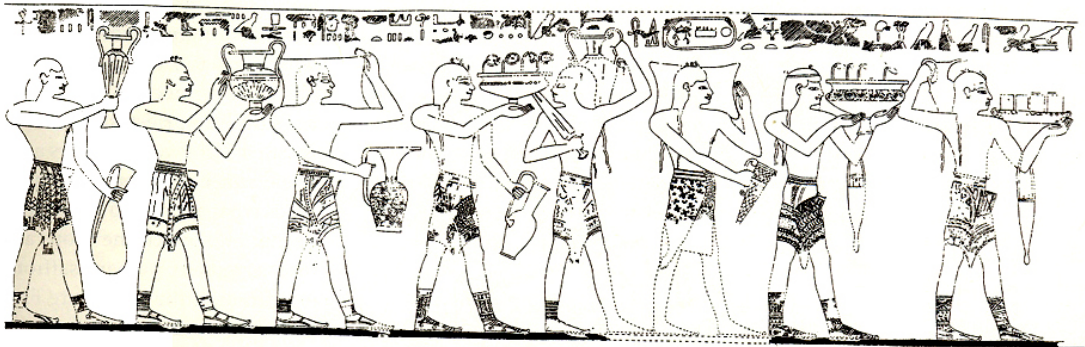
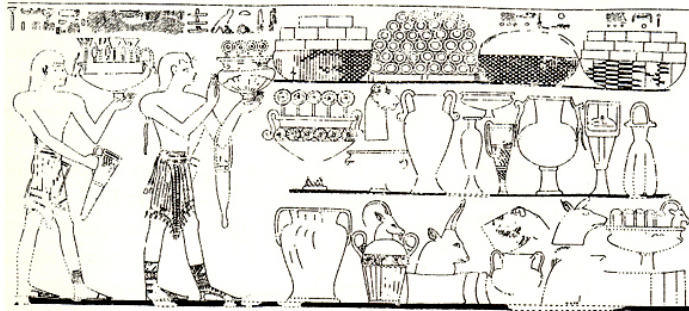
2

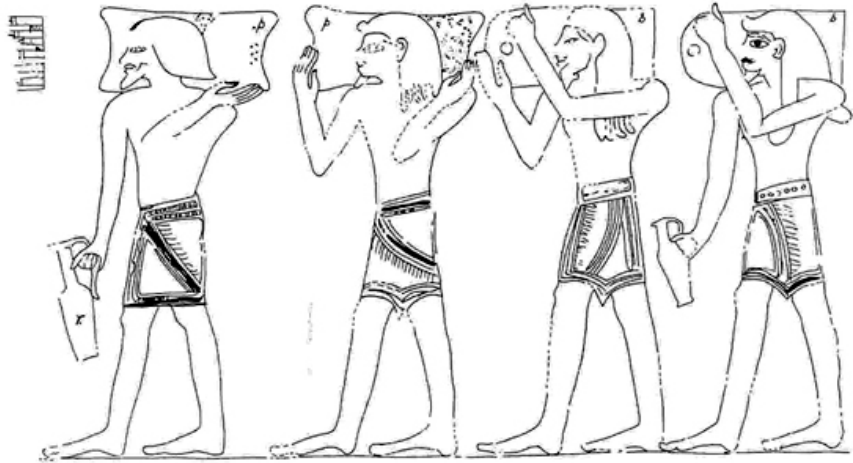
3

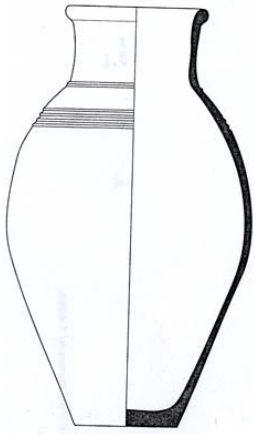
1

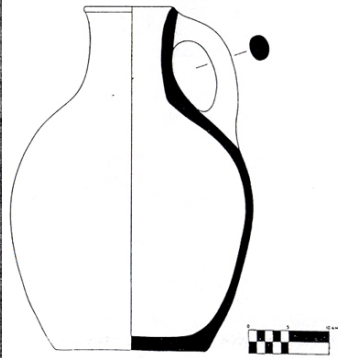
2

1

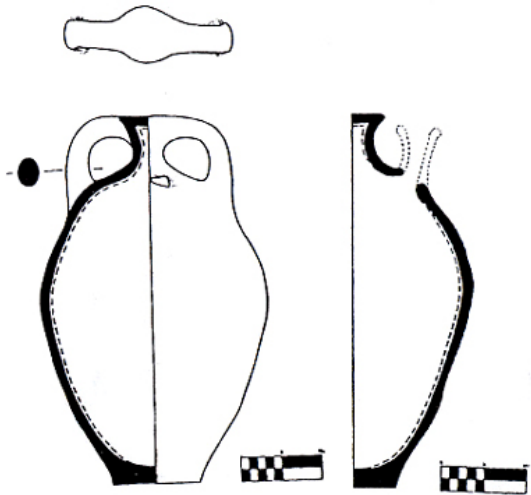
2

3

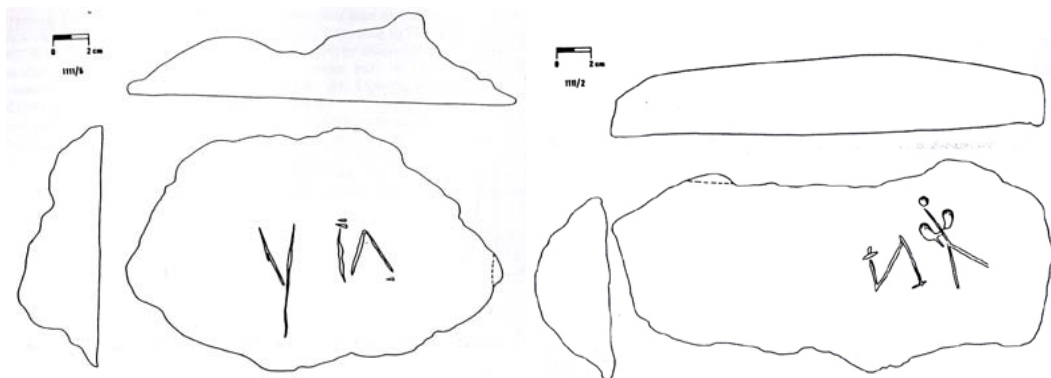

4

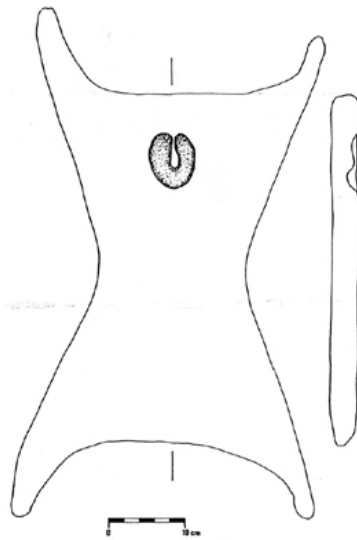

1

2

3